

NORDISK TIDSKRIFT

FÖR VETENSKAP, KONST OCH INDUSTRI

UTGIVEN SEDAN 1878

AV LETTERSTEDTSKA FÖRENINGEN

- Jon Michelets kriminallitterære forfatterskap
- Martin Becks lange svanesang
- Nordens säkerhet och försvarspolitik
- Moesgaard Museum
- Grønlands kulturhus Katuaq
- Lærerutdanning i den nordiske regionen
- Bildkonstnären Isaac Grünewald
- Nordiska lyriker: Tomas Tranströmer
- Intervju med Dorte Mandrup
- LF förtjänstmedalj 2022 till Hilde Sandvik
- Bokessä: Tre sønner minnes sine diktermødre

STOCKHOLM

■ ■ Ny serie i samarbete med Föreningen Norden ■ ■

2022 • Häfte 4

NORDISK TIDSKRIFT 4/2022

INNEHÅLL

Artiklar

Med kriminalromanen inn i sin tid. Om Jon Michelets kriminallitterære forfatterskap. <i>Hans H. Skei</i>	393
Martin Becks lange svanesang. <i>Henrik Wivel</i>	401
Nye muligheter i nordisk samarbejde – Fred, frihed og demokrati. <i>Björn Bjarnason</i>	409
Moesgaard – Museet under bakken vi bestiger. <i>Torben Weirup</i>	415
Katuaq – Lokalt, nasjonalt og arktisk kulturhus . <i>Jan Kløvstad</i>	419
Lærerutdanning i den nordiske regionen: Muligheter for dypere samarbeid? <i>Eyvind Elstad</i>	423
Isaac Grünewald – Konstnären som tog plats på scen. <i>Marianne Nordenlöw</i> . .	431
Nordiska Lyriker 3. Sverige: Tomas Tranströmer. Gränser och gränsoverskridanden. <i>Niklas Schiöler</i>	439

NT-Intervjun

Stedets mesterfortolker. Samtale med Dorte Mandrup. <i>Lisbeth Bonde</i>	451
--	-----

* * *

För egen räkning

Ett nordiskt framtidskonvent? <i>Mari Herranen</i>	459
--	-----

Krönika om nordiskt samarbete

Nordiskt samarbete behövs för att trygga Arktis framtid. <i>Anders Ljunggren</i> . .	463
--	-----

* * *

Letterstedtska föreningen

LF förtjänstmedalj 2022 till Hilde Sandvik. <i>Lena Wiklund</i>	467
LF avdelningar, styrelser och medlemmar 2022.	469
LF utdelade anslag 2022	474
LF anslagsutlysning för 2023.	485

* * *

Bokessä

Variasjoner av den litterære biografien: Tre sønner minnes sine diktermødre. <i>Hans H. Skei</i>	487
---	-----

Kring böcker och människor

Hverken union eller undergang. <i>Ruth Hemstad</i>	495
Ny bok om förvaltning och rättssäkerhet i Norden. <i>Fredrik Sterzel</i>	497
Norge i Sverige – Den norske ambassaden i Stockholm. <i>Louise Hertzberg</i> . . .	500
Stenbäck omfamnar världen. <i>Anja Kuusisto</i>	503
Finska äventyr i storpolitiken. <i>Mats Bergquist</i>	504
Alf Henrikson – Dagsversens mästare. <i>Birgitta Agazzi</i>	507
Hässelby slott – En nordisk replikpunkt. <i>Lena Wiklund</i>	509

* * *

Sammanfattning	511
--------------------------	-----

Tiivistelmä	512
-----------------------	-----

HANS H. SKEI

MED KRIMINALROMANEN INN I SIN TID

Om Jon Michelets kriminallitterære forfatterskap

Jon Michelet (1944-2018) avsluttet sitt storverk om norske sjømenn under krigen – *En sjøens helt* – på dødsleiet i 2018. Han hadde reist i utenriksfart i unge år, for å så bli en svært synlig og aktiv journalist, redaktør og forfatter. Som en av de første brakte han politikken inn i kriminal- og spenningsromanen, i bøker som speiler de radikale 1970-årene de ble til i. Så kom bøker som har sikret ham en varig plass i norsk kriminallitteraturs historie.

NTs norske redaktør gir her en oversikt over Michelets krim-forfatterskap.

Førrige vinter brukte jeg noen uker på å lese Jon Michelets kriminalromaner med Vilhelm Thygesen som seriefigur og «helt» på nytt, fra *Den drukner ei som henges skal* til *Den frosne kvinnen*. Det er en opplagt risikosport å skulle bedømme bøker fra 40-50 år tilbake i tid ut fra dagens forventninger og forståelse. Det ble raskt tydelig at det går et klart skille mellom de første bøkene som kom på 1970-tallet og i ekstrem grad forekom å være ikke bare tidsbestemte, men tidsbundne, og kriminalromanene fra tidlig 1980-tallet og fremover som i imponerende grad hadde tålt tidens tann. De tidligste bøkene kunne knapt frigjøres fra den tid og de omstendigheter de ble skrevet under, mens det forholder seg ganske så annerledes med bøker som *Hvit som snø* og *Mannen på motorsykkelen*. De gir også skarpe innblikk nettopp i tiden de ble skrevet i, men det er nærmest et nødvendig bakteppe for de forbrytelser og den etterforskning som pågår. Når Thygesen så å si gjenoppstår, eldre og litt lei av det meste, men også med en god porsjon lakonisk aksept av tingenes tilstand i *Den frosne kvinnen*, har vi et høydepunkt i serien. Både hva forbrytelse, etterforskning, mystifikasjon og oppklaring gjelder, er dette Michelets beste kriminalroman. Den er det også i kraft av atmosfæren eller stemningen i boka som nærmeste er en følelse av fred og fordragelighet etter et turbulent liv. Senere bøker med samme hovedperson er bleke avskygninger av dette mesterverket, og skal forbigås i korthet.

Da Jon Michelet gikk bort, skrev jeg en nekrolog i *Aftenposten* der jeg blant annet antydte at av alt som han viste stort talent for, kunne det virke som kriminalromanen var det som falt ham aller mest naturlig. Han spilte en avgjørende rolle da norsk krim for alvor fornyet seg og ble mer problemorientert midt på 1970-tallet. Kanskje var han den første og langt på vei den eneste som brukte samtidens hendelser og holdninger som et tett bakteppe for krimi-

nalintriger som til å begynne med var ganske så tynne. Ut fra en klar forståelse av hva som var galt i det norske samfunnet på 1970-tallet og ut fra en vag, men likevel tydelig, politisk radikalisme, fylte han en velkjent kriminallitterær formel med sin versjon av en norsk virkelighet. Forståelsen innebærer blant annet at de rike og velstående måtte ha blitt rike på tvilsomt vis, gjerne som bakmenn for kriminell virksomhet med internasjonale forgreninger. Deres formue er egentlig blodpenger, tjent ved at vanlige og skikkelige folk blir lurt og utnyttet. Noe av forståelsen av politiarbeid har han med seg fra Sjöwall & Wahlöö, men oppfatningen av hva rikdom ofte stammer fra, peker tilbake på helt andre forhold enn norske – nemlig de som man finner i kriminalromanene til Dashiell Hammet og Raymond Chandler.

Tradisjonstilhørigheten er i og for seg enkel – etterforskeren som på et vis blir Michelets gjennomgangsfigur – Vilhelm Thygesen – løser ikke mordgåter fra sofakroken, og heller ikke via suverene deduktive evner når bevisene samler seg. Vi er så langt fra den klassiske detektivfortelling som det er mulig å komme, men det krimlitterære forfatterskapet spriker i så mange retninger og tar seg så mange friheter, at det er vanskelig å finne fellesnevner. Men røft og voldelig og «hardkokt» er det i all hovedsak.

I det følgende holder jeg de rene spenningsromanene – thrillerne – utenfor (*Orions belte* er den beste blant dem) og samler meg heller om kriminalromanene, med hovedvekt på de beste Thygesen-bøkene. Med så mange som tolv «Thygesen-bøker» mellom 1975 og 2010, har jeg mer enn nok å skrive om også når jeg bare velger de beste av disse.

La oss likevel prøve å finne noen kjennetegn på Michelets krimbøker, som en innledning til denne oversikten over en viktig del av norsk krim fra 1975 til i dag.

I alle Michelets krimbøker fra 1970- og 1980-tallet er mordgåtene og etterforskningen rammet inn av dystre bilder av et samfunn der fryktelig mye er galt, der det står dårlig til, og alt synes å gå til helvete. Det gjelder voksende kriminalitet, organisert av bakmenn som er umulige å få tak i; det gjelder Norge som inneklemt mellom stormaktene og i en utsatt stilling. Tar vi med en livsfarlig arv fra gammel-nazister som unnslopp etter krigen, og nå står bak unge nynazister som marsjerer og setter fyr på Oktober-bokhandler, har vi noen saker eller temaer som går igjen. Thygesen er ikke spesielt fremtredende i noen av 70-tallsbøkene, og det er de mer generelle beskrivelsene av samfunn, maktforhold, uforstand og overgrep som skaper inntrykk av et samfunn som kunne trenge en revolusjon eller to for å bli bedre. I 70-tallsromanene kommer dette til uttrykk eksplisitt, ikke minst i deler av teksten som nærmer seg dokumentarisk materiale, mens det forholder seg klart annerledes fra og med *Hvit som snø* i 1980. Denne romanen markerer en endring og en overgang fra de radikale og røde 70-årene; det virker som det meste av revolusjonsgløden er borte både hos mannen bak bøkene og hos helten i bøkene, «den røde politimannen», Vilhelm Thygesen. Men år bak murene på Ullersmo etter å ha

blitt offer for det som i ettertid må fremstå som klassejustis, forandrer selvsagt også en utagerende og selvdestruktiv helt som Thygesen.

Kan man tenke seg at sosialrealistiske kriminalromaner, klart festet i en bestemt tid og et bestemt samfunn, til sammen og i sum blir til et bilde av et Norge med vokstersmerter i overgangen til vår ny-rike tid? Bare et stykke på vei, og det er like mye et vrengebilde med overdrevet vekt på utvekster, uheldige utviklingstrekk, samtidig som det fanger opp sider av hvordan det virkelig var. Det er alltid vanskelig å bruke en populærsjanger der leserne først og fremst oppfatter bøkene som underholdning, til å forandre et samfunn eller forbedre verden. Men det er både dristig og imponerende hva Michelet faktisk får til, selv om reaksjonene på så vel ideologi som kriminallitterær kvalitet har vært svært sprikende.

Det kom tre Thygesen-bøker på 1970-tallet, og fem på 1980-tallet. Forlaget omtaler bøkene nettopp som serier ut fra det ti-året de kom ut (1970-årenes Thygesen-serie; 1980-årenes Thygesen-serie). Så kom det tre bøker til på 2000-tallet, pluss en samling med fortellinger som var publisert tidligere.

Benevnelser som «1970- og 1980-årenes Thygesen-serier» skal vi kanskje ikke henge oss opp i. Men jeg tror de sier noe vesentlig, og peker mot noe avgjørende for vår forståelse av bøker som har vært med på å bestemme den videre retning for norsk krimlitteratur: Nemlig at de på den ene side skriver seg inn i sin tid, at de trekker på samtidsfenomener – også av det trivielle slaget – i ekstrem grad, og at de derfor blir mer tidsbundet og mer tidsavgrenset enn hva ønskelig var. Noen av bøkene har så intrikate forbrytelser og så komplisert etterforskning, fremstilt i et røft og rikt språk, med humor og overskudd, at alt som knytter dem til et spesielt tidspunkt gjennom virkelige navn og hendelser, ikke betyr så mye og heller ikke kommer i veien for det som er viktig i en kriminalroman. Andre bøker klarer dette mindre godt, selv om man kan hevde at de gir bidrag til noe som nærmer seg en sammenhengende fortelling om forbrytelse og straff. Det handler også om de omkostninger det medfører for helten som vi følger på en livsreise som langt på vei er en nedtur, men som kanskje nettopp derfor fascinerer.

Med alle sine svakheter og feiltrinn og avvik fremstår Thygesen til slutt som en av de helter krimlitteraturen på sitt beste søker å fremskrive – en rakrygget person, et menneske i all sin sammensatthet. Som helteskikkelse i kriminalbøker er han uvanlig mangesidig og fleksibel. Han skifter fra advokatyrke til polititjenestemann, tekstforfatter, utstøtt og forfyllet og litt snusket advokat, til ufrivillig etterforsker i samarbeid med de få i politiet han kan forholde seg til, før han ender som privatetterforsker i 70-årsalderen. Det er først og sist og fremfor alt Michelets språklige mesterskap, suverene fortelleregenskaper og romslige menneskelighet som gjør Thygesen mulig – i all sin umulighet.

Noen har spekulert på hvor nært beslektet forfatteren og Thygesen – som er svært ulik i de forskjellige bøkene – egentlig er. Det skal ikke gjøres her, annet enn ved å understreke at Jon Michelet, på samme vis som han utnytter alt han

kan og vet og har plukket opp av det som skjer i verden rundt Thygesen, trekker på egen bakgrunn, erfaringer, opplevelser – og i tillegg nesten alt annet han har interessert seg for, lest seg opp på, hatt glede av og blitt ekspert på. Det er faktisk imponerende hva forfatteren har kunnskap om, og hvor elegant han bruker den til å skape realistisk virkning også når det som fortelles blir smått utrolig. Så må vi ikke glemme at litteratur tross alle omskrivninger og all distanse mellom liv og diktning ikke kan annet enn forholde seg til det livet som leves der og da, her og nå, ved siden av at den litterære tradisjon man skriver seg inn i er avgjørende.

Thygesen i de tre første bøkene: Mannen uten ansikt

Den drukner ei som henges skal (1975) har en fantastisk åpningsscene hvor journalist Bernt Balke Paulsen i *Aftenposten* på nattoget fra Trondheim blir vitne til et mord i en gammel bygård rett før toget kjører inn på Østbanen. Balke melder fra til politiet, og adjutant Thygesen fra Kriminalpolitiet på Victoria Terrasse, får saken. Det vil si, egentlig er det Harry Schreiner som styrer det hele, mens Thygesen er mest ute i felten for å avsløre smugling og det som verter, knyttet til drapet i Gamlebyen av en trailersjåfør som har jobbet for finansfolk det er vanskelig å få kloa i. Samarbeidet med journalist Balke og med vaktmesteren i bygården der drapet skjedde, er noe av styrken ved boka. Samtidig som Thygesen her forekommer i og bidrar til å gjøre dette til en av de første politiromanene i den nye krimbølgen fra midten av 1970-tallet (bare Tor Edvin Dahl og Gunnar Staalesen var ute før ham), møter vi personer som viser seg å dukke opp igjen senere og være til god hjelp for Thygesen når han er på bunnen, forfyllet og blakk – for eksempel i *Hvit som snø* (1980). Men i de første bøkene er Thygesen nokså utydelig, litt ute i skyggene, på kant med det meste rundt seg, og helt klart på vei ut av politiet ved slutten av tredje romanen, *Jernkorset*.

Michelets første roman er ikke altfor politisk eller venstreorientert, og den er språklig og i hele sin fortellemåte så fändenivoldsk at det nesten er mer påfallende. En to-tre uforglemmelige personkarakteristikker – blant annet av Thygesens søster, Vigdis, får humor og godt humør sin del av fortellingen når vi også blir tatt med på et par fotballkamper. Vi får knappe opplysninger om hva og hvem Thygesen er, og slik har vi begynnelsen på et utydelig portrett som fylles ut i senere romaner. Slik omtales Thygesen på et par steder i den første romanen, en kort bok på ca. 150 sider, utgitt som paperback i Den svarte serie:

Thygesen er mye av en bajass. Ham tar de nok dukken på hvis han ikke passer seg. Han er ikke i krittuset. Flyter på god eksamen og en pappa som er høyesterettsdommer.

...

Til politiet hadde han søkt seg nærmest på trass. For å overbevise den intellektuelle røverbanden han hadde havnet sammen med om at ikke noe kunne knekke ham. Fordi han var kvalm av å ri paragrafer og jatte med advokatkontorets fisfine klientell. Og kanskje fordi han hadde en drøm om å bli Den Store Etterforskeren.

Thygesen samarbeider altså med Schreiner i første boka, og Schreiner er enda mer sentral og bidrar til å gjøre Thygesen enda mindre synlig i *Mellom barken og veden* (1975). I denne hybriden av en spionroman og en politiroman er det politiske standpunktet helt tydelig, i en roman som er fint snekret sammen, men mangler det språklige overskuddet som preget debutromanen. I forhold til dagens norske kriminalromaner, er det nesten utrolig at Michelets to første bøker i lengde ville utgjort mindre enn 2/3 av det som i dag er standard!

Jernkorset (1976) inntar en spesiell plass i forfatterskapet, men ser vi bort fra det som tildro seg etter utgivelsen og samler oss om boka, må det sies at den bare i liten grad og likevel med voldsomme virkemidler handler om mord og etterforskning. Politiadjudant Vilhelm «Ville» Thygesen, nå stuet vekk på Notodden, kommer faktisk ikke inn i romanen før etter 150-60 sider idet nynazistene vi er blitt kjent med i det som leder opp til dette punktet, setter fyr på Oktober-bokhandelen i byen. To barn omkommer, og en voldsom innsats fra politiet settes inn. Romanen viser noe av det mesterskap Michelet senere skulle oppvise i serien om «Sjøens helter» – det å lese seg opp på historiske hendelser, lage dem om til fortelling og skrive sine egne fiktive skikkelser inn i dem. Her gjelder det nazistene som kom seg over til Sør-Amerika etter krigen, og deretter deres avkom – nynazistene – som igjen marsjerer i Norge. Noen av de gamle og mektige lever fortsatt i gamlelandet, og Thygesen kommer i skade for å skyte en av dem, i en kennel der to rottweilere går til angrep på mannen. Slik ender romanen med rettssak og fellende dom – Ullersmo er neste, og vi er klar for å møte en ny og annerledes Thygesen i 1980-tall-serien.

80-tallets Thygesen-bøker: Et helt annet språklig og litterært nivå

Vi har alt omtalt *Hvit som snø* som en mulig klassiker i norsk krim, men som bekjent er det få kriminalromaner som har et langt liv og blir lest utenfor den tidsperioden de kommer ut og har nyhetens interesse. Det er nesten slik at kriminalromaner er ferskvare, og at de i kraft av sin status som formel- og underholdningslitteratur har få institusjoner eller systemer som gir dem et etterliv, for eksempel i litteraturhistorien. Det er i alle fall mulig å hevde at *Hvit som snø* med sine skildringer av elendighet og nød og død blant misbrukere i et narkotikahelvet, kombinert med refleksjoner over maktforhold, og spørsmål om skyld og ansvar, er en bok både til glede og ettertanke. Thygesen bor helt i sentrum av Oslo, og våkner i bakrus med en død mann på badet. I jakten på hvem mannen er og hvem som kan ha drept han, må Thygesen dukke ned i en ukjent og skitten verden. Det gjelder å redde seg selv fra mordmistanken (gården der han bor blir påtent, en stund tror politiet liket i ruinene er Thygesen), men også å holde seg i live når narkosmuglerne kommer for å hente det som er deres. I denne romanen mer enn noen av de andre er Thygesen virkelig på bunnen, loslitt, alkoholisert, blakk. Men ellers drikkes det mye og tett, røykes

ustanselig, og antallet taxi-turer over korte og lengre avstander, er høyere enn i det meste av norsk krim!

Thygesen opplever «Det Norske Systemet i all sin prakt og galskap» idet han tar T-banen mot Ullern. De som bor her bedriver «den systematiske og evindelige utplyndringen av folkets arbeid». Samtidig vet han at han selv har pustet inn «Vestkantens klare luft, kjent dens trygge ettermiddagslys og smakt dens rikelige puddinger – da vil du alltid bære på en sår lengsel etter å komme tilbake». Kanskje er hele Thygesen-serien, alle bøkene, en omvei for å vende tilbake til Bestum og kråkeslottet han vokste opp i og som er det sentrale stedet i den siste gode Thygesen-boka, *Den frosne kvinnen*?

Hvit som snø fikk en velfortjent Rivertonpris, og ble etterfulgt av *Den gule djevelens by* (1981), *Panamaskipet* (1984), *Mannen på motorsykkelen* (1985), før 80-tallet ebbet ut med *Thygesens terrorist* (1989). *Den gule djevelens by* er New York der forfatteren hadde vært ikke så lenge før han sendte Thygesen dit for å oppklare et dobbeltmord og oppspore en stor formue som en eldre norsk krigsseiler skal ha etterlatt seg. Dette er i utpreget grad en krimroman der mange elementer nærmest er for digresjoner å nevne, samtidig som de bidrar til å gi farge og atmosfære til det som er hovedsaken. *Panamaskipet* foregår til gjengjeld på velkjente trakter i Oslo, men denne gang i innvandremiljøer der noen tjener seg rike på at fremmedarbeidere forsvinner. To kompetente, greie kriminalromaner, men overhodet ikke på det nivå Michelet når i *Mannen på motorsykkelen*, som jeg vil fremheve som den beste Thygesen-boka fra 1980-tallet og minst like dyktig gjennomført som *Den frosne kvinnen*, selv om de to bøkene er så ulike at de knapt kan sammenlignes.

Jeg mener faktisk at *Mannen på motorsykkelen* er rikere, mer mangfoldig, både i persongalleri, miljøskildringer, vennskap og galskap, utspekulerte arbeidskonflikter og forsøk på akrobatiske fusjonsplaner i transportbransjen som bare denne forfatteren kunne tenkt ut og skrevet fram og fått til å henge sammen. Derfor noen ord om hva som får meg til å tenke slik:

Mannen på motorsykkelen er en roman der fortelleren gir seg selv god tid og godt rom til å etablere en rekke store og små saker som kanskje berører hverandre, eller bare har Thygesen eller hans selverklærte kompanjong, Kaare Hagfred Sundin, som fellesnevner. Thygesen er nemlig tilbake som advokat, med kontor i Akersgata, uten at så mye ellers er forandret. Men han har noen saker, og da kan Sundin være til god hjelp for han er ustoppelig i sin tjenesteiver. Han kjører stor motorsykkel i gul regnfrakk, og er ellers huleboer i Oslo-marka uten at noen vet nøyaktig hvor. Sundin er «sundinist» som er marxist-leninismen på sitt høyeste stadium, og har en konflikt gående med et transportfirma der det også foregår andre og større saker enn en arbeidskonflikt. Men konfliktene vikler seg inn i hverandre da direktøren blir drept – tilsynelatende av Sundin. Som så blir borte, lenge, og ingen vet hvor hulen som han kanskje gjemmer seg i ligger. Det åpner for en rekke strålende sidespor i teksten i og med at både Thygesen og

politiet vil finne Sundin, enten for å arrestere ham eller for å finne bevis for at han er uskyldig. Her etableres også et fint og balansert forhold til politiet, representert ved Astrid Boye, til Sundins søster som heter Ågot og bor på Brandval og sender en kattunge med Thygesen da han drar tilbake til Oslo. Katten blir senere eid på deling mellom Harry Schreiner og Thygesen!

Forkledning, mord, skudd-drama, Thygesen nesten drept, forsikringssvindel, oppklaring og overlevelse, før frihet og en ny form for galskap som må til, i en sluttscene jeg ikke skal si noe om fordi gamle og nye lesere bør lese denne romanen.

Thygesen beviste uansett Sundins uskyld, og det leder til denne innsikten: «Så er det altså mulig at en liten mann som lever et ubetydelig liv kan utføre en god gjerning.»

Mannen på motorsykkelen er ganske enkelt et overflødigshorn av en kriminalroman, skrevet med stort overskudd, humor og livskraft.

Thygesen gjenoppstår: Mesterskap og stille liv etter år 2000

Det kom ingen Thygesen-bøker på 1990-tallet, og det kom i det hele tatt færre bøker fra Michelet i dette tidsrommet. En ny generasjon krimforfattere var på vei opp og fram. Bøkene som fikk Riverton-prisen fra 1996 og fram til og med 2000 var skrevet av Karin Fossum, Jo Nesbø, Jan Mehlum, Unni Lindell og Kjell-Ola Dahl. Men så kom Michelet til alles overraskelse med en ny Thygesen-bok, *Den frosne kvinnen*, som danket ut alle andre krimbøker i 2001. Michelet ble den aller første som fikk Riverton-prisen for andre gang!

Den aldrende Thygesen har slått seg til ro i kråkeslottet på den store eienommen på Bestum som har arvet etter foreldrene; han steller i hagen, holder motorsaga i god stand, drikker ribsbervin, selger frimerker og andre småting på nettet, og kanskje gjør han litt svart arbeid ved å gi råd som advokat i all stillhet. Så brytes freden: Thygesen skal skjære noen grankvister av et tre for å stikke i fugleneket da han oppdager en død og stivfrosset kvinne skjult under treet. Han melder fra, og nye etterforskere fra Kripos, Stribolt og Vaage, begge nordfra, settes på saken.

Bare helt marginalt og litt tilfeldig kan Thygesen kobles til de som står bak drapet, og det tar derfor lang tid før etterforskningen gir resultater. Thygesen kan ikke bidra stort, men Michelet bruker sin detaljkunnskap om så vel Østfold som motorsykler til å etablere et miljø og en gruppe tvilsomme personer som, riktignok via en misforståelse, er ansvarlig for det som har skjedd. Mange liv går til spille underveis i et hardbarket gjengmiljø der store sykler og narkotika er fellesnevner.

Det kastes håndgranat og det skytes og noen kjører i døden på en motorsykel der bremsene er ødelagt. Og likevel er det av og til helt stille, ikke bare hjemme på Bestum, men også når den verste skurken parkerer motorsykkelen og sitter og ser ut over Väneren og ser en seilbåt:

Vi er alle i samme båt, sier folk, og preiker tull.
Vi er i hver vår båt. Det er bare i drømme at vi seiler på Vätern sammen
med noen, i en seilbåt med hvite seil, i sol og sommervind.

Den suverene språklige beherskelse er også her et kjennetegn. Thygesen tenker tilbake på sjefene i Mordkommissjonen som gjerne ville bli kvitt ham, men han mistenker ikke dagens Kripos for å tenke slik:

Disse gamle gutta hadde et ekstra horn i siden til ham, siden han var en frafallen politimann. Men nå henger de sjøl i hornet på veggen, hvis de ikke er plassert i pennalet. Det er nye, unge børster som styrer dagens Kripos.

Etter at sakene er løst, brikkene falt på plass, drar Vanja Vaage fra Kripos til Bestum med ei flaske Jameson. Thygesen, lur og infam, sier at han ikke drikker irsk whisky, og den sympatiske Vaage lurer på om hun har krenket ham. Vi har kommet langt når en representant fra politiet tenker slik! Men gamle Ville Thygesen «bare tøysa», og inviterer kvinnen, født og oppvokst på Træna, til å komme inn: «Stig på, du Nordlands Trompet, du Helgelandskystens mørke basunengel.»

Vi kunne – og burde kanskje – ha kunnet forlate Thygesen der, og har man ikke lest de tre siste bøkene – *Thygesen-fortellinger* (2005), *Mordet på Woldnes* (2008) eller *Døden i Baugen* (2010), kan man gjerne slå seg til ro etter *Den frosne kvinnen* og si farvel der og da. Thygesen er i de siste bøkene blitt en gammel og plaget mann, men han påtar seg oppdrag som privatetterforsker ved et par fasjonable hoteller i Østfold. Langt på vei blir det å finne ut hvem som står bak en ugjerning i en klassisk mordgåte, selv om løsningene ikke kommer like lett eller overraskende som i en død sjangers glansnummer. Til og med leksikonartikkelen om Jon Michelet sier rett ut at de siste Thygesen-romanene «hadde mistet nesten alt tempo og spenning». Det er nok en ganske riktig observasjon.

Sluttord

Jeg husker, så vidt, fascinasjonen ved Michelets bøker da jeg leste dem etter hvert som de kom ut. Både forfatter og tekster gikk så utvilsomt inn i sin tid, en tid hvor Jon Michelet skulle vise seg å være en urolig, begavet, intelligent og produktiv aktør. Det er ikke det samme å lese bøkene om igjen, mange tiår senere, men det synes å avdekke et skille mellom de bøkene som er tidsavgrenset og samtidig er påståelig og overbevist om rett og galt, og som derfor taper seg med tidsavstand. 1970-tallsbøkene er i noen grad av det slaget, mens de beste fra 1980-tallet og den første på 2000-tallet har tålt tidens tann usedvanlig godt.

Jeg har brukt forfatternavnet jevnlig, men jeg har nesten ikke sagt noe om den biografiske personen og mulige koblinger mellom liv og verk. Det er Thygesen-romanene jeg har villet si noe om, prøve ut deres holdbarhet, og kan til slutt slå fast at de i sum utgjør en viktig og helt sentral del av norsk kriminallitteratur ikke bare etter 1975, men til alle tider.

HENRIK WIVEL

MARTIN BECKS LANGE SVANESANG

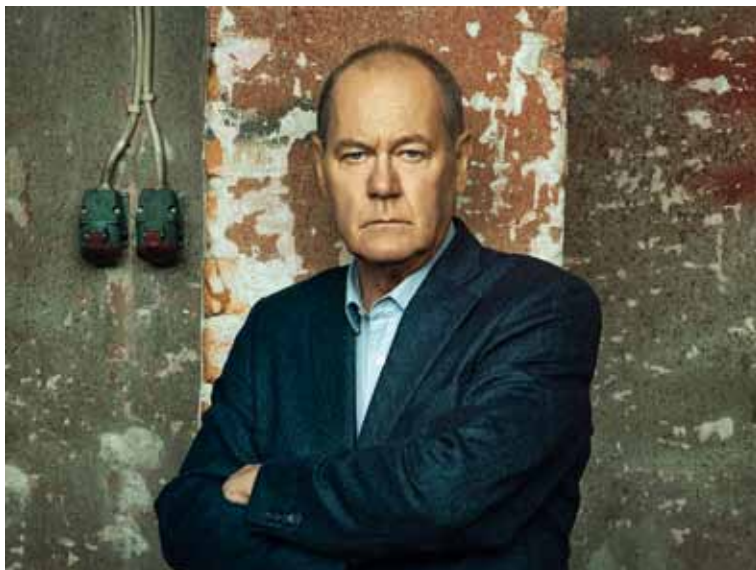
År 2022 er det 25 år siden en af Nordens længst varende TV-serier *Beck* startede med skuespilleren Peter Haber i titelrollen som kriminalkommissær Martin Beck. Serien er, som også tidligere versioner for film og TV, baseret på Sjöwall og Wahlöös 10 kriminalromaner med den overordnede titel *Historien om en forbrydelse* (1965-1975).

NTs danske redaktør Henrik Wivel har i 40 år levet med serien i forskellige versioner, det sidste kvarte århundrede med Peter Haber, som manden der holder sammen på det hele. Han bliver svær at slippe, efter nu 46 afsnit. Måske sker det heller ikke.

Den svenske serie af film om kriminalkommissær Martin Beck er den mest slidstærke, der er skabt i Norden. Ikke mindst på grund af hovedkaraktererne, der er tegnet op, så de bliver vedkommende og nærmest mytiske skikkelser, der har vandret igennem skiftende tider, kriminelle og politiske intriger, sociale udfordringer og flygtige strejf af noget, der ligner kærlighed og solidaritet.

Det er egentlig ikke de enkelte Beck-episoders plots, der fastholder interessen. Plots er jo bare en motor, et påskud for at fortælle en anden historie. Den handler om de gennemgående karakterer. De er sat med deres karakteristika, samtidig med at de aldres og modnes og rent fysiologisk ændrer sig. Ikke mindst i de 46 episoder i fuld spillefilmslængde af *Beck*, der har Peter Haber i titelrollen, og siden 1997 har samlet et stort publikum i biografier og foran TV skærme i Skandinavien og Tyskland.

Har man som undertegnede fulgt *Beck* fra starten, kommer man selv til at leve med serien. Jeg har set visse episoder igen og igen, købt boks-sæt, streamet og fulgt den tilsyneladende evige sløjfe af genudsendelser på *DR TV*. De mange gensyn destillerer netop plottene væk, så den gennemgående og menneskelige hovedhistorie står tilbage. Jeg har sendt mig selv frem og tilbage i kronologien og på en vis måde i stadierne i mit eget liv. Jeg har som regel set *Beck* alene. Hvorfor? Måske fordi serien på mærkelig vis er blevet en del af ens åndedrag. Man har kunnet følge samfundsudviklingen i Sverige og set metropolen Stockholm spejlet i den; udviklingen i den filmiske æstetik og genrebevidsthed; men frem for alt udviklingen i eksistensen, livet. *Beck* har i sin kerne en særlig blufærdighed, ja måske ligefrem en maskulin smerte og ømhed, der er sjælden inden for genren og måske på vej til at blive usamtidig.

Peter Haber i rollen som kriminalkommissær Martin Beck. En rolle, han anno 2022 har gennemspillet i 46 episoder over et span på 25 år. Fotocredit: CMore.

I årenes løb har Martin Beck været igennem skilsmisse, tabet af sin søn, sin viltre datters opgør og adskillige små skarpe på altanen sammen med sin nabo i aftenskumringen. Han har fået sit første barnebarn, der nu er blevet voksen og selv går på politiskolen. Ringen sluttet for morfar Beck, der er blevet tøvende på arbejdspladsen, hvor ingen rigtig lytter til ham længere, og hvor han bliver en mere og mere perifer skikkelse i randzonen. Et relikv, den øverste chef vil have væk. Men dog og alligevel: Beck er og bliver det faglige og moralske kompas for de øvrige på Rikskrim i mordudredningerne – og i videre perspektiv, selve eksistensen. Beck er tillige i de seneste episoder transformeret til en vismand, der i kraft af sin erfaring løser gåderne. Det er sjældent at se en film- og TV-serie, der hylder alderens indsigt.

Men det må nødvendigvis lakke mod enden for Martin Beck. I de sidste 8 episoder, der har haft premiere på streamingtjenesten C More 2021-22, har den hypokondriske Beck fået det, han altid har frygtet: en tumor i hjernen og har været på operationsbordet et par gange. Beck har igennem de 46 afsnit overlevet alt muligt: skudepisoder, trusler og intimideringer, hjerteanfald, skudattentater og at blive levende begravet. Men vil Beck overleve generationsskiftet i serien? Umiddelbart ser det ikke sådan ud, selv om serien bærer hans navn. Døden venter på at tage det. Den nu mere og mere usandsynlige

fortsættelse kommenterede Peter Haber i et interview med DR: ”Det er skønt, vi har et publikum, ellers var serien stoppet for længst”. Det er i sidste ende hengivenheden fra publikum, der holder ham i live i rollen som Martin Beck.

Dybe snit i svensk folkhem

Med serien *Historien om en forbrydelse* (1965-1975) och de 10 samfundskritiske krimanromanerna skabte parret Sjöwall og Wahlöö fundamentet for den ambitiøse nordiske politikrimi, der så på etaten indefra, det møjsommelige opklaringsarbejde, den potentielle korrupsion i korpset, den politiske afhængighed, rivaliseringen med efterretningstjenesten SÄPO og i videre perspektiv de dybe snit og åbne huller det svenske folkhems sikkerhedsnet, samfundssind og selvforståelse.

Ur-filmen er i den henseende Bo Widerbergs klassiker *Manden på taget* (1976) med den store Carl-Gustaf Lindstedt i rollen som Martin Beck, men allerede i 1967 blev *Roseanna* indspillet med Keve Hjelm som Martin Beck. Som serie-film etableredes *Martin Beck* i 1993-94, hvor seks afsnit blev indspillet med den spinkle, underspillede Gösta Ekman i rollen som Martin Beck og Rolf Lassgård som en tung indebrændt og respektløs Gunvald Larsson. De seks film følger mere eller mindre loyalt handlingen i Sjöwall og Wahlöös romaner, personkonstellationerne er de samme, tonen og spillet ligefrem gemytligt og kammeratligt. Alle filmene fortælles langsommeligt, stedvis anekdotisk i dagklare farver og et musikalt tema af komponisten Stefan Nilsson, der vægter den nordiske melankoli.

Ind i det dystre glider filmene i de 46 afsnit af *Beck*, der er indspillet fra 1996 til 2021 og som forholder sig anderledes frit til Sjöwall og Wahlöös forlæg. Over det lange tidsrum kan serien tillade sig at forankre de bærende karakterer i dybden og lade dem udvikle sig. Med disse afsnit bliver serien normdannende for genren *Nordic Noir*. Peter Habers Martin Beck mærkes af rollen i de 25 år og får en troværdighed, ja en menneskelig sandhed ind under huden, der er overbevisende. Ligeledes Gunvald Larsson, spillet af Mikael Persbrandt, som gradvist modnes, til han i de sidste afsnit frem mod den fatale død i episode 31 *Gunvald* (2016, instruktør Mårten Klingberg), bliver et med rollen og vinder den styrke og stamina, han i begyndelsen blot postulerer. Det er inciterende at være vidne til, hvordan Persbrandts blanke unge ansigt blive furet igennem hans 20 år lange dans med Gunvald Larsson.

Juridisk og instinktiv retfærdighed

Ikke mindst disse to hovedfigurer lagde grunden til seriens popularitet og psykologiske spænding. Martin Beck og hans højre hånd Gunvald Larsson, henholdsvis symboler på den juridiske og moralske retfærdighed og på den

*Peter Haber som
Martin Beck.
Fotocredit: CMore.*

instinktive og forbudte. *Good cop bad cop*. Men også mennesker i egen ret, den sentimentale, evigt bekymrede Martin Beck overfor det flamboyante, forfængelige og omsorgssvigtede hippiebarn Gunvald Larsson, hvis macho er udtryk for lige dele styrke og sårbarhed.

Beck førte til Mikael Persbrandts internationale gennembrud som skuespiller. I sine skånselsløse erindringer *Persbrandt* (2017) skriver han ikke pænt om serien, men skoser de lapidariske optagelser, hvor han ofte mødte op for sent og indisponibel, og tager afstand fra Peter Habers angivelige arrogance på filmsettet. Privat er de to tydeligvis ikke venner. Peter Haber svarede indirekte på Mikael Persbrandts kritik i det ovennævnte interview med *DR*, da han konstaterede, at han har visse træk tilfælles med Martin Beck: ”Han er punktlig, velforberedt og ædru!” Man kan ikke som Persbrandt fraskrive sig en succes, selv om man på en vis måde er blevet for stor en skuespiller til den. Da Gunvald Larsson bliver skudt og dør i afsnit 31, er det ikke til at bære. Episoden er stærkt bevægende, producenterne ved godt at dette drab er seriens helt afgørende vending, og så at sige den lille afslutning før den store. Et varsel.

Der blev fældet tårer blandt seerne, da Micke forlod serien i 2016, og Persbrandt måtte rykke ud på Facebook med ordene: ”Vi lavede den første film i serien tilbage i 1996. Og siden det år har jeg tilbragt 1000 dage eller 24.000 timer med at forberede eller optage Beck-serien. Det har været en stor glæde for mig at tilbringe al den tid med Gunvald. Men vi har alle brug for at komme videre i livet”. Gunvald Larsson var ikke det eneste mordoffer i *Gunvald*, et andet – gudskelov også fiktivt – offer i episoden var en journalist og biografiforfatter med efternavnet Wivel. Så jeg fældede også en tåre efter mine 24.000 timer med *Beck*.

Nye generationer

I episoderne fra seriens guldalder og frem til vendingen med Gunvald Larssons exit rummer ensemblet tillige finlandssvenske Stina Rautelin i rollen som det kvindelige medlem af efterforskningsgruppen Lena Klingström, den småautistiske Oscar Bergman, spillet suverænt forfjamsket af Måns Nathanaelson, karakterskuespilleren Marie Göranzon som Becks afmålte øverste chef Margareta Oberg, der stråler af aristokratisk svensk magtfuldkommenhed og tilmålt noblesse. Og hele vejen igennem alle afsnit selvfølgelig datteren Inger, spillet med livligt temperament af Rebecka Hemse, og naboen Valdemar, skønt gestaltet af Ingvar Hirdwall. Han er seriens eksistentielle og humoristiske kerneskikkelse, iført piskesmældskrave efter en ulykke, der først sættes navn på i episode 42! Beck er i reglen småirriteret på den påtrængende nabo og hans hjemmebrændte, men kan heller ikke undvære ham. Man kan ikke undvære den, der siger sandheden og ser lige igennem panseret af hykleri og forstillelse. Han er seriens livsfilosof: ”At sove om natten er for amatører”. ”Jeg har det med Gud som mågerne bag Vaxholms-bådene. Jeg holder mig lidt på afstand og ser, hvad der sker.” I de seneste episoder fra 2021-22 er Valdemar endog blevet generøs og giver Martin Beck ros for hans medmenneskelighed frem for at skose ham for hans mådehold og jerndisciplin. De to gamle rykker sig tættere på hinanden.

Manus bag den første store generation af *Beck* blev lagt i hænderne på Rolf Börjlint, der siden tog sin hustru Cilla med. Parret har udviklet sig til nutidens svar på Sjöwall og Wahlöö med et socialkritisk sigte i både manus og siden en serie krimier. Instruktoren har skiftet mellem forskellige rutinerede instruktører: Kjell Sundvall, Harald Hamrell, Daniel Lagerlöf og et enkelt afsnit danske Morten Arnfred. I den anden generation af *Beck* skifter manusforfattere og instruktører løbende og serien virker mindre sammenhængene i plotstyring og karakterudvikling. Det selv om Gunvald Larsson har fået en fin erstatning i først den norske viking Kristoffer Hivju som den tilsyneladende joviale

Steinar, og på det seneste den vildt intense Martin Wallström som strømeren Josef. Den ny kvindelige efterforskningsleder ”Alex” Beijer spilles af Jennie Silfverhjelms, og hun bliver i pagt med tidsånden måske seriens nye hovedperson. Ligesom Beck bærer hun ar på krop og sjæl og tøver med at give sig hen følelsesmæssigt. Som Beck bryder hun kun sammen, når hun er alene. Beck er et sted inden i hende med sin stædighed og egenvilje, sin evne til beherskelse.

Som øverste chef hos Rikskrim har den slibrige og intrigante Klas Fredén, gestaltet af Jonas Karlsson, huseret i en lang række af de nyere episoder. Jonas Karlsson excellerer i den slags roller i svensk film og tv-produktion, og han er sindssygt god til det. Det gælder for hele serien, at de bærende roller besættes med skuespillere fra øverste hylde i svensk film og teater, som regel med baggrund på Dramaten eller Stockholms Stadsteater. Det løfter serien op på det niveau, hvortil den skal løftes, nemlig i fortolkningen af karakterernes psykologi og den træfsikre genkendelse. Protagonisterne er dem, de er, også for os, der ser på og bekræftes i, at vi har set rigtigt. Karaktererne kan presses og slides, uden at de bliver flade klicheer.

Stilændringer

Det lange tidsrum *Beck* er indspillet i, betyder også at serien rent stilistisk ændrer sig med tiden. Fra de første mange afsnits dystre regnvåde og pixelerede gul-grønne og glinsende sorthed med tydelige referencer til den stilskabende amerikanske thriller *Seven* (1995) over de følgende afsnits klarlagte og farvestærke billeder til de seneste episoders stålblanke modernitet og manende krydsklipning. Kendetegnende for serien er, at adskillige af scenerne er skudt om natten, den traditionelle *crime scene*, hvor forfærdelige ting sker.

Såvel tonen som karaktererne har vital betydning for det Stockholms-billede, det tegnes. En stor del af scenerne er filmet on location i byen: Kungsholmen, Vanadisparken, Kronobergsparken, Blasieholmen, Hötorget City, Nybrogatan, Frihamnen, Grand Hotel, Slussen, Sergels torg, Johannes kyrka og Gustav Adolfs kyrka, Kungsbrogatan, Västerbron, Centralstationen, Tunnelbanan, Östermalm, Gärdet, Drottninggatan, Medborgarplatsen, Skogskyrkogården og Bergsunds strand, men på en måde, der fortæller byen og gør den ekstra hård. Et arsenal af flakkende skæbner, hvis konstitutionelle træk er ensomhed, brutalitet og fortællinger, er strømmet igennem dette topografiske og mentale landskab i et socialrealistisk og psykologisk skyggespil om at være overladt til sig selv og sit eget mørke.

Central som billede på seriens virkelighedsnære kritik er *Hævnens pris* (2004, instruktion Kjell Sundvall). Filmen er inspireret af hændelserne ved opsætningen på Riksteatern i 1998 af den nu afdøde dramatiker Lars Noréns stykke *Sju:tre* i et samarbejde med kriminalforsorgen. Her fik hærdede forbrydere lov til sammen med professionelle skuespillere at rable nazistiske,

antisemitiske og racistiske brokker af sig i et forsøg på resocialisering. Lars Noréns eksperiment resulterede i et flugtforsøg, hvor forbryderne dræbte to politibetjente i Malexander i Östergötland. I *Beck*-filmens fortolkning afføder det en tanke om hævn hos Gunvald Larsson, der i et voldsorgie jager sin egen skygge. Men typisk for seriens moralske kodeks ender han med selv at ydmyges og forsøger at redde politimorderen. Serien veksler intrikat mellem den juridiske og instinktive retfærdighed, kynisme og hudløshed. Jægerne og de jagtede, politi og forbrydere, ligner hinanden og spejler hinanden i *Beck*.

Kalibreret følsomhed

Beck er den tilbageholdte følsomheds serie og de flygtige berørings. Martin Beck og Gunvald Larssons egentlige afsked med hinanden er fuldkommen ordløs. En stille forståelse i *Sygehusmordene* (2015, instruktion Stephan Apelgren) skudt i én to minutter lang afsluttende optagelse af én berøring, kun én. Der er enkelte øjeblikke af næsten Samuel Becketts absurditet, der bryder den nøjagtigt tilmålte svenske disciplin, og en stedvis gemytlighed, hvor serien i øjeblikke bliver næsten gammeldansk i tonen. Men de afløses af frustration, tavshed og rådvildhed.

Men netop på grund af *Beck*-seriens svalt kalibrede følsomhed og forfrosne, stadigt mørknende Stockholms-billede, forlenes den med en emotionel dybde i nordisk noir. Den har en paradoksal følelsesmæssig intensitet på tværs af tid og rum, og en styrke, lejret ind i karakterernes dedikation og vilje. Den skåner ingen i afdækningen af forbrydelserne. Men for hver forbrydelse, der opklares, lægges nye lag af ufrihed ind over karaktererne. De bliver aldrig fri for hinanden eller for sig selv. De vil ikke lykkes.

Så hvad sker der nu? Peter Haber er blevet 68 og hans nabo Ingvar Hirdwall er 87 år. Slipper de dialogen med hinanden deroppe på altanerne ved Bergsund strand og slipper de taget i serien? Noget tyder på, at det vil ske. Valdemar smider piskesmældskraven og Beck taber glasset ud over kanten i de nogle af de seneste episoder. Det går ikke længere. Episoder som *Døden i Samara* (2021) og *Den fortabte søn* (2021) er instrueret af Lisa Ohlin, der er kendt for sit blik på maskulin smerte og afmagt. Hun var også den, der pensionerede den demensramte Wallander i Krister Henrikssons skikkelse i denne series sidste afsnit *Sorgfuglen* (2012). Skal hun også lukke *Beck* ned?

Skal Martin Beck forsvinde ind i mørket? Becks har en replik fra sygehusengen, hvor han sidder og venter på sin operation nr. 2. Han ser ud ad vinduet, ud på friheden og naturen: ”Det er et smukt træ”, siger han. Træet står som en arabesk mod himlen uden for og vidner om et langt og forgrenet liv. Ordene er til hans afløser ”Alex” Beijer. Derefter køres Beck ind på operationsstuen.

Hans datter og barnebarn ses som i dørens cirkelrunde okular. Et x-ray viser Becks hjerne, der ligner et træ med sine forgreninger. Anæstesisygeplejersken giver ham bedøvelsen og han sover ind. Close up på hans ansigt, hvor læberne skilles i et sidste åndedrag.

Vågner Beck igen? Ja, det gør han til de indtil videre 4 nye episoder, der sender ham tilbage til livet og ind på Rikskrim som den Sokratiske vismand med den stoiske ro. Nu forsynet med et kolonihavehus af datteren Inger, hvor Beck kan dyrke den fritid, han bestemt ikke ønsker at have. Beck på sidelinjen, men endnu som et pejlemærke for dem, der skal følge i hans spor, og de seere der ikke vil slippe ham. I det ovennævnte interview med *DR* om Martin Becks fortsatte tilstedeværelse i *Beck* sagde Peter Haber: ”Selv om Martin Beck går på pension er det ikke nok: Man kan tage politiskiltet fra Martin Beck, men man kan ikke tage politimanden ud af Martin Beck”.

BJÖRN BJARNASON

NYE MULIGHEDER I NORDISK SAMARBEJDE – Fred, frihed og demokrati

Denna artikel bygger på ett föredrag på temat Nordens säkerhet och försvarspolitik på Norræna félagið, isländska Föreningen Nordens 100 års jubileum den 30 september 2022.

Björn Bjarnason är fd. justitieminister, Island. 2019 fick han uppdraget av de fem nordiska utrikesministrarna att ta fram en rapport inom det nordiska utrikes- och säkerhetsområdet, i samma anda som den rapport som Torvald Stoltenberg avlevererade 2009.

Den nordiske vision og sikkerhedspolitikken

For knap tre år siden, i oktober 2019, fik jeg til opdrag af de fem nordiske udenrigsministre at lægge frem nogle forslag om mulig udvikling af landenes samarbejde på udenrigs- og sikkerhedsområdet. Klassisk forsvarspolitik var dog ikke inkluderet i opdraget.

Nogle uger efter at jeg havde fået opdraget, deltog jeg på et seminar på Christiansborg i København hvor man diskuterede Genforeningen, dvs. Den gang danskerne fik Sønderjylland tilbage efter årtiers stridigheder og militærkonflikt mod tyskerne om magten over Slesvig.

I mit opdrag har det været en fordel at forstå hvordan vi har forholdt os til hinanden historisk set. Det vil jeg gerne dele med jer, før jeg forklarer hvilke samarbejdsmuligheder jeg ser for mig i dag.

Lad os begynde med Napoleonskrigene, som var stik imod alle idéer om nordisk samarbejde. Danskerne var på Napoleons side og måtte betale for det i fredsftalen som blev lavet i Kiel 1814, Kielerfreden. I fortsættelsen mistede Danmark Norge som blev knyttet til Sverige som på sin side havde tabt Finland til Russlerne i 1809.

Færøerne, Island og Grønland, som historisk set var en del af Norge, forblev under den danske konge efter 1814. Der foreligger ingen bestemt forklaring på, hvorfor de Nordatlantiske øer ikke fulgte Norge. Nogle siger at ved at beholde øerne viste danskeren deres diplomatiske dygtighed. Andre mener at englænderne ville begrænse Sveriges indflydelse. Englænderne skulle selv være interesseret i at erobre øerne. Om dette findes der dog ingen dokumentation. Sandsynligvis var simpelthen ingen særlig interesseret i disse afsidesliggende, fattige øer.

Ca. et kvart hundrede år efter at danskerne mistet Norge opstod en ny politisk bevægelse, skandinavismen. Liberale studenter stod for den. De ønskede en øget administrativ forbindelse mellem Norge, Sverige og Danmark.

På dette tidspunkt kæmpede danskerne mod tyskerne om Hertugdømmerne Slesvig-Holsten. De tysktalende indbyggere gjorde oprør mod den danske konge i 1848. I skandinavismens ånd støttede norske og svenske frivillige danskerne som vandt denne krig.

I år 1864 var Bismarck blevet kansler i Tyskland (Preusen). Han satte danskerne et ultimatum om løsning af konflikten om hertugdømmerne. Tyskland og Østerige erklærede krig mod Danmark. I slaget ved Dybølmlølle i Sydjylland tabte danskerne i et skæbnsvangert slag. Tyskerne besatte Slesvig og Øststrig Holsten. I 1867 blev begge områder tyske.

I denne sidste krig stod danskerne alene, hverken nordmænd eller svenskere støttede dem. Det siges at skandinavismen fik dødsstødet på et studentermøde i 1875.

Efter første verdenskrig og tyskernes nederlag fik danskerne Nordslesvig tilbage og blev Genforeningen fejret i 2020, som før nævnt.

Skandinavismens fald nævnes som det første eksempel på at de nordiske lande ikke stod sammen militærisk, da det kom på en prøve.

Kongernes vedtag

I december 1914 inviterede Sveriges konge, Gustav V., Håkon VII. Norges konge og Christian X. Danmarks konge samt deres udenrigsministre til et fælles møde i Malmø hvor de fremhævede deres landes neutralitet i krigen.

I den islandske avis *Morgunblaðið* blev mødet beskrevet som en "bemærkelsesværdig begivenhed" og der stod også: "Til slut blev alle enige om at fortsætte det samarbejde som er begyndt så lykkeligt, og at regeringernes repræsentanter mødes når det er en god grund til det".

Morgunblaðið informerer om at "der overvejes i nordiske aviser om en nordisk forsvarsalliance eller direkte statsalliance. "Der ser ud til at en ny "skandinavisme" er opstået med kongernes vedtag."

Nyheden i *Morgunblaðið* afsluttes med disse ord: "Her til lands ville man blive glad, hvis et godt venskab opstår mellem hele den gamle nordiske slægt". – Med særlig vægt på den "hele".

Et andet kongemøde blev holdt i Oslo efteråret 1917.

De nordiske landes samarbejde i 1. verdenskrig 1914-1918 var af forskellig art. I disse år fik Foreningerne Nordens vision luft under vingerne. Foreningen Norden blev dannet i Danmark, Norge og Sverige 1919, på Island 1922 og i Finland 1924. I 1951 blev Foreningen Norden på Færøerne stiftet, i 1979 på Åland og i 1991 på Grønland. Den sidste blev genrejst i 2021.

De nordiske lande var neutrale under krigsårene i Europa, noget som blev bekræftet i den dansk-islandske forbundslov af 1918 idet "... *Island erklærer sig som stedse værende neutralt...*".

I 2. verdenskrig blev Danmark og Norge besat af tyskerne mens englænderne besatte Island. Sverige var neutralt mens Finland forsvarede sig mod russernes invasion.

I maj 1948 foreslog Sveriges udenrigsminister Östen Undén at de nordiske lande stiftede en nordisk forsvarsalliance. Det blev der ikke noget af, men Danmark, Island og Norge deltog i oprettelsen af NATO i foråret 1949, svenskerne valgte neutralitet og at stå udenfor militæralliancer, Finland blev også neutralt og lavede en venskabsaftale med Sovjetunionen.

Nordisk balance

Forsvars- og sikkerhedsspørgsmål var ikke på dagsorden i det nordiske, politiske samarbejde i den kolde krig. Men dengang opstod begrebet ”nordisk balance” til at beskrive det faktum at trods forskellige synspunkter inden for sikkerhedspolitikken så bidrog de nordiske lande i fællesskab til at skabe balance og stabilitet i deres verdensdel.

Dette fælles bidrag blev defineret og betydningen af det understreget i fem artikler som oprindeligt blev publiceret i 1972, men som udkom et år senere i bogen *Five Roads to Nordic Security*. Bogens redaktør var Johan Jørgen Holst, senere Norges forsvars- og udenrigsminister, og i forordet står at med bogen prøver man at udfylde et tomrum da der ikke findes skrift hvor man på et sted forsøger at sammenligne forskellen på de nordiske lande på dette område.

Trods et mislykket forsøg på at oprette en nordisk forsvarsunion i slutningen af fyrrende forlod nordiske politikere ikke idéen om et tæt samarbejde på administrative og kulturelle områder. Nordisk råd, hvor parlamenterne arbejder sammen blev stiftet i 1952, for 70 år siden.

Ved slutningen af sekstiårene satsede man på at oprette et formelt samarbejde omkring økonomi, NORDEK. Det blev der ikke noget af, men i 1971 blev landenes samarbejdet struktureret i Nordisk ministerråd, som arbejder i statsministrenes regi, men under ledelse af de nordiske samarbejdsministre.

Planer om et tæt samarbejde på sikkerheds- og forsvarsområdet blev aldrig skrinlagt. Der gik dog ca. 20 år fra Berlinermurens fald og Sovjetunionens opløsning til det forelå et forslag om et nordisk samarbejde på forsvarsområdet.

Stoltenberg-rapporten

De fem nordiske udenrigsministre som samarbejder udenfor rammerne af Nordisk ministerråd fik i 2008 Torvald Stoltenberg, forhenværende minister i Norge, til at komme med et forslag om udviklingen af nordisk samarbejde på sikkerheds- og forsvarsområdet. Hans forslag blev præsenteret i februar 2009. Om efteråret det samme år stiftede de nordiske forsvarsministre en samarbejdsplatform, NORDEFECO, som siden da er blevet udviklet.

I alle de nordiske lande, foruden Island, findes der et stærkt militær og NORDEFECO samarbejdet tager udgangspunkt i deres behov og formåen. Islands

deltagelse tager hensyn til landets mangel på hær, civil deltagelse i fælles opgaver og de obligationer som islænderne har påtaget sig til gavn for eget forsvar.

Det faktum, at Finland og Sverige deltog i en luftværnsøvelse på Island i februar 2014, samtidig med at Norge var ansvarlig for NATO luftrumsbeskyttelse i Island, var en logisk fortsættelse på de prioriteringer som blev fremlagt i 2009 i Stoltenberg-rapporten.

I en betækning som fulgte Althingets vedtag på en national sikkerhedsstrategi for Island i 2016 konstateres at nordisk samarbejde, hvor landene kan stole på gensidig samarbejdsvilje og hurtig reaktion i faretilfælde, er uvurderligt. Islandske myndigheder vil gøre deres til at udvikle NORDEFKO-samarbejdet yderligere, det styrker samtidig Islands deltagelse internationalt inden for NATO og forsvarssamarbejdet er uvurderligt med USA.

Stoltenberg foreslog bl.a. at udenrigsministrene ville godkende en særlig nordisk solidaritetserklæring. Den blev vedtaget i 2011. I den lægges der vægt på de stærke, fælles verdier som forener landene. International ret, menneskerettigheder, ligestilling og bæredygtig udvikling skal være hjørnestenen i de nordiske landes udenrigspolitik. Landene vil støtte hinanden hvis nogen bliver truet af naturkatastrofer eller menneskabte trusler i cyberspace eller terrorhandlinger.

Fra 2011 har de nordiske forsvarsministre samt udenrigsministre lavet proklamationer og resolutioner om deres tætte samarbejde og fælles planer på sikkerheds- og forsvarsområdet.

Bjarnason-rapporten

I 2019 fik jeg til opdrag af de fem nordiske udenrigsministre at lave en rapport om nordisk udenrigs- og sikkerhedsområde i samme ånd som den rapport som Torvald Stoltenberg afleverede i februar 2009. Mit arbejde tog hensyn til at i november 2009 blev NORDEFKO forsvarssamarbejdet oprettet.

Jeg blev ikke bedt om at komme med forslag vedrørende militære anliggender, men se på globale klimaændringer, hybride trusler og netsikkerhed, og foreslå metoder til at styrke og forbedre det globale samarbejde inden for internationale konventioner.

Man ville undgå dobbelt arbejde i nordiske samarbejde, men bidrage til at styrke samarbejdet inden for de relevante områder. Rapporten skulle være kort og præcis på klart definerede sagsområder og indeholde realistiske epokegørende forslag om fælles initiativ.

I tiden fra Stoltenberg-rapportens publicering og frem til 2019 blev omfanget og bredden af det nordiske samarbejde i udenrigspolitikken stadig større. Det samme gjaldt forsvarsområdet. De nordiske lande havde i fællesskab reageret på ændret situation på sikkerhedsområdet i vores del af verden. Til trods for at deres deltagelse i de forskellige internationale fora var forskellig, stræbte landenes regeringer efter at arbejde tæt sammen på disse områder.

Kontorchef på Udenrigsministeriet sikkerheds- og forsvarskontor, Jóna Sólveig Elínardóttir, arbejdede sammen med mig ved udarbejdelsen af rapporten samt med kontakt-gruppe udpeget af udenrigsministrene.

Vi, jeg og Jóna Sólveig, besøgte de nordiske hovedstæder og Washington. Vi holdt møder med nordiske politikere, diplomater, specialister og forskere med specialviden i internationale relationer, politik, klimaændringer samt civil- og militær sikkerhedspolitik. I alle vore samtaler på over 80 møder, viste sig en stor og oprigtig interesse for at styrke det nordiske samarbejde på det udenrigspolitiske og sikkerhedspolitiske område.

Efter at jeg skrev den islandske del i bogen *Five Roads to Nordic Security* deltog jeg på mange nordiske konferencer om sikkerheds- og forsvarsområdet. Under den kolde krig tog vi det som en selvfølge at den nordiske balance på sikkerhedsområdet ville forblive som det var den gang.

For en person med mine synspunkter på forsvars- og sikkerhedsområdet, var det positivt overraskende at deltage på mange møder for at samle oplysninger for rapporten og få bekræftet fra højeste hold hvilken grundlæggende ændring der var sket på dette område i Stockholm og Helsinki.

Ruslands krigsførelse i Georgia i 2008 og i Ukraine 2014 havde stor indflydelse. Selv om Finland og Sverige var NATO's tætteste samarbejdspartnere kunne ingen ane, tidligt i 2020, at sommeren 2022 ville disse lande søge om medlemskab i NATO efter Ruslands invasion i Ukraine.

P.g.a. COVID-19 pandemien fik Jóna Sólveig og jeg ikke mulighed at træffe alle dem som vi ønskede, eller rejse til Færøerne og Grønland, men fristen for at aflevere rapporten var sommeren 2020. Det skete den 1. juli samme år, og lidt senere, i september, holdt de nordiske udenrigsministre sit møde på Bornholm hvor de vedtog at føre rapportens 14 forslag ud i livet.

Jeg har ikke fulgt nøje med i opfølgningen af rapporten, men så i medierne, at dengang Finlands og Sveriges ansøgning om medlemskab i NATO diskuteredes, blev Stoltenberg-rapporten og min rapport nævnt som milepæle på vejen til de nordiske landes fælles holdning i udenrigs- og sikkerhedspolitik.

Statministerenes erklæring

Den stærkeste bekræftelse på nordisk sammenhold på dette sagsområde fik vi på de nordiske statsministres møde i Oslo den 15. august 2022. I en fælles og uforbeholden erklæring om sikkerhed og forsvar står bl.a.:

” Russia’s war of aggression against Ukraine has fundamentally changed European security. The Nordic countries share an objective to retain stability and enhance security in our region. We will continue to deepen our dialogue on security policy developments. While the Nordic countries do not pose a threat to anyone, we must act together to safeguard our sovereignty, freedom and shared values.” (Fra statministerenes erklæring om sikkerhedspolitik d. 15. august 2022)

Det står helt klart i erklæringen at Finland og Sveriges medlemskab i NATO vil styrke NATO og sikkerheden i Europa. Med Finland og Sverige i NATO er alle de nordiske lande forpligtet til at støtte hinanden, jfr. §5 i den Nordatlantiske traktat. Dette forstærker landenes forsvarssamarbejde og styrker de Nordiske landes, de Baltiske landes, NATO's nordflanke og hele alliansens forsvar.

De nordiske lande vil udvikle samarbejdet yderligere omkring sikkerhed og forsvar, og der nævnes seks specifikke satsninger i den sammenhæng. Først vil de deltage aktivt i at udvikle og styrke NATO som en militærisk og politisk alliance. Det er vigtigt for Island, en nation uden militær, at udvikle vor deltagelse i dette samarbejde med deltagelse i militærøvelser og træning. Bevaring af fred og borgernes sikkerhed er én af hver regerings vigtigste pligt. Det er ikke nok at snakke, det er nødvendigt at handle.

Sikkerhed i Vestnorden

Jeg har tidligere nævnt at den mest sandsynlige forklaring at danskerne beholdt Færøerne, Island og Grønland efter Kielerfreden var, at ingen var interesseret i de Nordatlantiske øer. Men pga. ændrede militæriske og politiske forudsætninger og invasionen i Ukraine fokuseres der nu på sikkerhedsudviklingen i Vestnorden på lige fod med den østlige del af Norden.

Det bliver store ændringer når Sverige og Finland bliver medlemmer af NATO. Forsvar og tilstedeværelse af store arméer er blevet meget stærkere for at udøve en afskrækkende magt og holde Russerne i skak.

Det er nødvendigt at vise styrke og bestemthed på Nordens vestlige flanke men alle landene deltager nu i NATO's forsvarsplaner. Dette må ske i et tæt samarbejde med regeringerne i Grønland, Island og Færøerne. Foruden de nordiske lande må UK, USA og Kanada spille en særlig rolle.

Nordisk vision

Nu ligner sikkerhedsinteresserne hos de nordiske lande hinanden. Staters samarbejde om forsvar handler om deres selvstændighed og borgernes daglige liv. I denne sammenhæng er de nordiske lande nu tættere på hinanden end de har været i 500 år eller fra Kalmarunionens opløsning.

En mærkelig historie er blevet fortalt i grove træk. Bagved den nordiske vision forbliver at de nordiske lande lever i fredelig sameksistens og står sammen udadtil. Det gør de nu med NATO som deres fælle beskyttelse.

Jeg er ikke i tvivl om at dette vil styrke det nordiske samarbejde indadtil samt nordisk indflydelse udadtil. Nordens nødvendige bidrag til at beskytte liberal, demokratisk samfundsordning og styreform vil kun blive stærkere i fremtiden.

Översättning från isländska:
Ragnheiður Helga Þórarinsdóttir

TORBEN WEIRUP

MOESGAARD – MUSEET UNDER BAKKEN VI BESTIGER

Moesgaard Museum ved Aarhus er gået under jorden med et diskret greb, der åbner museets udstillingsarealer i dybden. Museet er en del af en ny arkitektonisk tendens i Danmark, hvor museer indpasses i omgivelserne og spiller sammen med det omkringliggende terræn og stedets natur.

Arkitekturskribent Torben Weirup præsenterer den ny museumsbygning.

Da kunstmuseet Louisiana nord for København i 1950'erne og 60'erne blev udbygget efter tegninger af Jørgen Bo og Wilhelm Wohlert, var nogle arkitekter utilfredse med det undseelige byggeri.

Det usynlige museum kaldte kritikere de lave, langstrakte bygninger og fandt, at arkitekturen i alt for høj grad underlagde sig den omgivende natur. Siden er Louisianas park blevet en af museets mest elskede attraktioner. Gennem store panoramavinduer er der udsyn til træer og græsplæner. Parken med udsigt over Øresund fungerer som en pause mellem kunstoplevelserne inden døre – men helt slippe for kunst kan man heller ikke uden udflugten i det grønne. Her er markante skulpturer af blandt mange andre Alexander Calder, Henry Moore og Richard Serra.

Udbygningen af det kulturhistoriske museum, Moesgaard, uden for Aarhus, gør Louisiana kunsten efter, for også her får naturen og landskabet mulighed for at spille en hovedrolle. Udvidelsen er tegnet af Henning Larsens Tegnestue. Henning Larsen (1925-2013) vil blandt meget andet være kendt for universitetet i Trondheim, stadsbiblioteket i Malmø og Operaen i København, samt kongres- og koncerthuse i Reykjavik og Uppsala.

Indpasningen i omgivelserne af museets grønne udendørsarealer blev betroet den begavede landskabsarkitekt, Kristine Jensen, hvis Ph.d. måske ikke helt overraskende hed "At tænke med landskab i arkitektur".

Forhistorien

Moesgaard er et museum for arkæologi og etnologi. Det har sine rødder i 1860'erne. På privat initiativ opbyggedes en historisk samling, der blev opbevaret og fremvist på forskellige adresser i Aarhus, indtil den i 1970 fik en permanent placering på den kommunalt ejede herregård Moesgaard i byens sydlige udkant. Helt og aldeles permanent blev placeringen imidlertid ikke. I 2014 blev samlingerne flyttet til en 15.500 kvadratmeter stor bygning tæt ved

Henning Larsen Arkitekter står bag Moesgaard Museums nye over 15.000 kvadratmeter store bygning, hvis faglige indhold findes under jorden, mens bygningens arealer over jorden kan anvendes rekreativt. Foto: Hufton + Crow.

selve herregården, som nu anvendes som en del af Institut for Arkæologi og Antropologi ved Aarhus Museum.

Den nye museumsbygning dukker op i landskabet lige over for Moesgaard og lader som nævnt naturen spille en stor rolle. Når man ankommer til området ser man en bred bakke, der rejser sig fra jordoverfladen. På bakken ses umiddelbart blot nogle langstrakte plinte på, hvad der viser sig at være et skrånende tag, som er en offentlig park med udsigt over Aarhusbugten. Så fint er det store græsbeklædte tag møbleret, at man kan sidde op ad de lave mure; altså de meget langstrakte plinte. Eller læne sig ind over dem og betragte landskabet, hvor der har levet mennesker i tusinde af år. Og dermed betragte scenen for den fortid museet har til opgave at formidle.

Under det græsbevoksede tag ligger selve udstillingssalene – for hvor ellers end under jorden ville et museum for arkæologi have sin symbolske placering? Hvad der er fundet i udgravninger, vises i sale, der befinder sig under jordoverfladen.

Moesgaards store foyer og den brede trappe er museets fordelingscentral til udstillinger, café, skoletjeneste, auditorier osv. Skal man trække analogien med en arkæologisk udgravning, kan man sige, at etagerne i museets indre er som en terrassering. Gennem trapperne fordeler publikum sig i etagerne og rummene. Inden udstillingerne kan gæsterne glæde sig over udsynet til landskabet.

Scenografien

Tidligere – meget tidligere – kunne der over kulturhistoriske museer hvile en særlig støvet stemning, som nu også havde sine kvaliteter. Montre efter montre af fundne genstande lagt frem som beviser på ældre tider og kultur og sædvaner hos de mennesker, der har beboet kloden før os.

Museet følger over jorden det skrånende terræn og taget er beklædt med græs med langstrakte plinte, hvorpå publikum kan tage ophold. Foto: Hufton + Crow.

Det princip gjorde Moesgaard endegyldigt og på godt og ondt op med i den nye bygning.

Som det er muligt at opleve på andre museer rundt om i verden, kom udstillingsscenografien til at spille en betydelig rolle i formidlingen. Med en kliché skulle fortiden gøres levende – og den skulle i hvert fald ikke være kedelig. Ved adskillige af de udstillinger, Moesgaard har vist i sin nye bygning, har salene været henlagt i halvmørke, så en dramatisk lyssætning kunne gøre fortiden... levende.

Det gælder lige fra den første særudstilling, der viste en patrulje på ti fra den terrakottahær på 7.000 figurer, som den dødsangste kejser Qin Shi Huang (247-221 fvt.) lod begrave for at beskytte ham i dødsriget – til en udstilling om neandertaleren, der blev vist i sommeren 2021.

Helt skjult under jorden er Moesgaard dog ikke. Ankommer man til området fra den modsatte side, ser man bygningen med dens vinduer så at sige hæve sig i landskabet; nærmest som en observationspost eller en ark med skatte fra fortiden, der dukker op i landskabet, som var landskabet hav. Ligesom museet for størstepartens vedkommende er skjult i landskabet, er dets synlige dele underspillede, nøgterne og stringente. Det hele meget diskret på en subtil måde. Ikke så meget pynt. Men funktion. Og lys ind i de rum hvor der skal være lys.

Inden for åbner museets udstillingsarealer sig i dybden, som et stykke arkitektonisk arkæologi. Foto: Hufton + Crow.

Moesgaard er et blandt flere eksempler på nyere dansk museumsarkitektur, der på begavet vis lader byggeri indgå i landskab på en nærmest demonstrativt underspillet måde, der samtidig knytter sig til museets formidlingsfelt. Man kan for eksempel nævne:

Ved Helsingør er det Kronborg, der skal spille den altafgørende hovedrolle i det historisk betydningsfulde landskab, så BIG har placeret et nye museum for søfart under jordoverfladen i en gammel tørdok.

Samme tegnestue har ved den jyske vestkyst skabt rammerne for et museum for den tyske atlantehavsvold under Anden Verdenskrig i to store bunkers fra besættelsestiden. På den måde bliver omgivelserne en del af museets overordnede fortælling.

JAN KLØVSTAD

KATUAQ – LOKALT, NASJONALT OG ARKTISK KULTURHUS

Ved 25-årsjubileet for Grønlands kulturhus, Katuaq, var den første direktøren for huset, Jan Kløvstad, til stades. Kløvstad er sekretær i LFs norske avdeling, og gir i denne artikkelen innsyn i mange sider ved Katuaq og verksemda der.

Katuaq – Grønlands kulturhus – feirar 25-årsjubileum i år. Som alle andre kulturhus blei det skapt i motvind. Men innan huset opna i februar 1997 var det aller meste av motvinden snudd til medvind. Huset blei raskt fylt opp av stolte grønlendarar, både frå Grønlands hovudstad Nuuk og frå resten av det store landet, der drygt 56 000 innbyggjarar bur på eit areal åtte gonger så stort som Sverige.

Lista over høgdepunkt på scenene og utstillingsveggane i huset er lang. Heilt frå opningsdagen var tonen sett, med innslag frå Tsjukotka i Sibir, den populære inuitsongaren Susan Aglukark frå Kanada, Islands symfoniorkester, Grønlands nasjonalkor, inuitballett om nordlyset og trommedans. Dei første dagane følgde grønlandsk og islandsk jazz, barneteater, premiere på filmen *Frøken Smillas fornemmelse for sne*, rock, kunstplakatar, kino med premierar same dag som i dei største danske byane og mykje meir. ICC – Inuit Circumpolar Conference – har hatt kongressar og festivalar, alle partia er samla i Katuaq når det er kommuneval eller landstingsval, nye regjeringar blir som regel presenterte i direktesende pressekonferansar frå den lille salen.

Praktbygget

Det store kulturhuset med 1600 kvadratmeter grunnflate ligg midt i Nuuk, mellom bygga som huser Grønlands regjering, landstinget og kommuneadministrasjonen, og midt i tråkket mellom utdanningsinstitusjonane og dei store butikkane i sentrum av Nuuk. Det kom inn 226 forslag frå arkitekatar i heile Norden, og vinnaren blei arkitektkontoret Schmidt, Hammer og Lassen i Århus: «Prosjektet har (...) magtet at samle de ønskede funksjoner i et vel-fungerende hovedgreb, der på yderst kvalificeret og kunstnerisk måde skaber rumligheder af høj arkitektonisk og bruksmæssig karakter», skreiv juryen. Nordisk ministerråds jury medlem, Ole Oxholm, den drivende dyktige direktør i Nordens Institut i Grønland (NAPA) i mange år, skreiv seinare: « .. «og der er ikke skygge af tvivl i mit sind om, at vi efter lange dages intenst arbejde valgte det rigtige forslag.» Det skulpturelt forma Katuaq har henta

*Katuaq – Grønlands kulturhus i Nuuk har feira 25-årsjubileum i år.
Foto Jan Kløvstad.*

inspirasjon frå det bølgjande nordlyset, isfjell og lys-spelet i snø og is. Bak den bølga fasaden i lerketre og glas ligg den opne foajeen som gir ein god illusjon av nordlyset og som på dagtid også framhevar djupne og perspektiv i det store rommet. Inn i dette er hovudsalane lagt i dei tre geometriske hovudformene sirkelen, firkanten og trekanten som står fram som frittstående bygg inne i hovudbygget. Arkitektane har fått tre danske arkitekturprisar for bygget. Det har eit uvanleg spennande arkitektonisk uttrykk som trass sin originalitet høyrer heime og verkar samlande i sentrum. Da huset stod ferdig, var det eit godt synleg landemerke i det opne romet midt i sentrum. Sidan har det vore ei stor utvikling i Nuuk, med fleire nye høghus i sentrum, og også opprydding ved å rive ein del av dei gamle blokkene frå 1950- og 1960-talet for å erstatte dei med nyare og langt betre bygg. Katuaq viste veg for fleire framtidsretta bygg.

Katuaq inneheld den store Hans Lyngesalen med 508 sitteplassar, ein mindre sal for rundt 110 menneske, konferansesalar, kjøkken og kafé, rikeleg plass til konsertar og utstillingar også i den store opne foajeen, og ein godt oppdatert teknisk standard. Heilt frå starten blei det samarbeidd med det grønlandske kringkastingsselskapet KNR, som har sendt konsertar og teaterforestillingar direkte frå Katuaq; ofte to og tre gonger i veka. Det har vore ein enorm aktivitet sidan starten. Koronapandemien ramma også Grønland hardt, så tala for 2019 er meir representative enn for 2020 og 2021: I 2019 var det

26 konsertar med i alt 12.239 tilskodarar, åtte teater- og danseforestillinger med 5.537 tilskodarar, 20 kulturarrangement med samansett program og i alt 8.178 tilskodarar. Mange seminar og andre arrangement handla om Grønlands tradisjonelle og moderne kultur, som trommedans, fullsett sal med grønlandsk Melodi Grand Prix, verkstad om seksuelt mangfald, ein draumeparade med 1000 deltakarar der Nuuk-borgarar laga banner med motiv eller tekst om deira eigne draumar – og marsjerte med dei på nasjonaldagen 21. juni.

Gjestane

Kvart år er det rundt 90.000 gjestar innom huset. Dei kjem til kaféen, dei om lag 80 kulturelle arrangementa, dei om lag 950 filmene i biografen og dei mange møte og konferansar som samlar 10-12.000 deltakarar. Årsomsetninga er på 35-40 millionar kroner. I 2019 kom 28% av inntektene frå eigarane Grønlands heimestyre og kommunen, mens resten var eigne inntekter gjennom billettinntekter, konferanseavgifter, prosjekttilskot og kafédrifta. For å få alt dette til, er det 40-45 årsverk i Katuaq. Katuaq er også ein viktig og populær praksisplass for kokke- og teknikk-elevar, og for elevar som utdannar seg innan reiseliv og event-bransjen.

Utanfor statistikken var det også stor aktivitet: Katuaq var vertskap for ei lang dekke arrangement i Nuuk Nordisk Kulturfestival, med utøvarar frå store delar av Norden.

Nordisk diskriminering?

Historia om Katuaq begynte i 1990, med at Nordisk Råd løyvde 20 millionar danske kroner til eit «nytt nordisk kunst- og kultursenter i Nuuk». Da var byggeprisen stipulert til 60 millionar danske kroner; og Nordisk ministerråd sikra seg at alle tilleggsutgifter og auka ambisjonsnivå var uvedkomande for Norden. Det var Nuuk kommune og Grønlands heimestyre som skulle eige huset, og ta risikoen om kulturhuset blei dyrare. Byggeprisen kom til slutt på 100 millionar DKK. Nordisk ministerråd stod for 22 millionar DKK etter prisjustering mellom vedtaket 1990 og ferdig bygg i 1997. Eigarane av huset, daverande Nuuk kommune (nå Kommuneqarfik Sermersooq) og Grønlands heimestyre, stod for resten.

I Grønland såg nok folk for seg eit Nordens Hus, finansiert i både bygging og drift som i Reykjavík (1968) og Tórshavn (1983). Men i mellomtida var Nordens Institut etablert i Nuuk og Mariehamn, og Nordisk ministerråd har halde fast på desse institusjonane. Dette har gjort at Grønland har tatt mykje større ansvar sjølv for det lokale, nasjonale, nordiske og internasjonale kulturhuset enn Island og Færøyane måtte gjere. 92 % av driftsutgiftene til Nordens Hus på Færøyane blir betalte av Nordisk ministerråd. Det direkte årlege nordiske bidraget til Nuuk altså er null.

Takk vere eit nært og godt samarbeid med dei som heilt sidan starten for Katuaq har vore styremedlemmer og direktørar for Nordens Institut i Grønland, har det likevel vore mykje nordisk aktivitet i huset. I 2020 var ministerrådets tilskot til Nordens Institut 6.685.000 DKK. Og nedskjeringane i det nordiske kulturbudsjettet for få år sidan, har ikkje slått så direkte ut for samarbeidet med grønlandsk og arktisk kulturliv som for dei andre kulturinstitusjonane og nettverka. Katuaq har skaffa seg fleire bein å stå på, gjennom dyktig leiing, marknadsføring og praktisk gjennomføring av høge mål.

Jubileum i koronaskuggen

Direktørar for huset har vore Jan Kløvstad 1996-1999, Juaaka Lyberth 1999-2007, Julia Pars 2007-2018 og Arnakkuluk Jo Kleist frå 2018. I jubileumsåret hindra korona-pandemien den heilt store feiringa rundt jubileumsdagen 15. februar. Katuaq sendte halvannan times samtale med dei fire direktørane for huset leia av journalisten Erna Lynge på Facebook, avisa *Sermitsiaq* hadde store intervju, og kringkastingsselskapet *KNR* sendte jubileumsfilm, reportasje om opninga av huset i 1997 og ein grundig direktesendt samtale med

Direktørane for Katuaq gjennom 25 år. Frå venstre Jan Kløvstad, Arnakkuluk Jo Kleist, Julia Pars og Juaaka Lyberth. Foto: Katuaq.

dei tre grønlandske direktørane i beste sendetid på jubileumsdagen. I samtalen var det også glimt frå viktige arrangement i huset, og innslag frå andre kulturhus og kulturmiljø i Grønland som alle fortalte om kor viktig det har vore og er med eit sterkt lokalt, nasjonalt og internasjonalt kulturhus i ein nasjon. Og gjennom jubileumsåret er det blitt stadig fleire store arrangement, etter kvart som koronaen har slept taket.

Note: Letterstedtska föreningen bidrog med videoprojektør til opninga i 1997, og med tilskot til oppdatering av lyssettinga ved utstillingsarealet til 25-årsjubileet.

EYVIND ELSTAD

LÆRERUTDANNING I DEN NORDISKE REGIONEN: MULIGHETER FOR DYPERE SAMARBEID?

Det er en nasjonal styring av hvert nordisk lands lærerutdanning. Dette legger visse begrensninger for dyptgående samarbeid på tvers av land og institusjoner. I denne artikkelen omtales nordisk samarbeidet som omfatter skole og lærerutdanning. Professor i didaktikk ved Universitetet i Oslo, Eyvind Elstad, mener at minst to områder i nær framtid kan egne seg for forsterket nordisk samarbeid: samisk lærerutdanning og koordinering av studentundersøkelser.

Det eksisterer i dag etablerte nordiske interaksjonsmønstre blant de som arbeider med skole og lærerutdanning. Forløpere for dagens nordiske samarbeid finnes blant annet i en langvarig tradisjon med regulær møtevirksomhet blant skolefolk og de som utdanner lærere. Den politiske uttrykte ambisjonen i dag er imidlertid at Norden skal være verdens mest integrerte region i 2030, altså noe mer enn dagens ordninger. Det finnes riktignok et eksempel på et grenseoverskridende samarbeid om lærerutdanning, men dette er mer å regne som unntak. Dersom ambisjonen om dypere nordiske samarbeid skal realiseres innen få år, er det en utfordring å finne egnede områder for samarbeid. Nordisk samarbeid om samisk lærerutdanning og bedre koordinering av det enkelte lands studentundersøkelser drøftes i denne artikkelen som nærliggende muligheter.

Den nordiske skolemodell: likheter og forskjeller

1800-tallets skolesystemer var splittede, parallelle skoleløp som i hovedsak var basert på elevens sosiale tilhørighet: ”Denna splittring ... medförde att det fanns stora olikheter mellan utbildningen för barn på samma åldersnivå. Det kanske inte i och för sig hade varit så bekymmersamt, eftersom det kan vara en fördel att olika skolor kan få utforma sin undervisning ganska fritt. Det allvarliga var att denna organisatoriska splittring dolde ett gemensamt drag. Skolsystemet fungerade i stort sett som ett klassamhälle i miniatyr” (Erlander, 1973: 233). Debatten om det som i dag kalles nordisk enhetsskole, ble til ulike tider ført flere steder, men enhetsskolemodellen er blitt realisert i hele Norden. Med innføringen av en enhetsskolemodell fikk alle barn og unge

samme skolegang uten inndeling i formelle nivåer, prestasjonsnivåer eller andre kriterier. Enhetsskolemodellen ble en utvidet 9-årig (senere 10-årig) grunnskole med Sverige som foregangsland fra 1962, men med forsøksvirksomhet fra 1949. Senere kom de andre delene av Norden etter: Norge (fra 1969), Danmark (fra 1972), Finland (fra 1972) og Island (fra 1974). Denne nordiske enhetsskolemodellen – enhet i struktur og innhold – er en unik modell: til forskjell fra en rekke europeiske land sorteres ikke elevene i ulike utdanningsløp før 16-årsalderen. Modellen gir en ramme for at samfunnets ulikheter ikke skal starte allerede i grunnskolen. Møtet med livets alvor gjennom eksamener som sorterer elevene i ulike utdanningsforløp blir slik utsatt til overgangene til gymnas (videregående skole) og høyere utdanning.

Den som gransker skolegang i Norden nærmere, vil også finne noen vesentlige forskjeller i institusjonelle arrangementer og vektlegging av skolens innhold. En av forskjellene gjelder den offentlige skolens stilling. Den er meget sterk i Norge, Finland og Island, mens hele 17% av svenske grunnskoleelever og over 18% av danske folkeskoleelever går på friskoler og privatskoler. I noen grad har ordninger med fritt skolevalg implikasjoner for segregering etter sosioøkonomiske og etniske skillelinjer. Hva som er de langsiktige konsekvensene for realiseringen av enhetsskolevisjonen, er uavklart.

*Nordiske sammenlikningers betydning for
skolepolitikk og lærerutdanningspolitikk*

Transnasjonale målinger av elevprestasjoner har fått oppmerksomhet i debatten om hva den gode skole skal være. De internasjonale storskalaundersøkelsene ('Trends in Mathematics and Science Study' og 'Programme for International Student Assessment') har vist ulike trender i de nordiske landene. Finland startet med svært høye resultater, og har vært blant de beste land i verden i hele perioden etter tusenårsskiftet. Men til tross for disse høye resultatene har Finland sett en betydelig nedgang. Også de islandske resultatene har vist tilbakegang. De norske og danske resultatene kan derimot vise til nokså flate trendlinjer. De svenske resultatene viser noe framgang i de seneste undersøkelsene, men en granskning i regi av den svenske riksrevisjonen avslører store svakheter i utvalgssammensetningen. Med forbehold om nyanser, kan resultatene i all hovedsak synes å konvergere mot en trend som ligger litt over de internasjonale gjennomsnittene, men likevel noe under landene med de høyeste skoleprestasjoner.

I alle de nordiske landene spiller derfor resultater fra internasjonale studier en viktig rolle som en del av grunnlaget for utvikling av skolepolitikk; blant annet ved å analysere styrker og svakheter ved det nasjonale utdanningssystemet i et komparativt perspektiv. For noen er dette godt nok, men det finnes

tallrike eksempler på utsagn fra politikere som ønsker at hjemlandet skal klatre på storskalaundersøkelsenes rangeringer. Resultatene fra storskalaundersøkelsene har bidratt til å sette dagsorden for politiske diskusjoner om behov for forbedringer. Alle de nordiske landene har gjennomført store endringer etter tusenårsskiftet. Men det må også sies å ha vært reist kritikk mot storskalaundersøkelsenes betydning for debatten om den gode skole.

Selv om det nordiske sammenlikningsperspektivet har hatt stor betydning for utformingen av skolepolitikk, har nordisk sammenlikning av målinger begrenset betydning som grunnlag for utformingen av lærerutdanningspolitikk. Noen tilløp til kritisk debatt kan spores i norske debatter om inntakskvalitet og lærerstudenters tidsbruk, i svenske debatter som lærerutdanningens påståtte vektlegging av «flumpedagogik» og lite organisert undervisning, samt i den danske debatten om lærerutdanning skal knyttes opp til universitetene og dermed sterkere akademisering eller ikke. Målstyring med resultatkontroll har imidlertid bredt seg ut over store deler av den offentlige sektor, herunder også høyere utdanning. Et kontroversielt spørsmål er om det er et uutnyttet potensial for nordisk samarbeid ved å skape muligheter for sammenlikning også av kvalitetsdimensjoner i lærerutdanningen. I dagens situasjon er ikke dette mulig fordi Norge, Sverige og Danmark bruker ulike indikatorer i sine landsspesifikke studier av kvalitet i høyere utdanning. Dette gjelder Studiebarometeret (Norge), Studentspeglern (Sverige) og Læringsbarometeret (Danmark). Finland og Island, samt de selvstyrte områdene Færøyene og Grønland, gjennomfører ikke denne typen eksterne undersøkelser for høyere utdanning.

De landsspesifikke målingene brukes i debatter om lærerutdanning. Dersom et nordisk samarbeid på dette feltet skal realiseres, kreves det koordinering på tvers av de nordiske land. De som har tro på eksternt kontroll av utdanningsinstitusjoner som incentiv til forbedringsarbeid, vil finne mening i nordiske sammenlikninger, mens andre vil kunne være avvisende til en slik idé. Det man kan si er at en slik koordinering er fullt mulig, og krever beskjedne ressursuttellinger.

Veien til dagens nordiske samarbeidsordninger

Mens de nordiske landene startet forholdsvis sent i sin velstandsutvikling sammenliknet med noen europeiske land, er innbyggerne i dag blant de lykkeligste, mest velstående, mest egalitære, mest generasjonssolidariske og mest progressive menneskene i verden. Landene er i dag blant verdens mest velorganiserte samfunn med likestilling, omfattende velferdsordninger og tillit til myndighetene. Deres formidable økonomiske vekst er delvis skapt av en langvarig satsing på utdanning. Forholdet mellom de nordiske landene

er basert på ideen om broderfolk. Norsktalende, dansktalende og svensktalende personer forstår stort sett hverandre. Språklig nærhet er et premiss for at folk i Norden føler et fellesskap. Det er også slik at befolkningene i den nordiske regionen deler noenlunde samme verdier. Manifestasjoner av dette kan anes i internasjonale undersøkelser som måler de ulike landenes innbyggers innstilling til likestilling og liknende. Selv om det er forskjeller i den nordiske regionen sett innenfra, er det også likhetstrekk dersom man sammenlikner med verden utenfor Norden. Det er sammenhenger mellom dype, verdimeslige orienteringer og utviklingen av den nordiske skolemodellen. Kjerneprinsippene i nordisk utdanning er utvikling av sosial rettferdighet, like muligheter for utdanning, deltakerdemokrati og inkludering. Utviklingen av kunnskap, ferdigheter og holdninger forbereder elevene for en fremtid som voksne borgere og arbeidsgivere eller arbeidstakere. En god utdanning er nøkkelen til velstand og trivsel. Og kvaliteten på elevenes utdanning er utvilsomt knyttet til kvaliteten på lærernes utdanning. I dag beundres de nordiske landenes sosial organisering, og interessen for det nordiske skolesystemet og de nordiske lands lærerutdanningsprogrammer er intet unntak.

Lærerutdanning skal kvalifisere lærere for arbeid i skolen. Mens lærerutdanningen for grunnskolen tidligere fant sted på høyskoler, valgte Finland en unik strategi: All finsk lærerutdanning ble på 1970-tallet overført til universitetene og ble 5-årig mastergradsutdanning. Island innførte en tilsvarende universitetsbasert mastergradsutdanning for all lærerutdanning i 2008, mens Norge innførte mastergradsutdanning for grunnskolelærere i 2017. Den finske modellen ble således en frontløper og et paradigme for lærerutdanning i Norge og Island. Lærerutdanning for folkeskolen i Danmark, Færøyene og Grønland er derimot et «avvik» med en 4-årig bachelorutdanning ved profesjonshøyskoler som grunnmodell. Sverige har betydelig variasjon i sine lærerutdanningsprogrammer når det gjelder både lengde og innhold. Lærerutdanningene i den nordiske regionen er med andre ord meget forskjellige. En annen forskjell er at Island og Danmark har et markant skille mellom kompetansekrav i lærerutdanning for ungdomsskolenivået og gymnasnivået. Dette gjelder ikke i de øvrige delene av Norden.

Samarbeidsbestrebelsler har inntruffet som «bølger». Skandinavismen (den pan-skandinaviske bevegelsen) som idegrunnlag ble befestet på 1840-tallet, og det ble skapt nordiske arenaer for djerpe diskusjoner blant intellektuelle. (universitetsansatte, studenter, skolefolk) om nordisk forbrødring. Ideen om skandinavismens betydning skulle over tid også få en sterkere forankring i bredere sosiale sammenhenger, for eksempel blant lærere. Det som ble kalt «Allmänt Nordiskt Skolmöte» ble arrangert hvert femte år fra og med 1870.

Det viktigste var tanken om idéutveksling om aktuelle temaer som angikk skolens utvidete oppgaver: skolegang for jenter, arbeid med skolefags innhold og nye undervisningsformer i skolen. Et toppunkt i lærerdeltakelse fant sted på skolemøtene i 1905 og 1910 der nær 7000 lærere deltok. Møtedeltakelsen hadde etter dette en nedadgående trend, og i 1970 ble det siste skolemøtet arrangert.

Ideen om nordisk samarbeid ble deretter videreført gjennom mer differensierte foreningers virksomhet. Nordisk forening for pædagogisk forskning ble stiftet i 1972 og har etablert seg som en møteplass for utdanningsforskere i hele Norden. Den Nordiske Læreruddannelseskongress er siden 1991 blitt avholdt hvert annet år. Blant ledere i skandinaviske lærerutdanningsprogrammer har det også vært avholdt regulære faglige møter annethvert år etter tusenårsskiftet. Nordiska Lärarorganisationers Samråd er en sammenslutning av 18 fagforeninger for lærere fra hele Norden som arrangerer Nordisk Sommarkurs för lärare annethvert år. Nordisk Sommeruniversitet ble stiftet i 1950 som en sammenslutning av forskere og studenter ved universiteter og høyskoler i Norden. Også andre nordiske foreninger arbeider for nordisk samarbeid.

Nordisk råd ble dannet i 1952 som et parlamentarisk organ for offisielt nordisk samarbeid, mens Nordisk ministerråd (etablert i 1971) ble et forum for representanter for de nordiske regjeringene. Disse rådene er imidlertid ikke uttrykk for et tett politisk samarbeid. Like fullt gir Nordisk Ministerråd finansieringsmuligheter for utveksling av lærere og studenter ved nordiske universiteter og høyskoler (Nordplus) og nordisk forskning (NordForsk). Nye finansieringsmuligheter har også kommet til. Men noe sterkt tverrinstitusjonelt samarbeid kan man neppe tale om. Med andre ord er det etablert visse stabile rammer for nordisk samarbeid, men rekkevidden er likevel begrenset. En åpenbar årsak er at det er landsspesifikk finansiering av lærerutdanning. I det siste er det likevel oppstått et grenseoverskridende samarbeid mellom institusjoner: Åbo Akademi i Finland starter grunnskolelærerutdanning i Sverige fra 2023 i samarbeid med Uppsala universitet og Bildningsakademien i Strängnäs.

Potensial for nordisk samarbeid om samisk lærerutdanning

Å sikre en fremtid for urfolks utdanning har i de siste tiårene blitt en viktig politisk sak. Dels er dette blitt drevet fram gjennom urfolks engasjement og dels gjennom internasjonale konvensjoner. Et nordisk samarbeid er spesielt godt begrunnet når det gjelder samisk lærerutdanning, fordi samer er bosatt i Norge, Sverige og Finland, samt på deler av Kolahalvøya i Russland. Sápmi er den tradisjonelle betegnelsen på samenes historiske bosetningsområde som strekker seg over nordlige områder.

I dagens situasjon er kjerneområder for samisk kultur realisert i samiske forvaltningsområder i Finland (fra 1970), Norge (fra 1990) og Sverige (fra 1999). Blant rettighetene som har vokst fram er rettighetene til å bruke samiske språk også i skolen og fremme samisk kultur. Norske, svenske og finske myndigheter stimulerer på ulike måter elevers tilgang til undervisning i samisk. Ettersom flertallet av samer bor utenfor samiske forvaltningsområder, tilbys også undervisning i samiske språk og samiskrelatert innhold gjennom vanlige skoler og som distanseundervisning i flere nordiske byer. Dette gjelder foreldre som ønsker at deres barn skal bli funksjonelt tospråklige. Her er situasjonen rundt om i den nordiske regionen meget forskjellig. I Sverige var det 30–40 % av elevene som hadde søkt om morsmålsundervisning på samisk som ikke hadde fått tilbud om dette. Også i Norge og Finland er det underdekning av lærere som har kompetanse i de samiske språk. Dette er på sikt kritisk for flere av de samiske språkene som er i en så sårbar posisjon at de kan forsvinne helt. Østsamisk (enaresamisk, skoltsamisk, kildinsamisk og tersamisk), pitesamisk og umesamisk anses i dag som nær utdødde språk, mens lulesamisk og sørsamisk anses å være alvorlig truede språk. Utviklingen for nordsamisk språk har derimot hatt positive utviklingstrekk selv om også nordsamisk er et truet språk. De samiske språkene har alle sitt eget skriftspråk med egen ortografi, og språkene er ikke innbyrdes forståelige.

Det er fortsatt betydelige utfordringer knyttet til å bevare og utvikle samisk som levende bruks- og samhandlingsspråk i framtiden. Skolen er helt sentral for å realisere denne ambisjonen. Ettersom det i dag er en underdekning av samisktalende lærere i store deler av Norden, vil en sterkere koordinering mellom norske, svenske og finske myndigheter være gunstig for å fremme samiske språk i skolen. En felles nordiske satsning på samisk lærerutdanning burde være nærliggende.

Sverige og Finland mangler samisk lærerutdanning. Samisk lærerutdanning i Norge har en kompleks forhistorie fra og med 1717 (Seminarium Scholasticum; undervisning i samisk for å forberede til misjonsarbeid blant samer), via opprettelse av et lærerseminar i Trondenes i 1826 som blant annet skulle utdanne samiske lærere. Over tid ble vilkårene for samisk lærerutdanning atskillig dårligere, blant annet gjennom assimileringspolitikken som ble ført. Mellom 1904 og 1953 foregikk ingen systematisk undervisning i samisk for lærere i Norge. Samiskundervisning ble igangsatt ved Tromsø Lærerskole i 1953 og ved Alta lærerhøgskole fra 1973. Samme år ble Nordisk Samisk Institutt opprettet. Dette instituttet utviklet seg til å bli et utrednings- og forskningsinstitutt og er nå innlemmet som en del av Samisk høgskole i Kautokeino (1989). Formelt er Samisk høgskole en del av den norske universitets- og høgskolesektoren, men rekrutterer studenter og ansatte fra hele Sápmi. I dagens situasjon mangler imidlertid samisk lærerutdanning en formell nordisk forankring.

Samisk lærerutdanning i Norge ble i 2013 en fireårig grunnskolelærerutdanning og en femårig mastergradutdanning i 2017. Volumet av ferdig utdannede lærere som har kompetense i samisk er for lite for å imøtekomme behovet for kvalifiserte lærere. Norske myndigheter har initiert grunnskolelærerutdanning på de sørsamiske og lulesamiske språkene ved Nord universitet. Lærerutdanning på disse samiske språkene (som anses som alvorlig truede språk) settes i gang annethvert år fra og med 2019. Når dette skrives, er det i alt 5 studenter som følger disse to programmene. I sum er produksjonen av lærere som behersker samiske språk ikke tilstrekkelig for å møte behovet. Videre vil samisk lærerutdanning også bli påvirket av hva fremtiden bringer for samisk opplæring, samisk kultur og samene som folk. For å sikre lærerutdanning i de forskjellige samiske språk som finnes i Norge, Sverige og Finland, vil et formelt samarbeid på tvers av nordiske land være godt begrunnet som fellesnordisk satsning.

Konklusjoner

Det er i dagens situasjon djerpe politiske målsettinger om nordisk samarbeid uttrykt av Nordens statsministre, men virkemidlene og rammene for å realisere et mer integrert Norden på lærerutdanningens område ser foreløpig ut til å ikke være i helt samsvar med ambisjonene. Samisk lærerutdanning burde være et viktig anliggende for en fellesnordisk satsning. Spørsmålet er om annen nordiske lærerutdanning også kan styrkes gjennom strategisk samarbeid som går ut over dagens kontaktflater. Dette er mer uvisst ettersom lærerutdanning i den nordiske regionen først og fremst følger egne prioriteringer. Innenfor EU-området håndteres utdanning som et nasjonalt anliggende. Likevel kan felleseuropeisk utviklingsdynamikk ha betydning for skole og lærerutdanning. Ettersom Sverige, Danmark og Finland (herunder Åland) er medlemmer av EU og Norge, Island, Færøyene og Grønland ikke er det, er det et åpent spørsmål om de europeiske drivkreftene vil kunne hemme eller fremme tanken om nordisk samarbeid.

Litteratur

- Backholm, J. (1994). När lärarna blev nordister – om skandinavism och nordism på de första nordiska skolmötena. *Nordisk Tidskrift för vetenskap, konst och industri*, 70 (1), 17-27.
- Elstad, E. (2020). *Lærerutdanning i nordiske land*. Universitetsforlaget.
- Erlander, T. (1973). *1940 – 1949*. Tidens förlag.
- Hemstad, R. (2008). *Fra Indian summer til nordisk vinter: skandinavisme, skandinavisk sam arbeid og unionsoppløsningen*. Det humanistiske fakultet, Universitetet i Oslo.
- Hemstad, R. (2018). «Skandinavien geografi». Lærebokstrid og kartdebatt – alternative nasjonsbyggingsprosjekter 1815–1846. *Norsk pedagogisk tidsskrift*, 102 (2): 114-132.
- Landahl, J. (2015). Det nordiska skolmötet som utbildningspolitisk arena (1870–1970). *Utbildning och Demokrati*, 34 (3), 7-23.
- Nordic Council of Ministers (2018). *Northern Lights on TIMSS and PISA 2018*.
- Sahlström, F. (2022). Foredrag på Hanaholmen – kulturcentrum för Sverige och Finland 10. Mars.
- Samisk språkcentrum (2021). *Lägesrapport: De samiska språken i Sverige 2020*.
- Statens offentliga utredningar (1948). *1946 års skolkommisjons betänkande* (SOU 1948:27). Häggströms.

MARIANNE NORDENLÖW
 ISAAC GRÜNEWALD
 – Konstnären som tog plats på scen

Den svenske bildkonstnären Isaac Grünewald (1889–1946) var en av Nordens mest kända och inflytelserika under 1900-talets första hälft. På Prins Eugens Waldemarsudde i Stockholm pågår under hösten och vintern 2022–23 en stor utställning av hans verk. Undertiteln *Konst och teater* visar på den stora bredden i hans produktion, från det färgstarka måleriet till mer okända arbeten inom scenografi, teaterkostym, offentlig utsmyckning och keramik.

Marianne Nordenlöw är journalist, fil.kand. i konstvetenskap och MFA i grafisk design från Konstfack.

En rad självporträtt i utställningens första sal bildar en tidslinje, en resumé över Isaac Grünewalds konstnärliga utveckling. Först ut är hans troligen allra tidigaste självporträtt, som han målade som 15-åring 1904. En rörande bild av en tonåring med fjunig mustasch och tjockt, ostyrigt hår, som faller ned över pannan. Vi känner igen honom på de stora, mörka ögonen, den långa, böjda näsan och den känsliga munnen. Porträttet är skickligt målat för att vara av någon så ung, men ännu osäkert, prövande. Koloriten är än så länge traditionellt brunmurrig, men en uppkäftigt cinnoberröd kravatt sticker ut.

Redan året innan, 1903, hade den unge Grünewald målat sin första teaterdekoration, till en uppsättning av Zacharias Topelius *Rinaldo Rinaldini* på Katarina läroverk i Stockholm. Ett frö till hans senare arbete med scenografi var därmed sått.

Hans konstnärliga begåvning upptäcktes tidigt och han var bara 16 år när han fick chansen att börja på Konstnärsförbundets skola i Stockholm, där han gick 1905–08.

Utställningen *Isaac Grünewald – Konst och teater* är den första stora, monografiska presentationen av hans verk sedan Liljevalchs i Stockholm 1989. Den ansluter till Waldemarsuddes utställningar *Inspiration Matisse!* från 2014 och *Sigrid Hjertén – en mästerlig kolorist*, 2018. Liksom Hjertén – Grünewalds första hustru – då presenterades på egen hand visas nu makens verk i sin egen rätt.

Kuratorer för utställningen har varit museichefen Karin Sidén och Carina Rech, tidigare samlingsintendent vid Waldemarsudde. De båda har också varit redaktörer för den mycket omfattande, rikt illustrerade katalogen med samma titel som utställningen.

”Konstnärssprisen” Eugen stödde tidigt Grünewald och köpte in flera av dennes verk. På Waldemarsudde finns därför en stor samling av hans konst, som bildar grund för utställningen. Prinsen och Grünewald kom efterhand att utveckla en lång vänskap på en mer jämlik basis och museet har också deras korrespondens.

Uppväxt i judisk flyktingfamilj

Isaac Grünewald föddes den 2 september 1889 och växte upp som näst äldst av så småningom tretton syskon i en fattig, judisk familj på Södermalm i Stockholm. Hans far Bernhard Grünwald – efternamnet ändrades senare av sonen – var verksam som gårdfarihandlare (eller antikhandlare, som det står på sina ställen). Isaacs farföräldrar liksom modern, Laschke Schifre Loew, (i Sverige kallad Sofia) var en del av en på 1800-talet relativt stor flyktingvåg av judar som flydde förföljelser i Östeuropa, Baltikum och dåtidens Ryssland.

Som grupp var de här judiska flyktingarna starkt inriktade på att assimilera sig, att försöka smälta in i det svenska samhället och vara så diskreta som möjligt med det judiska. ”Men inte Isaac Grünewald!”, skriver hans yngsta barnbarn, Bernhard Grünewald, i utställningskatalogen.¹

Denne menar att farfadern redan från början framstår som vad han kallar ”flamboyant judisk”, i både svenskars och andra judars ögon. Inte för att han ägnar sig åt judisk religion eller traditioner, utan för att han ter sig ”osvensk” till både utseende och beteende. Han klär sig stiligt, är stor i orden och tar plats.²

På nästa självporträtt i raden som nämnts ovan, som sjuuttonåring 1906, framställer han sig som den konststudent han är, iförd bohemisk slokhatt och fluga. I bakgrunden ett par oramade målningar, som antyder ateljémiljö. Hans handlag med penseln är redan säkrare men ännu dröjer det innan Grünewald brister ut i färg.

Det sker i Paris, dit han beger sig för att 1908–11 studera vid Académie Matisse, likt många skandinaver. Henri Matisse var ju en av banbrytarna bakom färgexpressionismen, *fauvismen*, karakteriserad av starka komplementfärger, dekorativt linjespel och tvådimensionella bildrum. Grünewald tar starkt intryck av mästaren Matisse. Ett självporträtt från 1912 har en helt annan, starkare och klarare färgskala än tidigare, med varmt rosa hudtoner, det mörka håret nästan violett mot den guldgula bakgrunden samt kalla kontraster i den vita skjortans blå skuggor och den himmelsblå kravatten. Porträttet ger ännu en tredimensionell effekt.

Här framställer han sig mer som dandy än som bohem, liksom i katalogomslaget självporträtt från 1915. På det senare har bildrummet blivit rent tvådimensionellt och porträttet är i profil, medan ögat syns en face, likt en klassisk egyptisk väggmålning. Dandyn med feminiserade drag är komplett, med långa ögonfransar, dekorativa lockar i pannan, rödmålade läppar och prickig slips.

Till höger:
Isaac Grünewald,
Självporträtt, 1915.
Olja på duk, 54 x 49 cm.
Foto: Anna Danielsson/
Nationalmuseum.

Nedan:
Isaac Grünewald,
Violinisten, 1915. Olja
på duk, 126 x 84 cm.
Foto: Jönköpings läns
museum.

Omkring tio år senare, 1926, är Grünewald en mogen, etablerad konstnär och avbildar sig likt en hjälte, en modern härförare, med uppfordrande, beslutsam blick och en stav i handen. 1920-talsklassicismen och den nya sakligheten måste ha påverkat honom, och inte minst hans eget arbete med att utsmycka Grünewaldsalen i Stockholms konserthus, där han hämtat inspiration från grekisk mytologi. Porträttets färgskala är återigen nedtonad, i brunt och dämpat rött, och det tredimensionella rummet är tillbaka.

Kanske kan även målningen *Violinisten* från 1915 ses som ett självporträtt, eftersom Grünewald själv spelade fiol och spelman-

nens anletsdrag påminner om konstnärens. Han hade till och med drygat ut kassan som gårdsmusikant som ung.³ Kompositionen är speciell, där musikerns silhuett, i fotsid, orange-rosa klädnad, liknande ett timglas, dominerar bildrummet. I bakgrunden en vintrig stadsvy med arbetare som bearbetar en klippa. Platsen kan vara vid Katarinaberget, där familjen Grünewald då bodde.

Motivet med en spelman och den drömlika, liksom dubbelexponerade bilden för även tankarna till den fransk-ryske konstnären Marc Chagall, nästan jämnårig med Grünewald och även han med judiska rötter.

Mötet med Sigrid Hjertén

Visserligen ska utställningen presentera Grünewald i eget majestät, men det går inte att bortse från hans drottning, hustrun Sigrid Hjertén. Deras liv och verk är tätt sammanvävda, från det att de möttes 1909 och livet ut, trots att de så småningom gick skilda vägar. De träffades i Stockholm, när Grünewald var tillfälligt hemma från Paris, och det var han som övertalade henne att följa med tillbaka för att studera för Matisse. Sagt och gjort. Hjertén reste med, tog även hon stort intryck av den franske mästaren – och inte minst av staden Paris, som skulle bli hennes stad mer än den blev Grünewalds.

Paret blev med barn, sonen Iván föddes och de gifte sig 1911. Familjen flyttade tillbaka till Stockholm och fick så småningom en ateljévåning på Katarinavägen vid Slussen, varifrån de bägge konstnärerna hämtade många motiv till målningar, både interiörer och exteriörer. De påverkade varandra mycket i sitt måleri, främst i koloriten och de hade liknande sinne för form. Grünewald skulle livet ut, även efter att paret hade skilts åt, sätta mycket stort värde på och tilltro till Hjerténs omdöme om måleri. Han var den säkrare i teckningen, mycket flyhänt, medan många anser att Hjertén i längden var en vassare, och djupare, kolorist. Och då är Grünewald mästerlig när det gäller färg, med en osviklig förmåga att ständigt hitta nya lösningar och färgkombinationer. Själv håller jag många av Grünewalds målningar från Katarinavägen till hans allra bästa, till exempel *Utsikt över Stadsgården mot Kastellholmen* från 1915. I de bilderna är han ofta mer omedelbar, mer spontant iakttagande och mindre dekorativ än i andra motiv, där han ibland kan dra åt det, kanske inte insmickrande men snitsiga, viss om sin förmåga. En del målningar har drag av utsökta modeteckningar, som *Nina i gul sweater*. Den är målad 1917 men skulle lika gärna kunna vara gjord på 1950-talet – om konstnären hade varit i livet då.

Till höger:
Isaac Grünewald, *Utsikt över Stadsgården mot Kastellholmen*, 1917.
Olja på duk, 55 x 46 cm.
Foto: Bukowskis.

Nedan:
Isaac Grünewald, *Nina i gul sweater*, 1917.
Olja på duk, 130,5 x 85 cm.
Foto: Norrköpings Konstmuseum.

Grünewald och scenografin
”Jag har under flera år önskat få gripa mig an en uppgift som denna.”⁴ Så citeras Isaac Grünewald i utställningen, i ett pressklipp från *Dagens Nyheter* 1921. Då hade han – äntligen, tyckte han alltså själv – fått ett uppdrag i stort format, att göra scenografi och kostymer till uppsättningen av Camille Saint-Saëns opera *Simson och Delila* på Stockholmsoperan. Ett flertal av skisserna till uppsättningen visas på utställningen.

Grünewald hade tidigare sökt monumentalare uppdrag av annan art, bland annat till vigselrummet i Rådhuset i huvudstaden, men de hade inte blivit genomförda, till dels på grund av stridigheter. Grünewald var en stridbar person, det är ett återkommande tema i litteraturen om honom.

På 1910–20-talen låg det i tiden att anlita moderna konstnärer i stället för dekorationsmålare för att förnya teater- och operascenografin, som länge hade bestått av traditionella, illusionistiska kulisser. Därför var det mycket skrivelser i pressen om dekor och kostymer inför uppsättningen av *Simson och Delila*, och likaså efter premiären. ”Och i centrum stod Sveriges mest framträdande och minst konflikträdde modernist”, skriver Erik Mattsson, intendent vid Dansmuseet i Stockholm, om Grünewald i katalogen.⁵

Det måste ha varit en omvälvande upplevelse för Stockholmspubliken av år 1921 att se Grünewalds scenografi, efter att ha varit van att se naturalistiska scenerier med romantiska tempel och herdeidyller. Konstnärens dekor var, precis som hans måleri, färgstark, stiliserad och expressionistisk. Mest uppmärksamhet fick färgsättningen, som sakta stegrades för att avslutas med kraftiga färgackord.⁶ Uppsättningen fick både beröm och kritik, men blev en succé utan motstycke. ”Kungen där för 5 gången”, noterar Grünewald själv förnöjt i sin kalender.⁷

Konstnären hade gjort sig känd innan dess, men genom scendekoren och skrivierna kring den blev han en celebritet och tiotusentals lärde känna hans konst. ”Aldrig har det väl någon gång förut unnats en svensk målare att bli på en gång så omtalad, så diskuterad, så föraktad, så beundrad som han”, skrev signaturen Kaifas i *Svenska Dagbladet* efter premiären.⁸

Isaac Grünewald, *Dagontemplet*, Akt III, scen 4. Skiss till scendekor för operan *Simson och Delila*. Kungliga Teatern, 1921. Foto: Jonas André, Scenkonstmuseet.

Därefter kom Grünewald att göra en hel del scenografi under åren, och av en ovanlig bredd – opera, talteater, dans, revy, operett och festspel. Till den senare kategorin hör ett av hans och dåtidens mest originella, festspelet *Stjärnan i triangeln*, som delvis har återskapats för och projiceras i utställningen. Föreställningen uppfördes i samband med Stockholmsutställningen 1930, funktionalismens genombrott i landet. Grünewald var inte någon funktionalist i egentlig mening, men han var bildkonstnären man vände sig till vid den här tiden. Spelets text var skriven av Bertil Malmberg, den modernistiska musiken av Moses Pergament och Olof Molander stod för regin. Grünewald själv hade målat futuristiska, geometriska motiv på glasplåtar, som projiceras på en stor duk, framför vilken dansare uppförde dans i modern anda.

Ständigt utsatt för antisemitism

På utställningen ser allt så lekande lätt ut, fantasifullt och färgstarkt, som om Grünewald lyckades med allt han företog sig. Och det gjorde han också, på många vis. Han fick tidigt framgång, från och med de första utställningarna med konstnärskamraterna i grupperna De unga och De åtta, och han lyckades efterhand även ekonomiskt. Men både han och hustrun Sigrid Hjertén hade mycket emot sig, var och en för sig och tillsammans. Grünewald var livet igenom utsatt för kraftig antisemitism, inte minst inom den så kallade skämtpressen, där det länge sågs som legitimt att ”skämta” om judar. Hjertén var dubbelt utsatt, som kvinna och konstnär, där hon länge inte togs på allvar, och som gift med en judisk man. Båda två tog förföljelserna hårt, även om de inte visade det utåt.

Även när Grünewald så småningom hade blivit konstnärligt erkänd – och dessutom folkkär, ”Isaac” med hela folket – fick han en än värre fiende i den framväxande nazismen, som motarbetade honom livet ut.

Sigrid Hjertén och Isaac Grünewald skaffade sig en lägenhet i Paris och flyttade dit 1920. Men Grünewalds allt fler och arbetskrävande uppdrag i Stockholm, för bland annat Operan och Konserthusen, medförde att han tillbringade mer tid i Sverige, medan hustrun vistades mycket med sonen i Frankrike, där hon trivdes bättre. Kanske var det annat som drog Grünewald också, han hade andra kvinnor. Paret gled alltmer isär under 1920-talet men förblev gifta till 1937. Hjertén drabbades av psykisk sjukdom, som förvärrades med tiden och hon togs in på Beckomberga mentalsjukhus.

Grünewald blev alltmer etablerad, utsågs till ledamot av Konstakademien 1926 och till professor där 1932–42. Därefter öppnade han egen konstskola, Grünewalds målarskola, i sin ateljé vid Slussen. På 1940-talet samarbetade han också med Rörstrands porslinsfabrik i Lidköping och skapade dekor för keramik.

På 1930-talet inledde han en relation med en av sina elever, Märta Grundell. De gifte sig 1937, bosatte sig i en villa i Saltsjöbaden och fick en son tillsammans. Sent i livet fick Grünewald också kontakt med ytterligare en son, född 1909, som han inte hade känt till tidigare.

Isaac och Märta Grünewald förolyckades tragiskt i en flygolycka 1946, på väg hem från Oslo. I katalogen citerar Karin Sidén Karl Gerhard, dåtida revy-författare, som senare mindes Grünewald på sitt vis, i *Lite gullregn*: ”Vilken enastående, självförhärlikande, livsslukande, storslagen personlighet vi då miste.” Gerhard fortsatte:

Det kändes i konstvärlden men naturligtvis allra mest smärtsamt i umgängeskretsen. Där hade den uppkäftige, mat- och vinglade Isaac sjungit, spelat fiol, skällt ut alla djävla brackor, nassar, kritiker och kolleger, och vid behov även tagit heder och ära av sina hjärtevännar ...⁹

Fotnot

Utställningen *Isaac Grünewald – Konst och teater* pågår till och med den 12 februari 2023 på Prins Eugens Waldemarsudde i Stockholm.

Litteratur

Isaac Grünewald – Konst och teater, Karin Sidén & Carina Rech (red.), Prins Eugens Waldemarsuddes museikatalog nr 143:22, Stockholm, 2022.
Wahlgren, Anders: *Sigrid & Isaac*, Prisma, Stockholm, 2007.

Noter

1. Bernhard Grünewald, ”Olika sätt att se på Isaac Grünewald”, i *Isaac Grünewald – Konst och teater*, Karin Sidén & Carina Rech (red.), Prins Eugens Waldemarsuddes utställningskatalog nr 143:22, Stockholm, 2022, s. 207.
2. Grünewald, i *Isaac Grünewald – Konst och teater*, 2022, s. 208.
3. Anders Wahlgren: *Sigrid & Isaac*, Prisma, Stockholm 2007, s. 43.
4. Erik Mattsson, ”All simpel realism är bannlyst – Målaren som scenograf”, i *Isaac Grünewald – Konst och teater*, 2022, s. 90.
5. Mattsson, i *Isaac Grünewald – Konst och teater*, 2022, s. 90.
6. Mattsson, i *Isaac Grünewald – Konst och teater*, 2022, s. 90.
7. Mattsson, i *Isaac Grünewald – Konst och teater*, 2022, s. 92.
8. Mattsson, i *Isaac Grünewald – Konst och teater*, 2022, s. 92.
9. Karin Sidén, ”Isaac Grünewald – facetter i ett konstnärskap och vänskapen med prins Eugen”, i *Isaac Grünewald – Konst och teater*, 2022, s. 41.

NORDISKA LYRIKER

3. SVERIGE

NIKLAS SCHIÖLER

TOMAS TRANSTRÖMER

Gränser och gränsöverskridanden

Nordisk Tidskrift startade i nr 2/22 en serie om Nordiska lyriker. I den tredje artikeln i serien presenterar Niklas Schiöler här Tomas Tranströmers poesi.

Niklas Schiöler är författare, essäist och poesihistoriker. Bland hans poesihistoriska arbeten finns den uppmärksammade doktorsavhandlingen *Koncentrationens konst. Tomas Tranströmers senare poesi* från 1999.

”Men det är långt till Liepāja.”

Med den koncisa formuleringen avslutas fjärde avdelningen i Tomas Tranströmers dikt ”Östersjön” (1974). Liepāja (tyska: Libau) är en hamnstad i Lettland. I dikten, som också är bokens namn, skriver poeten utifrån sin utgångspunkt Runmarö om Östersjön, som i dikten alltså får betydelse i plural, poetiskt, historiskt, politiskt, personligt.

Den stockholmska skärgården har alltid varit grundläggande i Tranströmers författarskap, som motiv och som bränsle. Alltsedan 30-talet vistades Tranströmer sommartid på Runmarö, tog på 60-talet över lotshuset, ”Det blå huset”, och naturen på ön har kontinuerligt givit honom diktstoff.

Redan under barndomens sommarmånader på Runmarö – där för övrigt Strindberg bodde på somrarna 1889–1891 – kunde han ströva i de för den lille pojken vida skogarna och lära sig seendets konst. Samtidigt kunde denna skärgårdsö transformeras till Afrikas kontinent:

Jag avskärmade mig och gick in i den fantasin att jag ledde en expedition i Centralafrika. Jag vandrade och vandrade i skogarna på Runmarö och höll reda på ungefär hur långt jag gått och prickade in den sträckan på en stor Afrikakarta, Afrika i helfigur, som jag ritat.

Detta är från *Minnena ser mig* (1993), vår litteraturs kanske kortaste men märgfullaste memoar. Runmarö är världens myller, den är verklighet – och fantasi. Som både unik geografi och spegling av större världar, som både myrstigar och djungelleder, fungerar skärgårdsön som en mångdubbel värld. Just genom inriktningen på det verkliga och det enskilda sträcker geografin ut sina armar, till Afrika, till historien, till det existentiellt allmängiltiga.

*Tomas Tranströmer.
Foto: Yanan Li.*

När Tranströmer i prosadikten "Göken" (*Sorgegondolen*, 1996) tillitsfullt talar med erfarenhetens hela bagage om livets slutsleden – "Det händer alltid så mycket mer än vi kan bära! Det finns inget att förvånas över" – återkommer barnaårens upptäcktsfärder. Runmarö dubbelexponeras, blir historia och tidlös vision, skärgårdsö och Afrika: "Dessa tankar bär mig lika trofast som Susi och Chuma bar Livingstones mumie tvärs genom Afrika." Den avskärmade ön är en växelstation i tiden och i rummet.

Men som alltid hos Tranströmer ratas stiliseringen för exaktheten. Topografins detaljer fyller hans dikter, bara för att peka mot det som den övergripande abstraktionen famlar efter förgäves.

Diktens gök, som efter en kort sommar lämnar Sverige för Afrikas hemtrakter, blir också ett tecken för livets höst. Allting ändas. Men göken har i alla fall kunnat höras. Och den satt i en björk några meter från husets norra gavel. Tranströmer har visat vilken.

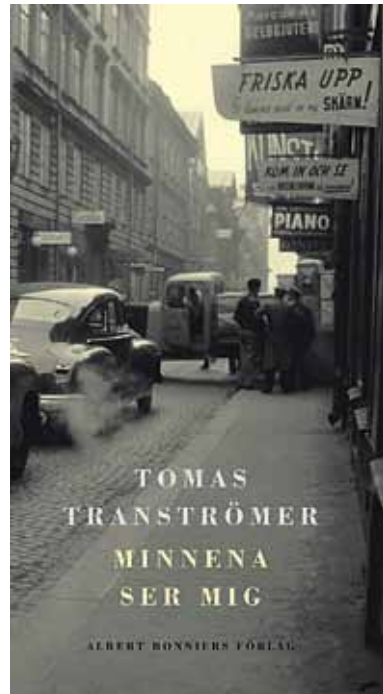
Otaliga ting från Runmarö har införlivats i poesin. I dikter från 50-talet fram till 2000-talet kan man se de platser på ön med omnejd vilka flugit in i författarskapet.

Flugit in i åtskilliga dikter har också insekter gjort. Tranströmers fininställda seende har en ovanlig förmåga att upptäcka de små djuren och se dem som något helt annat än bara kryp. De speglar större helheter och i sin egen rätt är de budbärare. De lämnar små telegram från världen: flugor, fjärilar, skalbaggar.

Under tidiga skolpojksår var Tranströmer samlare. Insektssamlingen är vackert bevarad. Tranströmer hade funnit en annorlunda skalbagge på ön, *Velleius dilatatus*, en relativt stor kortvinge med speciella antenner. Mysteriet är att denna bålgetingsparasit och utrotningshotade art aldrig påträffats i den stockholmska skärgården. I samband med Tranströmers 80-årsdag fick en nyupptäckt tornbagge namnet *Mordellistena transtroemeriana*.

De texter som verkligen genomtränger läsaren som existentiellt avgörande uppbyggs av specifika föremål, djur och situationer på denna ö. När den brittiske konstnären William Turner i "En skiss från 1844" (*Sorgegondolen*, 1996) "vadar ut i det långgrunda dödsriket", och när diktens röst följer med den silvergröna kabel som leder till djupen, har denna kabel sin tillkomsthistoriska förankring i en av alla dessa skyltar runtom i fjärdarna på vilka det står KABEL.

För att inte tala om "Det blå huset" (*Det vilda torget*, 1983), prosadikten som utspelar sig utanför och inne i sommarhuset på Runmarö. I en egendomligt laddad upplevelse blir miljön både sig själv och reflex av universum, fylld av

vibrerande historia, av både levande och döda – av märkliga gränsraderingar. Människan växer genom diktens tidsskikt och når även de oförverkligade skisser som vid någon tidpunkt hade kunnat bli grunden för en annan livsväg. Men parallelliven och förbindelserna är reella.

Minnen och topografi, tillbakablickande språk och konstnärlig vision – allt med upprinnelse i den skarpa iakttagelsen av Runmarös avgränsade och gränslösa värld.

Det konstnärligt intressanta är hur alla dessa observationer integrerats i dikt. De bär med sig något av sin icke-litterära position in i den lyriska världen, men som delar av en estetisk helhet strålar de ut andra energier. Trädgårdens skottkärra snurrar som ett medvetandets ekorrhjul i en dikt ("Berceuse", *För levande och döda*, 1989) och får på samma gång agera vinglöst transportmedel förbundet med det flygplan som med religiöst tonfall skall hämta levande och döda. Flygplansvisionen har sin bakgrund i en flygresa över Sudans huvudstad Khartoum. Betydelseerna lagras på varandra i ett inre nätverk som till slut nästan bågvar av mening. Och alltid utan överflöd av ord.

Det är denna täthet som frapperar. Utsagorna kan i förstone tyckas vara så osammanhängande att de inte röjer några inbördes föreningspunkter. Men sakteliga uppdragas banden, och de blir fler och fler. Ingen sats står där av en slump, oavsett om fraser kommit oförmedlat från omedvetna gömmen; allt tycks inordnat i en underliggande tankefigur. Uttrycken förenas under ytan,

hakar samman, så som havsbotten håller ihop kontinenterna.

Vid randen av Östersjön hyser han också ett slags liberal förhoppning om öppna gränser. Därför Liepāja, som då låg inom Sovjets territoriella diktatur. "Östersjöar" är en stark släkt-historia – och den är på ett sorgligt sätt politiskt brännande i vår nutid.

I Tranströmers förtätade diktning avviker "Östersjöar" genom sitt stora format och en mer avslappnad vers som stundom tangerar den lyriska prosan. Boken utgörs av en enda lång dikt som i högre grad än annars nyttjar en talspråkligare stämma och med berättande inslag.

I sex delvis dokumentariska avsnitt, som rör sig fritt mellan århundradena, möter vi skärgårdsbor och marina miljöer ur Tranströmers privata släkthistoria. Inte minst morföräldrarna åkallas från hotande glömska.

Morfar var nybliven lots. I almanackan skrev han upp de fartyg han
lotsade –
namn, destinationer, djupgång.
[---]
Han tog ut dem till Östersjön, genom den underbara labyrinten av öar
och vatten.
[---]
När det var tät tjocka: halv fart, knappt ledsyn. Ur det osynliga kom
udden med ett enda kliv och var alldeles intill.
Brölrande signal varannan minut. Ögonen läste rätt in i det osynliga.
(Hade han labyrinten i huvudet?)
Minuterna gick.
Grund och kobbar memorerade som psalmverser.

Det låter ändå Tranströmerskt ... och man känner igen viljan att närma sig det nödvändiga och befriande gränsöverskridandet. Interiörer och sjöfolk, minnesfragment och skepparhistorier, liksom själva skärgårdslandskapet, ”den underbara labyrinten av öar och vatten”, ingår nämligen som delar i en konkret gestaltning av den eviga motsättningen mellan gräns och öppenhet, mellan såväl existentiella som politiska hinder och möjlig kommunikation. ”Östersjön susar också mitt inne på ön, långt inne i skogen är man ute på öppna sjön.”

Diktens utopi är det förbehållslösa mötet, ”den öppna gränsen”, att komma förbi språkets, geografins och historiens barriärer.

Man går länge och lyssnar och når då en punkt där gränserna öppnas
eller snarare där allting blir gräns

Och senare i dikten:

Och nu: vattenvidden, utan dörrar, den öppna gränsen
som växer sig allt bredare
ju längre man sträcker sig ut.

Ömänniskorna och den utförligt tecknade topografien görs på så sätt oskiljaktiga. Arkipelagens blindskär och trygga rutter är också människornas. Landskapet blir minne och vision som i sin tur blir komplex psykologi. Östersjön, eller dess plurala form, omfattar därför både historia och mentala dimensioner. Så sett har denna geografiskt förankrade dikt ägt inflytande, inhemskt och internationellt, på vad som kallas för platspoesi.

Man kan också läsa partier i dikten som homeriska repliker: "Östersjöar" har en egen skeppskatalog att erbjuda, en politiskt orolig omvärld som tränger sig inpå, en utsatt hemö, starka släktband som sammanför gestalterna, och dikten äger sina "hjältar". Men "Östersjöar" är de anspråkslösa odysseé. I sin tysta heroiska kamp för att överbygga avstånd växer dessa skärgårdsbor till öden av universell giltighet.

Dikten slutar vid ett ruckel, öns äldsta hus:

Rucklet lyser
av alla dem som fördes av en viss våg, av en viss vind
hit ut till sina öden.

Massor av dikter kan lokaliseras till ön, till naturen, skogen, tjärnen, fjärdarna, öarna, havet. En är "Från mars -79" (1983), den som lästes upp på Nobelfesten 2011.

Trött på alla som kommer med ord, ord men inget språk
för jag till den snötäckta ön.
Det vilda har inga ord.
De oskrivna sidorna breder ut sig åt alla håll!
Jag stöter på spåren av rådjursklövar i snön.
Språk men inga ord.

Vatten i en rad varianter spelar stor roll i hans dikter, som del av naturen, som symbol eller bildspråk. Forsande vatten, en geysir, regn, is eller som snö i ovanstående dikt.

I en tidig dikt manifesterar sig vattnet, ja havet, snarast djuppsykologiskt, som i "Upprörd meditation" (17 dikter, 1954):

Diffusa minnen sjunker till havsens djup
och stelnar där till främmande stoder. – Grön
av alger är din krycka. Den som
vandrar till havs vänder styvnad åter.

Till och med Gud kan antydans genom en vatten- och båtbild. Den suggestiva lanternans gudomliga övertoner har registrerats i skärgårdsvattnen:

Guds ande är som Nilen: översvämmar
och sjunker i en rytm som har beräknats
i texterna från skilda tidevarv.
Men Han är också oföränderlig
och därför sällan observerad här.
Han korsar processionens väg från sidan.

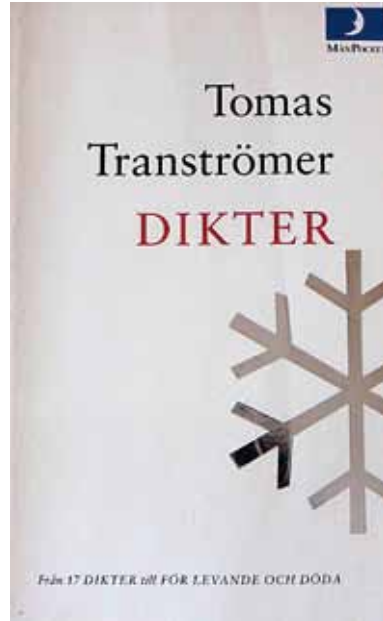
Som fartyget passerar genom dimman
utan att dimman märker något. Tystnad.
Lanternans svaga ljussken är signalen.
("Epilog", 1954)

Så även om det finns en reellt iakttagen miljö i Tranströmers dikter, blir den sedan i sitt poetiska sammanhang bärare av flera olika betydelser. I dikterna samordnar han till synes oförenliga element. Alla intryck ska ordnas, väljas, eller bara rinna förbi. "Det regnar över mina tak. / Jag är en stupränna för intryck." ("Genom skogen", *Den halvfärdiga himlen*, 1962). Att låta sig översköljas av världen.

Så präglas författarskapet av komprimering, bildspråklig täthet och existensens mysterium. Redan i sin debutbok *17 dikter* från 1954 framstod Tranströmer som en färdig poet. Här finns några av poetens främsta kännetecken: den lyriska tätheten, den sinnliga precisionen, den befriande rörelsen. Som i "Dygnkantring":

Granen står som visaren på ett urverk,
taggig. Myran glöder i bergets skugga.
Fågel skrek! Och äntligen. Långsamt börjar
molnforan rulla.

Tranströmer hade lärt sig åtskilligt av utländska förebilder, som T. S. Eliots metod att låta skenbart disparata sinesintryck konfronteras och forma nya helheter. Till detta förde han sin egen förståelse av surrealismens djärva bilder och intresse för drömmar. Men hans särpräglade språk fylls emellertid aldrig av den ortodoxa surrealismens metaforiska

katalogarior där häpnadsväckande ordkonstellationer ibland förefaller utgöra självändamål. Tranströmers bildspråk bygger på upplevd överrumpling och på onad föreställbarhet.

Överhuvudtaget har världslitteraturen för honom utgjort ett konstnärligt och mänskligt förråd. Antika, främst bibliska, källor såväl som kristen mystik och barockpoesi har livgivit hans dikter. Han ser helt enkelt traditionen som närvarande i nuet. Angående sina sapfiska strofer avslutar han sin memoarbok *Minnena ser mig* (1993) talande: ”Klassiska versmått. Hur hade jag kommit på den idén? Den inställde sig bara. Jag betraktade ju Horatius som en samtida. Han var som René Char, Loerke eller Einar Malm.”

Att vara samtida kan dock betyda olika saker. På 60-talet fick Tranströmer kritik från några yngre diktare för att vara frånvärd tidens samhällseliga angelägenheter. Han ansågs för mycket poetisk och för lite politisk, för mycket samtida med Horatius, för lite med Marx. Men läser man noggrannare figurerar i texterna både internationellt brännande frågor och brottstycken från poetens parallella arbete som psykolog. Likaväl som han alltid fjärrat sig från religionens institutionaliserade maktbehov och förkvävande regelsystem, har han sett otillräckligheter i såväl marxismens som kommersialismens fyrkantiga optimism. De individuella nyanserna går förlorade om ideologiernas lexikon blir högljutt schematiska. ”Varje problem ropar på sitt eget språk”, svarar Tranströmer i ”Om Historien” (*Klanger och spår*, 1966). Och i stället för att stå på barriaderna for han runt 1970 till det sovjetiska Baltikum, värnade på plats om den konstnärliga friheten och smugglade dikter till sina kolleger – som ”Till vänner bakom en gräns” (*Stigar*, 1973), i vilken ett brev till vännerna bakom järnridån hamnar hos censorn. I lampskenet ”flyger mina ord upp som apor på ett galler / ruskar till, blir still, och visar tänderna!” Och slutstrofen är både en utsträckt hand till de förtryckta som lever under ständig kontroll och en poetisk knytnäve rakt in i diktaturens solarplexus:

Läs mellan raderna. Vi ska träffas om 200 år
då mikrofonerna i hotellets väggar är glömda
och äntligen får sova, bli ortoceratiter.

Åtskilliga läsare har dessbättre kommit över Tranströmers dikter på mindre komplicerade sätt. Idag kan man läsa honom på runt 65 språk. Han är en av världens mest översatta poeter i efterkrigstiden. Nu senast har han översatts till mongoliska. Ny turkisk och stor amerikansk översättning är på väg.

Kanske är det för den nyfikna livsåskådningen, gestaltad med sådan visuell pregnans och samtidigt lugn saklighet, som Tranströmer ständigt vinner nya läsare. Hans pejling av identitetens sammansatta natur resulterar aldrig i tillrättalagda mönster, aldrig i högröstade beklännelser. Hans lyrik är en fåmäld bejakelse.

Genom observation av den fysiska världens enskildheter kan de större sammanhangen skönjas och de befriande insikterna frambesvärjas. Här ligger ett av särdragen i Tranströmers metod; en konstnärligt effektiv motsägelsefullhet som består i att den millimeterprecisa skarpögdheten närmar sig det irrationellt översinnliga. Varats psykiska regioner görs åtkomliga med exakthetens instrument.

Man kanske kan sammanfatta det så här: Med ständigt skiftande bilder ger Tranströmer lyriska uttryck åt att människans gränser löper avsevärt längre bort än vad vi vanligtvis föreställer oss. ”Vi vet det inte, men anar det: det finns ett systerfartyg till vårt liv, som går en helt annan trad” (”Det blå huset”, 1983).

Å andra sidan tar hans dikter alltsomoftast avstamp från något familjärt, som en bilresa eller en skogspromenad, och världarna i författarskapet kan inledningsvis te sig förvånansvärt lika dem vi dagligdags vistas i. Sammantvinnade föder de distinkta iakttagelserna emellertid komplexa men högst åskådliga uppenbarelser.

Så fylls den tranströmerska poesin med märkvärdigheter. Otvunget förmäler den mentalt med fysiskt, förflutet med innevarande – och i förklarade moment knyts alla hämmande tvångströjor upp. Vårens vederkvickande ankomst beskrivs i ”Dagsmeja” (1962) som att ”ett kilo vägde 700 gram inte mer”.

Men mörkret ruvar strax intill. I ”Trafik” (*Mörkerseende*, 1970), en engagerad ekologisk dikt från slutet av 60-talet, försöker frön leva i asfalten samtidigt som kastanjeträden olycksbådande förbereder ”en blomning av järnhandskar”. Förstelningen hotar och stundom flyter även den hemliga trafiken trögt mellan skilda sinnestillstånd. ”I springan mellan vakenhet och dröm / försöker ett stort brev tränga sig in förgäves”, skriver Tranströmer i ”Nocturne” (1962). Men förvissningen om att både dåtida och framtida händelser kan passera författarens knutpunkt bibehålls: ”Jag är vändkorset” (”Posteringen”, 1973).

Och i ett annat sammanhang hade man kunnat börja där, i engagemanget, i det ibland friktionsfyllda. Då hade man kunnat trycka på Tranströmers försvar för individen gentemot underkuvande överheter av olika slag. Som han själv hävdar, måste poesin fungera som ett aktivt motstånd mot de schablonfyllda språk som brukas av makten, massmedierna och marknaden.

Det vore lätt att säga att adelsmärket i dessa dikter är ett konturskarpt bildspråk som bygger på upplevd överrumpling och oanad föreställbarhet. Alla talar om bilderna, och med rätta. Men det är också att göra det för lätt, kanske rentav reduktivt.

Tranströmers metaforiska högspänningskonst fungerar fullödigt först i kombination med mer avslappnade avsnitt. Så kan det gåtfullt ologiska fram-sägas chosefritt, det överkliga eller drömlika framställas som realitet. Inte minst vinner hans lyrik på ett sakligt och lågmält anslag. Det är ett seende som

tolkar världen. Metaforiken sätter i rörelse snarare än fäster, den prövar och rubbar det bestående mer än bekräftar det.

Det uppdraget genomför Tranströmer med ett bedrägligt lätt handlag, som om musikalitet och fininställd varseblivning vore givna. Apropå det plastiska bildskapandet har han i en intervju hållit för troligt att filmmediet och djuppsykologin omvandlat vårt bildseende, att vi idag rimligen drömmer annorlunda än 1700-talsmänniskan. I ett annat sammanhang – och här skönjs förbindelsestrådar till hans båda viktigaste litterära impulsgivare, Eliot och Harry Martinson – har han förklarat att hans dikter fungerar som mötesplatser.

De vill etablera en plötslig förbindelse mellan delar av verkligheten som de konventionella språken och synsätten brukar hålla isär. [---] Det som ser ut som en konfrontation avslöjar ett samband.

Inte bara diktjaget fångar in vad som synes vara oförenligheter. Också dikterna är vändkors.

En sådan estetik hade kunnat bli kaotisk. Låt vara att väldigt mycket är uppmärksammat seende, men framförallt görs dikterna verkningsfulla och uppfordrande genom det faktiska anslaget och den vederhäftiga stämman. Just parallellkopplingen mellan strömförande bilder och andra mer avspänt tillbakalutade fraser skapar effektiv dynamik. Inom några få koncentrerade rader kan Tranströmer så väva samman metaforik och jordbunden syntax. Det flärdlöst beskedliga och det sublimala har sålunda slutit ett konstnärligt förbund.

Vad Tranströmer förmedlar till oss är den konkreta aningen, den sekundsnabba glimten – om det så är Gud eller Döden som bligar mellan raderna. Eller som den kinesiske poeten Bei Dao formulerar det i sin hyllningsdikt: ”den sista versen i dikten / har du låst in i ditt hjärta”.

Oavsett om han bevarar några diktrader i sitt inre, behöver inte Tranströmer stort utrymme. I ord räknat är hans författarskap litet, men det äger en ovanligt hög lägstanivå. Det är i dessa begränsade ordsamlingar vital erfarenhet transformerar till dikt, det är här världens alltid förvånande mångfald absorberas.

Var man än lägger författarskapets tyngdpunkt, kan man ändå inte eliminera signalerna om den andliga och religiösa aspekten i Tranströmers lyrik. Då missar man en betydande dimension; man kanske också missar den samhällseliga. För de är sammantvinnade i samma diktning.

De andliga sidorna framträder i form av gester mot andra lager i tillvaron, inne i människan, eller som tecken som sänds utifrån till den som sensibelt kan fånga upp dem. Ofta rör vi oss med texter som snuddar vid något i egentlig mening utsägbart. Om man tvingas generalisera finns det likheter i Tranströmers förhållande såväl till den profana makten som till den institutionellt religiösa makten.

I hans dikter finns misstro, tvivel, ibland direkta protester mot ovanifrån påbjudna direktiv – just för att det individuellt unika, det som aldrig helt kan följa maktens lag, får för begränsat utrymme. Den individuella erfarenheten måste få sjunka ner, ges mening och så få människan att omvandlas.

Och till denna hållning hör att på så sätt kunna se andra människor, på allvar. I den stora dikten "Galleriet" (1978), där vi möter en rad mer eller mindre sargade människor – psykologens erfarenheter omvandlade till dikt – försöker poeten möta dem: "Det händer men sällan / att en av oss verkligen *ser* den andre."

Det för varje situation egenartade får alltså inte reduceras till geometriska mallar med trubbiga handlingsalternativ. Vi måste bryta oss loss från den endimensionella retoriken, för att inte vårt språk och vår världsbild skall multna "i upprätt ställning som en dogm" ("Genom skogen", 1962).

Men ett sådant förhållningssätt, där poesin måste fungera som ett korrektiv mot förstelnade språk och cementerade åskådningar, förekommer inte minst i dikter som öppnar för den andliga världen.

I "Flygblad" (1989) talas om oss, vi "levande spikar nedhamrade i samhället". Men från den belägenheten ska vi "lossna från allt. / Vi skall känna dödens luft under vingarna / och bli mildare och vildare än här." De gånger han nalkas tillvarons gränzoner, mellan liv och död, historia och nu, kommer man nära ytterst laddade knutpunkter. Det är då hans visionära språk blir extra verkningsfullt.

Tron i Tranströmers dikter, om nu tro är det rätta ordet, upplever jag aldrig som okomplicerat definitiv, som ett facit att självgott luta sig tillbaka mot. Hans sinnen är vidöppna för det sammansatta, för alla till synes oförenliga impulser och intryck, varför han låter sig överraskas.

Så blir hans bilder av det gudomliga överrumplande. "Om jag är mystiker?" frågar sig Tranströmer i en intervju och svarar med glimten i ögat: "En mystiker har ju stått öga mot öga med Gud. Jag har bara sett honom springa förbi från sidan."

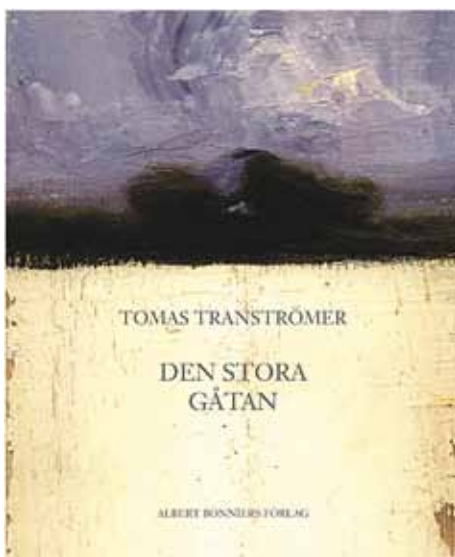
Kanske skulle man kunna säga om Tranströmers poesi: existensens märkligheter gömmer sig inte för oss – men vi måste vara vaksamma. För de gör sällan väsen av sig.

Mystiken hos Tranströmer gestaltas ofta som en gränsövergång. I "Östersjöar" kallas det när mormodern dör för "övergångsögonblicket" ... Döden som mystisk övergång. I "Midvinter" (1996) finns döden som is och något att bryta igenom eller slussas igenom.

I dikten om Turner, ”En skiss från 1844” (1996), är havet en utdragen gräns mellan liv och död. Inga skarpa gränser – och konsten kan låta oss se.

William Turners ansikte är brunt av väder
han har sitt staffli längst ute bland bränningarna.
Vi följer den silvergröna kabeln ner i djupen.

Han vadar ut i det långgrundna dödsriket.
Ett tåg rullar in. Kom närmare.
Regn, regn färdas över oss.

Övergångsögonblick.

Tranströmer dog 26 mars 2015, nära 84 år. Han ligger på Katarina kyrkogård i Stockholm. Vid gravstenen finns en stenplatta med en haiku ingraverad: ”Stor och långsam vind / från havets bibliotek. / Här får jag vila.” (*Den stora gatan*, 2004).

NT-INTERVJUN

STEDETS MESTERFORTOLKER

Samtale med Dorte Mandrup

Dorte Mandrup. Foto: Felix Ødell.

Den danske arkitekt Dorte Mandrup (f. 1961) har måttet kæmpe ekstra hårdt for at synliggøre sine resultater i en mandsdomineret og kommercielt præget arkitekturbranche. Hun står bag en række ikoniske, men samtidig ydmygt lyttende bygninger, især i Norden. For nylig blev hun både hædret med Dansk-Svensk Kulturfonds Pris for hendes betydelige bidrag til arkitekturen i Danmark og Sverige og kåret som årets arkitekt af det internationale livsstils- og businessmagasin *Monocle*.

Kritiker, cand. mag. Lisbeth Bonde har mødt hende i hendes tegnestue på Vesterbro i København.

Dorte Mandrup A/S holder til på de to øverste etager i en bygning, der er trukket diskret tilbage fra den travle Vesterbrogade i København. Den anerkendte arkitekt tager imod på fjerde sal og giver først en omvisning i sin kreative arbejdsplads, der har 85 ansatte. Lyset vælder ind fra alle sider i den højt beliggende tegnestue, hvor det summer af aktivitet fra projektgrupperne med flere generationer af arkitekter og teknikere, som samarbejder om opgaverne, så lydniveauet er højt. De flytter til en ny plads, efterhånden som projekterne skifter, og der bliver behov for nye gruppekonstellationer. På rundturen præsenteres jeg også for meddirektørerne Frants Nielsen og Lise Gandrup-Jørgensen, som står for driften som henholdsvis HR- og projektdirektør, således at Dorte Mandrup kan bruge størstedelen af tiden på at tænke kreativt. Hun følger bygningernes formgivning og indretning – hele tilblivelsen - nøje fra starten og slipper først projekterne i slutfasen. Og heldigvis er det lykkedes for tegnestuen at rekruttere rigtig dygtige faglige medarbejdere, især inden for de senere år.

Tegnestuen er i åbent-plan, og de to etager er forbundet via en trappe i stål, hvis trin medarbejderne kan sidde på, når der bliver holdt fællesmøder eller gives oplæg eller foredrag med visuelt input på storskærmen. På rundturen kommenterer Dorte Mandrup de mange modeller, der står fremme som diminutive udgaver af de virkelige, fysiske bygninger, som tegnestuen har fået rejst rundt om i verden, især i Norden. Jeg har altid haft forkærlighed for disse dukkehus-lignende modeller, skønt de som regel er hvide og egentlig lidt anonyme, men på trods af deres lidt nuttede lidenhed er de så vellignende, at

man nemt kan forestille sig dem i stor skala. Ofte er disse små bygninger for at anskueliggøre skalaforholdene omgivet af miniputmennesker og ditto træer, som er uhyre kunstfærdigt udformet.

Vi studerer nogle af de modeller, som Dorte Mandrup og hendes dygtige team har virkeliggjort: Isfjordscentret i Ilulissat i Grønland, Eksil-museet i Berlin, Kvarterhuset – et idræts- og kulturhus på Amager i København – Sallingtårnet på havnen i Aarhus, det kommende Håndværkskollegiet ved Herning med boliger og værksteder til 56 unge studerende, Vadehavscentret ved Ribe i det sydvestlige Danmark, et bibliotek i Unesco-beskyttede Karlskrona, Hvalen i Nordnorge og andre modeller.

Vi sætter os til rette i et mødelokale med glasvægge, som gør det muligt at følge aktiviteterne i tegnestuen, mens interviewet finder sted. For Dorte Mandrup er det altafgørende at bygge så bæredygtigt som muligt, og hun konstaterer, at mange tidligere anvendte byggematerialer og metoder er ved at vinde indpas igen, for eksempel fylder træ mere og mere som byggemateriale, fordi det blandt andet har et meget lavt CO₂-aftryk. I det hele taget byggede man tidligere meget mere bæredygtigt end i dag, så derfor er hun optaget af at undersøge fortidens byggeskikke.

Prisregn

I 2018 brød hun og hendes tegnestue igennem berømmelsens lydmur, da hun modtog Finn Juhl Prisen. Desuden blev hun personligt hædret med Statens Kunstfonds livsvarige hædersydelse. 2018 var også året, hvor hun blev udpeget som juryformand for den vigtigste europæiske arkitekturpris: Mies van der Rohe-prisen. Samme år udstillede tegnestuen på hovedudstillingen ved den prestigefulde arkitektur-biennale i Venedig. Det var et meget stærkt år, som indskrev tegnestuen i den store internationale fortælling om moderne arkitektur.

Dorte Mandrup kalder også selv 2018 for et gennembrudsår, omend tegnestuen også tidligere havde modtaget priser og hæder for deres arbejder, men de mange sammenfaldende hædersbevisninger i 2018 betød et ”step up” ad arkitekturens rangstige:

”Det har bestemt betydet noget, at vi har fået denne anerkendelse. Vi har særligt i de sidste år og i år mærket en positiv udvikling, fordi vi er blevet inviteret til at bidrage til nogle meget eftertragtede og interessante konkurrencer, som vi ellers ikke havde fået. Nogle af dem har vi endog vundet,” smiler Dorte Mandrup.

Et eksempel er ”Hvalen” i Norge – et naturhistorisk museum placeret et af de steder på Jorden, hvor det er bedst at iagttage hvaler, nærmere bestemt i Andenes, der ligger 300 km nord for Polarcirklen på øen Andøya. Tegnestuen blev også inviteret til en konkurrence om en ny tilbygning til London School

of Economics, som den til gengæld ikke vandt. ”Men bare det at deltage i konkurrencen giver en masse, fordi man får mulighed for at vise hvad tegnestuen kan,” siger Dorte Mandrup.

”Arkitekturkonkurrencer skærper spidskompetencerne – ligesom man giver mere plads til materialeafprøvninger, beregningsmetoder, nye designs og andet. Hele klaviaturet i en tegnestue bliver fintunet, når man indgår i en konkurrence. Ofte kan de nye faglige landvindinger, som opnås ved konkurrencer, bruges i senere opgaver, og man bliver set og vurderet af mange bygherrer, hvilket igen genererer flere opgaver. I det hele taget bliver man presset og får skærpet sin opmærksomhed som arkitekt ved at deltage i konkurrencer, uanset om man vinder dem eller ej. Men man lærer også meget, når man taber en konkurrence”.

Dit credo synes at være stedsspecificitet. Hvorfor er det så vigtigt at undgå at anbringe signalkraftig arkitektur, der peger tilbage på tegnestuen som en form for logo til fordel for en mere ydmyg tilgang, hvor man tager afsæt i naturens former, stedets væsen, kulturen og den daglige brug? Hvilke gaver kan du hente her?

”For mig er arkitektur stedsspecifikke kunstværker med en brugsfunktion. Det sjove og fantastiske ved at lave arkitektur er, at der også ligger nogle håndværksmæssige fordringer, for tingene skal fungere. Det er også vigtigt, at tingene bliver kogt ned til det nødvendige. Når konceptet både kan fremkalde det, der i forvejen er på stedet – fx ved at højne eller understrege det – og samtidig omfatte og facilitere et fællesskab eller liv, og det hele hænger sammen i ét greb, så er det, at tingene begynder at lykkes. Lad mig nævne et eksempel: Isfjordscenter i Ilulissat i Grønland, hvor der var rigtig mange udfordringer, og mange parametre skulle spille sammen – også rent teknisk – alene det at bygge i en arktisk natur uden nogen som helst byggematerialer i nærheden, var vanskeligt. Alt skulle fragtes ad havvejen, og det skulle fylde så lidt som muligt, og samtidig ville vi bestræbe os på at sætte det mindst mulige fodaftryk på naturen. Vi havde max 3 måneder at bygge hovedhuset i, for når først vinteren sætter ind, kan man intet foretage sig på de breddegrader med frost og hårdt vejr. Det var en øvelse i at være ekstrem professionel, samtidig med, at vi skulle sørge for, at huset gik i dialog med omgivelserne. Det fik en krumning, der gør, at man opdager Isfjorden, når man går igennem huset, samtidig med at taget er blevet et offentligt samlingssted. Huset slynger sig som en boomerang gennem landskabet, og først når man kommer op på toppen af bakken, der udgør husets tag, ser man Isfjorden. Det er en bygning, som har det hele, synes jeg. Jeg er meget stolt af, hvordan folk har taget den til sig. Mange vilser finder nu sted på taget,” fortæller Dorte Mandrup.

Isfjordscentret, Ilulissat Grønland. Foto: Adam Mørk.

*Isfjordscentret,
Ilulissat Grønland.
Foto: Adam Mørk.*

Huset, som lyder navnet Kangiata Illorsua på grønlandsk, ledes af Elisabeth Momme, der har gjort stedet til et kulturhus. Oprindeligt var det tænkt som et besøgs- og formidlingscenter om isen og dens historie. Men når Momme får nys om kunstnere, der lægger vejen forbi Ilulissat er hun ikke sen til at engagere dem, så bygningen byder på et rigt kulturprogram.

Bæredygtigheden

Blandt dine mest ikoniske bygninger er Vadehavscentret i Marsken og det origami-inspirerede Sallingtårnet i Aarhus, men du har også skabt en række mindre bygninger, hvoraf den mindste nok er Læsely til en litteraturkritiker i Asserbo i Nordsjælland. Hvordan kan en og samme tegnestue skabe arkitektur, der form- og materialemæssigt spænder så vidt?

”Her vender vi tilbage til det stedsspecifikke: Vi indsamler altid viden om det sted, hvor vi skal bygge. Det handler naturligvis også om det arkitekturfaglige såsom komposition, linjer, flader og den slags analyser. Men også om praktiske detaljer om stedet såsom, at der ofte ligger et hus i forvejen, som det var tilfældet med Vadehavscentret. Det var en pastiche på en bondegård, der var opført i 1990’erne. Dens proportioner var lidt forkerte i forhold til en rigtig gård. Så her handlede det om at inkorporere det eksisterende uden at skulle lave alt for meget om, da det er vigtigt både økonomisk og af hensyn til bæredygtigheden at genbruge så meget som muligt. Derudover indsamlede vi viden om vikingernes færden i området omkring Ribe. De benyttede også tækkede tage, som man har gjort det på landet i århundreder. Ved Ringkøbing Fjord kan man høste rør af ypperlig kvalitet, så alt i alt var det naturligt at bruge dette byggemateriale. Jeg er en materialeundersøgende arkitekt, der er meget optaget af at afæske mere prunkløse materialer deres muligheder.

*Vadehavscentret,
Ribe, Sønderjylland.
Foto: Adam Mørk.*

Hvad kan man eksempelvis med krydsfiner – det brugte vi som det primære byggemateriale til Kvarterhuset, og også rørene var billige. Hertil kommer, at tækkerør rummer en masse stofflighed, og farverne er i samklang med den omgivende natur. Bygningen følger vindens vej blødt hen over fladen.”

Vadehavscentret er kongenialt med den særegne natur ved Vadehavet. Her er en meget lav horisontlinje, en kæmpemæssig himmel, der hvælver sig over det flade og – synes det – uendelige landskab. Bygningen fremstår, som var den formet af vinden. Hver gang Dorte Mandrup og hendes team stævner ud og går ombord i en ny opgave, sørger de for at afsværge sig alle tidligere ”manerer”. De begynder forfra uden forudbestemte holdninger og ruster sig med både nysgerrighed og fordomsfrihed for at lytte sig frem til stedet, som de lader tale dets egen ”sag”. De spørger: Hvad rummer dette sted af særlige

kvaliteter, og hvordan understreger vi disse bedst muligt? Undertiden vælger de at skabe kontraster, hvis det giver mere mening, dvs. at modsige stedet kvaliteter, alt afhængig af dets karakter.

I Eksilmuseet i Berlin, der ligger på den plads, hvor banegården Anhalter Bahnhof lå tidligere, måtte tegnestuen forholde sig til en lang historie. Kun en ruin fra tidligere står tilbage som en rest fra fortiden. Historisk fungerede banegården både under Weimarrepublikken og i nazitiden. Banegården gik fra først at facilitere de mange mennesker i eksil. De ankom typisk til Berlin for at slå sig ned i byen og deltage i det pulserende liv, mens banegården i nazitiden blev et tragisk transitsted for de mange, der i begyndelsen måtte flygte fra forfølgelse og deportation, og det endnu større antal, der blev sendt til koncentrationslejrene. Man bevægede sig dengang op ad trapperne, op til første sal, hvor sporene førte de rejsende ud af byen. Denne kendsgerning har Dorte Mandrup og hendes tegnestue genskabt i bygningen, så man ikke umiddelbart kan se horisonten, når man bevæger sig igennem den, ligesom ofrene i sin tid blev sendt ud på en ukendt rejse. Altså har tegnestuen her gjort brug af nogle vigtige haptiske greb, der giver nutidsmennesket mulighed for at indleve sig emotionelt i den situation, som fortidens ofre befandt sig i, når de skulle rejse væk. Tilsvarende har Dorte Mandrup skabt et tomrum ude på pladsen mellem den nye bygning og ruinen. Dermed opstår et sted for refleksion.

Inspirationskilderne

Tegnestuen, som hver gang undgår at anvende standardgreb henter inspiration fra mange kilder. Men hvilke forbilleder i arkitekturhistorien har hun – og påvirkes hun også af andre kunstarter? I egenskab af medlem af Louisianas museets bestyrelse får hun selvklart meget billedkunst ind under huden?

”Ja, billedkunst har altid inspireret mig. Det gælder også film. Men som arkitekt er jeg mest påvirket af japansk arkitektur. Af den grund har jeg rejst meget i Japan. Det begyndte i min studietid på Arkitektskolen i Aarhus, hvor jeg tidligt blev optaget af både den moderne og den traditionelle japanske arkitektur. Det var i 1980’erne, hvor den postmoderne æstetik florerede. Det handlede dengang meget om en leg med tegn og symboler og om det monumentale. Her følte jeg mig helt lost. Men så kom den mere lette og poetiske japanske arkitektur mig til undsætning. I de seneste år har jeg også været optaget af arkitekturen i 1950’erne, herunder brutalismen med eksponenter som Paul Rudolph og le Corbusier. Jo længere jeg lever, des større en beundrer bliver jeg af le Corbusiers bygninger. Men jeg holder også af nogle af de californiske arkitekter fra 1940’erne, som opererer med en lethed og spinkelhed. Et af mine yndlingshuse er imidlertid Pierre Chaveau’s Maison de Verre i Paris, som er et ganske unikt hus. Det bliver ved med at udskille sig og kaste nyt fra sig. Som ung arkitektstuderende studerede jeg det i alle detaljer og kendte

tidligt alle dets hemmeligheder, men da jeg senere så det i virkeligheden, var det en helt anden oplevelse.

Generelt kan man sige, at mine inspirationskilder ligger et stykke tilbage i tiden.”

Kønsskævheden

Hvad har det betydet for dig at være en smuk blond kvindelig arkitekt, der arbejder indenfor en mandsdomineret og finansielt meget afhængig kunst, hvor albuerne måske kan være meget spidse, og konkurrencen til tider ubønhørlig hård?

”Indtil for nogle år siden fyldte det ikke ret meget. Da tænkte jeg, at hvis bare jeg arbejdede hårdt nok, så skulle det nok løse sig. Men som tiden er gået, bliver jeg stadig mere vred. Det har både været vanskeligt og uretfærdigt. Jeg har følt mig undervurderet. Men det var for svært at formulere, mens jeg var i gang med at skabe min karriere, for man vil jo ikke betragtes som offer. Derfor holder man kæft. For eksempel udkom en bog om de nye danske arkitekturtalenter i 00’erne. Her var jeg end ikke nævnt! Jeg fandtes ganske enkelt ikke. Jeg tænkte, at det kunne da ikke være rigtigt. Allerede på det tidspunkt havde jeg mange bygninger bag mig. Men det var ”drengbanden” – kun mænd – der holder sammen og hylder hinanden.” Der er ikke plads til kvinder”.

Det er det, som på engelsk kaldes ”male bonding”. Og du har næppe haft mulighed for at skabe en alternativ ”female bonding”, da der var – og stadig er – relativt få fremtrædende kvindelige arkitekter?

”Det er sandt. I Sverige (hvor Dorte Mandrup bl.a. har tegnet og bygget for IKEA, red.) foregår tingene ganske anderledes. Dér har man taget helt anderledes hånd om kønsskævheden, og dér nyder kvinder med faglige kvalifikationer helt naturligt respekt. Men jeg har ofte måttet have en mandlig, helst lidt ældre, medarbejder med til de internationale møder, for ellers ville jeg ikke blive hørt. Man havde ikke autoritet som ung kvindelig arkitekt. Det har især været grelt til MIPIM-møderne, hvor entreprenører og ”udviklere” fra byggebranchen mødes i Cannes, og hvor man som arkitekt skal sælge sig selv. Dér var jeg eneste kvinde i en hær af mænd i mørke habitter. Men nu er jeg blevet ældre og mere anerkendt, så denne ubevidste sexismen rammer mig ikke helt så slemt i dag.”

Men heldigvis er Dorte Mandrup også blevet hjulpet og båret frem af dygtige folk, der har været og er mere fagligt fokuseret, fortæller hun. Det er hun meget taknemmelig for. Arkitektur er en hård, meget kommercielt præget branche. Men i dag befinder hun og hendes tegnestue sig heldigvis et sted, hvor de kan arbejde med de løsninger, som de tror på.

Lisbeth Bonde

FÖR EGEN RÄKNING ETT NORDISKT FRAMTIDSKONVENT?

Foto: Hanne Salonen/Riksdagen.

2022 firar Nordiska rådet 70 år och Helsingforsavtalet 60 år. Under detta nordiska samarbetets jubileumsår kan man fråga sig hur det står till med det nordiska officiella samarbetet. Hur säkerställer man att man även i fortsättningen har ett starkt och målmedvetet nordiskt samarbete som arbetar för att förverkliga Helsingforsavtalet för att få nytta till medborgarna i Norden. Borde ett nordiskt framtidskonvent förverkligas?

Mari Herranen arbetar på internationella avdelningen vid Finlands riksdag och är delegationssekreterare för Finlands delegation i Nordiska rådet.

Finland är ordförandeland i det parlamentariska nordiska officiella samarbetet, Nordiska rådet under året 2022. Finland tog över ordförandeskapet från Danmark i januari i en svår tid både globalt men även då det gäller ett nordiskt perspektiv. Den fleråriga coronapandemin orsakade utmaningar för det nordiska samarbetet. Nordiska ländernas olika förhållningssätt till coronapandemin ledde till allvarliga gränshinder för medborgarna, speciellt i gränsregionerna. Historieforskarna kommer ännu en dag att berätta om utmaningarna med pandemins konsekvenser för det nordiska samarbetet när gränserna stängdes mellan de nordiska länderna efter årtionden av gränslöst Norden. Därtill ändrade sig världen fundamentalt den 24 februari när Ryssland attackerade Ukraina. Hur kommer det nordiska samarbetet på säkerhets-, utrikes- och försvarsområdet att se ut efter att alla nordiska länderna kommer att bli medlemmar i Nato?

Under det finländska ordförandeskapsåret inträffar flera jubileum i det nordiska samarbetet. I år firar vi Helsingforsavtalets 60-årsjubileum på Nordens dag den 23 mars. Under den dagen arrangerade finska riksdagen en plenumbatt om den nordiska samarbetets framtid. På Nordens dag hyllar vi det nordiska samarbetet och samarbetsavtalet mellan Danmark, Finland, Island, Norge och Sverige som undertecknades den 23 mars 1962.

Förutom firandet av Helsingforsavtalet uppmärksammas även Nordiska rådets 70-årsjubileum. Det finländska ordförandeskapet i rådet betonar att

jubileumsåret ger ett utmärkt tillfälle att tillsammans diskutera om framtiden. Hur kan vi hitta arbetssätt som kunde göra det nordiska samarbetet mer effektivt och strategiskt? Detta gäller både det interna arbetet i Nordiska rådet men också samarbetet med och förhållandet till Nordiska ministerrådet.

Det nordiska samarbetet har åstadkommit mycket under dessa 70 år som Nordiska rådet existerat. Alla erkänner passunionen, den gemensamma arbetsmarknaden osv. I sitt ordförandeskapsprogram lyfter Finlands delegation i Nordiska rådet starkt fram det gränslösa Norden och den nordiska välfärdsmodellens framtid. Hur försäkras vi hållbarheten då det gäller den nordiska välfärdsmodellen som är de nordiska ländernas viktigaste landvinning? Man måste ta itu med de problem välfärdsmodellen står inför under 2020-talet för att kunna säkra möjligheten för den nordiska modellen även i framtiden. Coronapandemin och det ryska anfallskriget i Ukraina förändrade världen och ställer de nordiska länderna inför nya utmaningar.

Nordiska rådet var en föregångare när den redan år 2019, dvs. före coronapandemins utbrytande, skrev sin samfundssäkerhetsstrategi. I strategin står det att; ”Nordisk råd vil ha et effektivt fellesnordisk kriseberedskap som på kort varsel og uten grensehindringer og tvil om roller og ansvar kan stå til rådighet så landene kan hjelpe ved større kriser.” Nordiska rådet påminner både de nordiska regeringarna och Nordiska ministerrådet att Norden måste vara förbered för alla slags kriser, även i framtiden och inte bara då det gäller pandemin.

Den finländska delegationen i Nordiska rådet för starkt fram behovet av att behandla framtidsfrågor under året. De nordiska statsministrarna har visionen om att Norden ska bli världens mest hållbara och integrerade region men parlamentarikerna har inte varit delaktiga i denna diskussion och Nordiska rådet har inte en egen strategi eller vision om framtidens Norden. Svårigheterna i budgetprocessen mellan rådet och ministerrådet under det gångna året är ett tydligt tecken på svårigheterna som härstammar från avsaknaden av den parlamentariska dimensionen i denna diskussion hittills.

I det finländska ordförandeprogrammet konstateras att ett nordiskt framtidskonvent aldrig har hållits. På toppmötet med statsministrarna vid Nordiska rådets session under hösten i Helsingfors var temat uppe till diskussion. Frågan är viktig och det finns många skäl till att föra framtidsdiskussioner mellan regeringar och parlamentariker. Samarbetet med Nordiska ministerrådet och de nordiska regeringarna måste intensifieras även i andra frågor.

Om man inom Nordiska rådet formulerar en parlamentarisk strategi och vision för Norden så hur skulle denna se ut? Ett hurtant Norden vill vi ha och hurtant nordiskt samarbete borde vi ha? Framtidsscenarier kan inte vara regeringarnas och Nordiska ministerrådets monopol och därför skulle det vara på tiden att även de nordiska parlamenten och parlamentarikerna är delaktiga i framtidsdiskussionerna tillsammans och i tätt samarbete med regeringarna. Vem styr det nordiska samarbetet och hur kommer man de kommande åren att genomföra dylika framtidsdiskussioner?

I den globala världen inverkar det som händer på andra håll i världen och utvecklingen av det geopolitiska läget även på de nordiska länderna. I det finländska ordförandeskapsprogrammet lyfter man förutom det framtidsorienterade Norden även fram det internationella Norden. Ett viktigt arbete under årets lopp är uppdateringen av rådets internationella strategi. Utmaningen är att formulera och godkänna en strategi med tillhörande åtgärder som är både långsiktiga och som ger nordiskt mervärde. Speciellt angeläget är att evaluera hur den nuvarande geopolitiska situationen har förändrat världen för att kunna måla upp en bild av framtidens internationella samarbete.

För exakt 60 år sedan skrev man under Helsingforsavtalet och nu markerar vi avtalets 60-jubileumsår. Under de senaste åren har det framkommit förslag och till och med krav på att uppdatera samarbetsavtalet. Många olika aspekter finns i denna diskussion. Innan vi börjar revidera själva avtalet så kanske vi först borde börja med att förverkliga och implementera det nuvarande avtalet. Helsingforsavtalet ger ett klart mandat till de nordiska regeringarna att tätt samarbeta med varandra och avskaffa gränshinder så att människor kan leva, bo och resa i Norden. Avtalet stipulerar, att avtalsparterna bör; ”vilja ytterligare främja den nära gemenskap som i fråga om kultur samt om rätts- och samhällsuppfattning råder mellan de nordiska folken, och ytterligare utveckla samarbetet mellan de nordiska länderna; vilka eftersträva enhetliga regler i de nordiska länderna i så många avseenden som möjligt”. Först efter detta kan man evaluera om det behövs en revidering av avtalet. Hur kommer Norden och det nordiska samarbetet se ut när vi firar Nordens dag om 60 år, dvs. år 2082?

På Nordiska rådets sessionsvecka i riksdagshuset i Helsingfors handlade toppmötet mellan rådsmedlemmarna och de nordiska statsministrarna om det nordiska samarbetets framtid. Den parlamentariska diskussionen kan ge mervärde och förbättra dialogen mellan Nordiska rådet och ministerrådet även på andra områden, åtminstone då det gäller tex. budgetprocessen.

Vi behöver en gemensam vision om vart världen är på väg och vilken del Norden har i den, så att vi kan lösa gemensamma utmaningar som en gemensam front. Hur har världen ändrats på 60 år och hur vill vi att Norden och det nordiska samarbetet ser ut imorgon och i framtiden? I ett hurtant Norden kommer man att fira Nordens dag år 2082 och hur ser världen runtomkring oss ut den dagen? Vi hörde spännande framtidsdiskussioner och även svar på denna fråga i det finländska riksdagshuset första veckan i november.

Vi får hoppas att diskussionen fortsätter även nästa år när Norge tar över stafettpinnen från Finland. Lycka till med det kommande norska ordförandeskapsåret!

Mari Herranen

KRÖNIKA OM NORDISKT SAMARBETE

NORDISKT SAMARBETE BEHÖVS FÖR ATT TRYGGA ARKTIS FRAMTID

Flera förändringar i Arktis är så omfattande att de förtjänar beteckningen epokskiften. Först och främst gäller det naturligtvis klimatförändringarna. Temperaturen i Arktis anses ha stigit två till tre gånger snabbare än den globala medeltemperaturen de senaste decennierna. Och fortsatt uppvärmning förutses.

Enligt projektioner presenterade av Förenta Nationernas klimatpanel (IPPC) kan Arktis is komma att minska med mellan 43 och 94 procent till år 2100. Flertalet nu nyfödda nordiska barn lär leva då. Man antar att Arktis redan år 2050 kommer att vara seglingsbar.

Optimismen om att uppsatta mål för utsläppsminskningar av växthusgaser ska nås 2030 har inte växt efter COP27, FN:s klimatkonferens i Sharm El-Sheikh. Tvärtom! Många anser att det mest sannolika är att målen inte nås. I ett land som Sverige bedömer nu flertalet att utsläppen kan komma att öka de närmaste åren, genom att oljeprodukter görs konkurrenskraftigare i transportsektorn, och myndigheter och forskare anser att med nu presenterad politik kan inte målen för utsläppsminskningar nås 2030. Regeringen avser att återkomma med förslag på klimatpolitikens område nästa år och då ges underlag för en eventuell omprövning av nu gjorda bedömningar.

De som riskerar att drabbas mest, och bland dem finns åtskilliga som anser att deras livsvillkor redan påverkats negativt, är de cirka fyra miljoner människor som är fastboende i Arktis. Inte mindre än 40 ursprungsfolk tillhör denna grupp, många boende på de 40 procent av Arktis areal som finns i Ryssland. I Norden är det främst de samiska kulturerna och inuiternas kultur som hotas.

Klimatförändringarna riskerar att drabba alla, inte minst genom att uppvärmningen leder till att permafrosten tinar. Det leder inte bara till att levnadsvillkoren påverkas lokalt genom stora skador på bebyggelse och infrastruktur, utan utgör också en risk för oåterkallelig klimatpåverkan genom utsläpp av metan. Det får globala konsekvenser.

Om inte utsläppen nedbringas och sedan förblir under acceptabel kontroll, finns risk för att nedsmältning av Grönlandsisen höjer havsnivån och påverkar de strömmar i haven som har stor betydelse för klimatet. Skulle all Grönlandsis försvinna, något som betraktas som osannolikt i vart fall kommande sekel, beräknas havsytan höjas med sju meter. Men även med en avsevärt mindre nedsmältning av fastlandsis kan många miljoner människors livsvillkor försämrats väsentligt. Detta kan leda till konsekvenser också i Norden inte minst genom att flera människor kan drivas på flykt.

Ett erkännande av att klimatförändringarna leder till skador är den kompromiss som till sist nåddes i Sharm El-Sheikh, om en fond riktad till de mest sårbara länderna. Hur stor denna fond blir återstår att se. Det är inte sannolikt att nordiska länder kan bli mottagarländer även om skadorna kan bli betydande också i Norden, exempelvis i Grönland.

När tidigare isbelagda vatten öppnas och blir farbara finns förhoppningar om att detta ska underlätta utvinningen av naturresurser, öka möjligheterna till turism och, inte minst, skapa nya möjligheter till sjöfart mellan å ena sidan Kina och Ostasien och å andra sidan Europa och Nordamerikas ostkust. När det gäller utvinningen av naturresurser finns farhågor för miljöproblem, dels genom föroreningar lokalt, dels genom ökad användning av fossila bränslen med de negativa konsekvenser detta leder till. Det politiska styret i Grönland har fattat beslut om att inte tillåta oljeutvinning i de områden som är under Grönlands kontroll. Nedsmältningen av is leder också till att intresset för att utvinna sällsynta jordartsmineraler, efterfrågade av teknologiföretag i hela världen, i Arktis, och särskilt i Grönland, ökat.

Ryska bedömare har sagt att nordostpassagen längs den ryska kusten i Arktis kan bli tillgänglig för mera omfattande sjöfart redan under 2020-talet. Hittills har trafiken, där den första fartygstransporten ägde rum 2013, inskränkts till något tiotal fartyg årligen. Kina hoppas på en mera omfattande arktisk sjöfart under längre period av året inom en överblickbar framtid. Man har gjort flera investeringar i isbrytare, skapat forskningsplattformar i Arktis och med kapitaltillskott möjliggjort inte minst exploatering av naturgas i ryska Arktis, framför allt på Jamalhalvön.

Kina är nu en geopolitisk aktör i Arktis. Det är inte vilken aktör som helst. Det rör sig om en ekonomi i nivå med USA:s. Inte minst oförmågan att hantera Covid gör att statusen som framtidens största ekonomi i världen dock ifrågasätts. Redan de initiativ som Kina tagit i Arktis, inte minst i de delar som tillhör Norden, visar emellertid att det finns en ny makt att räkna med i området. Kinas framväxt som en ledande världsekonomi är ett epokskifte i ett flerhundraårigt perspektiv.

Rysslands storskaliga anfallskrig i Ukraina sedan den 24 februari motiverade Tysklands förbundskansler Olaf Scholtz att mynta begreppet *Zeitenwende*. En brittisk bedömare sa efter Scholtz tal att det aviserade en 180-graders förändring av Tysklands utrikespolitik. Förändringarna i de politiska förutsättningarna för ett samarbete i Arktis och när det gäller att hantera konflikter är också drastiskt annorlunda.

När Rysslands anfall inleddes den 24 februari med målet att omintetgöra Ukrainas självständighet med regimskifte som motiv, och med förnekande av att det finns ett ukrainskt folk med rätt att styra sig själva, var Ryssland

ordförande i Arktiska rådet. Rysslands uppenbara brott mot den internationella rätten ledde till att de sju stater utöver Ryssland som bildat Arktiska rådet, nämligen Danmark, Finland, Island, Kanada, Norge, Sverige och USA, meddelade att de inte var beredda att samverka med Ryssland. Beskedet gavs mycket snart efter Rysslands angreppskrig men innehöll också denna deklARATION: ”Vi är fortfarande övertygade om det bestående värdet av Arktiska rådet för cirkumpolärt samarbete och upprepar vårt stöd för detta forum och dess viktiga arbete.”

På rådets officiella hemsida anges att ”Arktiska rådet pausar alla officiella möten i rådet och dess underorgan tills vidare.” Den danske journalisten Martin Breum, som är författare till flera böcker om Arktis, hävdar att det är mera korrekt att säga att Arktiska rådet kollapsat. De sju stater som deklarerat att rådet satts på paus fortsätter inofficiellt samarbete och rådets projektverksamhet fortsätter i regi av ”de sju” på områden där projekten inte innefattar Ryssland.

Ryssland är den till ytan klart största staten i Arktis. Utan deltagande av Ryssland blir det avsevärt svårare att exempelvis bedriva heltäckande forskning och det går inte heller att hävda att ett arktiskt råd utan Ryssland är det främsta forumet för att forma politiken i och för Arktis.

Alla de fem nordiska länderna, och inte minst samerna och inuiterna, torde inget hellre önska än att Arktiska rådet ska kunna återupprättas. Så länge Rysslands krigföring pågår lär detta främst bli en förhoppning. I vår övertar Norge ordförandeskapet i Arktiska rådet för en tvåårsperiod och enligt turordningen ska sedan först Danmark och därefter Sverige överta ordförandeskapet. De skandinaviska länderna kan komma att leda rådet under en kommande sexårsperiod. Detta förhållande har lett till förslag om att de nordiska länderna ska samordna sitt arbete för att möjliggöra en fortsatt verksamhet för Arktiska rådet i den prekära situation som rådet befinner sig i.

I dagsläget är det oklart när kriget i Ukraina kan anses vara avslutat och om ett krigsslut verkligen innebär att ett fredligt samarbete kan åstadkommas. Det kommer med stor sannolikhet att även i ett optimistiskt scenario finnas misstro gentemot den internationella rättens stadga.

När kan vi räkna med att Ryssland får en inbjudan att delta i Arktiska rådets arbete och kan vi då få uppleva att Ryssland tackar ja till deltagande? Det är svårt att se att detta skulle ske i närtid. Kriget kan komma att pågå lång tid. Och det är, som sagt, inte lätt att se ett krigsslut som innebär att tilltron till internationell rätt kan växa sig stark under överblickbar framtid.

För alla nordiska medlemmar i Arktiska rådet har detta forum ansetts vara det allra viktigaste, något av ett fundament, för Arktispolitiken. I sen tid kan vi se hur de stater som är stormakter, eller gör anspråk på att vara stormakter,

det vill säga USA, Kina och Ryssland, på olika sätt flyttat fram sina positioner i Arktis. Det sker utanför rådet. Unilateralt eller i vissa fall bilateralt.

Det vi nu kan se är hur avgörande tilltro till och respekt för den internationella rättsordningen varit för Arktiska rådet sedan dess bildande 1996 och fram till februari 2022. Ryssland har slagit vitala delar av den internationella rätten i spillror. Den stora frågan nu är om det kan undvikas att Arktis i växande utsträckning ska bli en arena för stormaktsspel med begränsade möjligheter för de mindre nordiska staterna att nå inflytande.

Även Arktis kan bli ett område där de som har makt i växande utsträckning kan komma att agera utan att anse sig vara bundna av internationell rätt. Konflikterna kan komma att bli många. Hur kriget i Ukraina bringas till ett slut och hur en varaktig fred därefter kan etableras blir av största betydelse för de nordiska länderna och för Arktis framtid.

Behovet av nordiskt samråd om hur policy och diplomati ska formas för det framtida politiska agerandet, med eller utan Arktiska rådet i den form vi hittills känt, har aldrig varit större.

Anders Ljunggren

LETTERSTEDTSKA FÖRENINGEN

UTDELNING AV DEN NORDISKA
FÖRTJÄNSTMEDALJEN 2022
TILL HILDE SANDVIK

Den 23 november 2022 samlades medlemmar av Letterstedtska föreningens avdelning i Norge för att bevittna utdelningen av Jacob Letterstedts nordiska förtjänstmedalj 2022 till Hilde Sandvik, journalist och författare Norge. Prisceremonin ägde rum på Stortinget i Oslo.

1. vicepresident Svein Harberg hälsade välkommen. Han erinrade sig att den norsk-svenska unionsupplösningen är berömd för det som *inte* skedde. Det blev *inte* krig, skandinaviska brödrafolk tillgrep *inte* vapen mot varandra. Den nordiska samhörigheten och samarbetet blev över tid stärkt av att det blev tre och sedan fyra och fem självständiga och likvärdiga nordiska länder mellan 1905 och 1944. Det tog inte heller så lång tid efter 1905 för Nordens folk, föreningar, konstnärer, författare, akademiker och politiker att söka nordiska vänner för samarbete och vänskap. Vi kommer inte förstå varandra om vi inte läser och lyssnar till varandras språk eller intresserar oss för vad som sker i varandras länder. Därför är utdelningen av årets LF medalj till Hilde Sandvik särskilt god, sa Svein Harberg.

LF-ordförande Björn von Sydow förde fram att föreningens donator Jacob Letterstedt föddes 1796 och var till sitt ursprung bondson från Östergötland. I barndomen fick han inte gå i skola, utan både sin bildning och sin förmögenhet fick han skapa själv. Han for till Kapstaden och grundlade med kvarnrörelse och omfattande spannmålshandel en förmögenhet. Ett officiellt erkännande fick han 1841, då han utnämndes till svensk-norsk konsul. Sedermera blev han också generalkonsul. Som sådan förvärvade han säkerligen en betydande erfarenhet av praktiskt nordiskt samarbete. Detta kan i sin mån förklara hans önskan att främja vetenskap, konst och industri inte bara i Sverige utan genom samverkan i hela Norden. Kort före sin död 1862 gjorde Jacob Letterstedt en för hans levnadstid förhållandevis stor donation, på vilken Letterstedtska föreningens verksamhet grundas.

Sedan år 1981 utdelas en gång om året Jacob Letterstedts nordiska förtjänstmedalj. Medaljen tillfaller en person som gjort en särskilt framträdande insats för att främja det nordiska samarbetet. 2022 är således den 42 gången som medaljen delas ut. På senare år har medaljen tillfallit från Norge 2014 f.d. statsrådet Thorvald Stoltenberg och 2019 professor em. Arne Torp.

Björn von Sydow överlämnade Jacob Letterstedts nordiska förtjänstmedalj 2022 till Hilde Sandvik. Motiveringen från LF huvudstyrelse:

”Jacob Letterstedts nordiska förtjänstmedalj för 2022 tilldelas Hilde Sandvik, journalist och författare, Norge. Hon har markerat sig som en framstående mediaprofil och taleskvinna för en starkare nordisk offentlighet och gemenskap. Detta bland annat som initiativtagare och programledare för podcasten ´Norsken, svensken og dansken`. Genom sitt genuina engagemang har Hilde Sandvik arbetat för att främja nordiskt samarbete och gemenskap på ett centralt och synligt sätt i vår tid”.

Hilde Sandvik var stolt och glad för medaljen och lovade att arbeta vidare för det nordiska samarbetet och för ökad kunskap om grannländerna.

Ordföranden i LF norske avdelning Hans H. Skei gratulerade på vägnar av avdelningen och överlämnade ett presentkort i bokhandeln till Hilde Sandvik.

Lena Wiklund

Svein Harberg, Hilde Sandvik och Björn von Sydow.

LETTERSTEDTSKA FÖRENINGEN
 Styrelser och medlemmar 2022

Den svenska avdelningen 2022

I. Styrelse (som tillika är föreningens huvudstyrelse)

Ordförande: fd. talman Björn von Sydow

Medlemmar:

fd. forskningsassistent Birgitta Agazzi

fd direktör Britt Bohlin

professor Elina Druker

professor em. Lars-Åke Engblom

fd. ambassadör Anders Ljunggren

fd. kanslichef Eva Smekal

professor em. Fredrik Sterzel

professor em. Bengt Sundelius

fd. generaldirektör Per Thullberg

professor em. Gunnar Öquist

Sekreterare: fil. kand. Lena Wiklund

II. Övriga medlemmar:

fil. dr Jan A. Andersson

professor em. Birgit Arrhenius

fd. ambassadör Kerstin Asp-Johnsson

professor. em. Hans-Gunnar Axberger

direktör Percy Barnevik

fd. ambassadören Mats Bergquist

fil. dr Kersti Blidberg

redaktör Christer Blomstrand

fd. riksdagsledamot Sinikka Bohlin

professor Dan Brändström

professor Ulla Börestam-Uhlmann

professor Ulla Carlsson

författare Stewe Claeson

redaktör Elisabeth Crona

professor Lars-Erik Edlund

översättare Paula Ehrnebo

författare Kerstin Ekman

professor em. Lennart Elmevik

fd. riksteaterchef Birgitta Englin

professor em. Lars Engwall

fd. landshövding Eva Eriksson
litteratursribent och -kritiker Therese Eriksson
direktör Bertil Falck
professor em. Malin Falkenmark
fil. mag. Catharina Grünbaum
professor em. Bo Gräslund
professor em. Gunnel Gustafsson
professor Harald Gustafsson
fd. museichef Elisabet Haglund
redaktör Anna Hedelius
professor Karin Helander
översättare Ylva Hellerud
fd. statsråd Mats Hellström
fil. lic. Nanna Hermansson
professor em. Yvonne Hirdman
överste Bo Hugemark
fil.mag. Maj-Britt Imnander
lantbrukare Olof Irander
professor Karl Magnus Johansson
docent Ann-Cathrine Jungar
vissångerska Hanne Juul
redaktör Inger Jägerhorn
professor Lars-Gunnar Larsson
fd. folkhögskolelärare Ingmar Lemhagen
ambassdör Anders Lidén
verkställande direktör Lena M. Lindén
redaktör Bengt Lindroth
folkhögskolerektor Mats Lundborg
fd. folkhögskolerektor Ingegerd Lusensky
professor em. Lars Lönnroth
författare Azar Mahloujian
fd. styresman Christina Mattsson
professor Torbjörn Nilsson
professor em. Erling Norrby
fd. fonddirektör Britta Nygård
fd. universitetslektor Lars-Olof Nyhlén
redaktör Sture Näslund
fd. riksdagsledamot Berit Oscarsson
fil.dr Stina Otterberg
fd. högskolerektor Ingegerd Palmér
fd. direktör Ewa Persson Göransson
professor Torsten Persson

fd. stadsjurist Inger Ridderstrand-Linderoth
fd riksdagsledamot Gabriel Romanus
fd. chefredaktör Arne Ruth
departementssekreterare Carolina Sandö
fil. dr Ingrid Sjöström
fil. kand. Jacqueline Stare
professor em. Stig Strömholm
professor em. Jan Svanberg
professor Astrid Söderbergh Widding
fd. museichef Solfrid Söderlind
översättare John Swedenmark
professor em. Daniel Tarschys
docent Caroline Taube
professor em. Ulf Teleman
skådespelare Solveig Ternström
fd. landshövding Göran Tunhammar
professor em. Sven Tägil
professor Ingela Wadbring
fonddirektör Mats Wallenius
riksdagsledamot Hans Wallmark
professor em. Erling Wande
univ. lektor Jacob Westberg
professor em. Boel Westin
fd. folkhögskolerektor Birgitta Östlund Weissglas

Den danske afdeling 2022

I. Bestyrelse:

Steen Adam Cold, kontorchef (form. og sekr.)
Jørn Lund, prof.
Bergur Rønne Moberg, universitetslektor (repr. det færøske sprog)
Torben Kornbech Rasmussen, afd.dir.
Bente Scavenius, kunstanmelder
Henrik Wivel, dr. phil
Marianne Zibrandtsen, gymnasirektor

II. Øvrige medlemmer:

Anders Ahnfelt-Rønne, teaterchef
Lisbeth Bonde, kulturjournalist
Henrik Borberg, forlagschef
Mogens Dahl, dirigent
Jan Garff, museumsinspektør

Rasmus Glenthøj, universitetslektor
Lars Handesten, universitetslektor
Jens Morten Hansen, statsgeolog
Arne Hardis, politisk redaktør
Kjeld Hillingsø, generalløjtnant
Hulda Zober Holm, forf. (repr. det grønlandske sprog)
Kristian Hvidt, dr. phil.
Carsten U. Larsen, arkæolog
Annette Lassen, universitetslektor
Me Lund, teateranmelder, forf.
Ingrid Markussen, prof.
Knud Michélsen, universitetslektor
Erik Skyum-Nielsen, universitetslektor
Eva Pohl, kunst/litt. anm.
Søren Ryge Petersen, programredaktør
May Schack, litteraturanmelder
Claus M. Smidt, seniorforsker
Karen Skovgaard-Petersen, dir.
Ditlev Tamm, prof.
Gorm Chr. Tortzen, universitetslektor
Marja Vasala-Fleischer, adm ambassadesekr.
Kathrine Winkelhorn, kulturproducent

Den norske avdelinga 2022

Leiar: Professor Hans H. Skei
Nestleiar: Cand philol, seniorrådgjevar Torbjørg Breivik
Revisor: Cand. polit. seksjonsleiar Jarle Skjørestad
Sekretær: Prosjektleiar Jan Kløvstad

Øvrige medlemmer:

Cand econ Bjørn Andreassen
Historikar og direktør Bård Frydenlund
Professor Ole Kristian Grimnes
Tidl. stortingspresident og statsråd Kirsti Kolle Grøndahl
Professor Svein Harald Gullbekk
Førsteamanuensis Ruth Hemstad
Dagleg leiar Eva Jakobsson-Vaagland
Sekretariatsleiar Kjell Myhre Jensen
Historikar Morten Nordhagen Ottosen
Generalsekretær Anne-Merethe K. Prinos

Professor Kari Anne Rand
Professor Tore Rem
Førsteamanuensis Håkon Roland
Redaktør Hilde Sandvik
Professor Tone Selboe
Professor Anne-Kari Skarðhamar
Redaktør Harald Stanghelle
Forfatter Arild Stubhaug
Professor Arne Torp

Avdelningen i Finland 2022

Ordförande: Professor Peter Stadius

Sekreterare: Fil. dr Sophie Holm

Övriga medlemmar:

Professor Pauline von Bonsdorff
Råd för internationella ärenden Mari Herranen
Docent Lars-Folke Landgrén
Pol. mag. Guy Lindström
Professor Kristina Lindström
Professor Mirja Saari
Docent Henrik Stenius
Professor em. Seppo Zetterberg
Vicehäradshövding Juha Väyrynen
Professor John Westerholm
Förbundssekreterare Henrik Wilén
Professor Anna-Maria Åström

Isländska avdelningen 2022

Ordförande: Þór Magnússon, fd riksantikvarie

Sekreterare: Bryndís Sverrisdóttir, museolog

Övriga medlemmar:

Guðrún Gauksdóttir, docent
Haraldur Sigurðsson, prof. emeritus
Sigrún Klara Hannesdóttir, fd riksbibliotekarie
Snjólaug G. Ólafsdóttir, fd expeditionschef
Sveinbjörn Björnsson, fd universitetsrektor
Úlfhildur Dagsdóttir, författare och litteraturvetare
Þorbjörn Broddason, prof. emeritus
Þórarinn Eldjárn, författare

LETTERSTEDTSKA FÖRENINGEN

Utdelade anslag 2022

*Svenska avdelningen 2022**Utdelade anslag 2022:*

Till Doktorand Johanna Larsdal, Religionsvetenskap, Göteborgs universitet för deltagande i Nordiska doktoranddagarna vid Det teologiske menighetsfakultet i Oslo 2022, 6.000 sek

Till Doktorand Tora Wall, Nordisk folkloristik, Åbo Akademi för deltagande i nordisk folkloristikkonferens i Reykjavik 2022, 8.000 sek

Till Doktorand Peter van Eerbeek, Geografi, Karlstads universitet för deltagande i nordisk geografikonferens i Jouensuu 2022, 7.000 sek

Till Redaktör Petronella Zetterlund, Kalmar för studieresa om art deco och jugentarkitektur till Helsingfors 2022, 5.000 sek

Till Förstelärare Monica Lundberg, Victoraskolan, Göteborg för studieresa inom makerkultur till Köpenhamn 2022, 5.000 sek

Till Universitetslektor Marita Rhedin, Musikvetenskap, Göteborgs univ. för forskningsresa om musikens roll för kvinnors rösträtt, till Norge 2023, 2.000 sek

Till Docent Inga Lena Ångström Grandien, Stockholm för studieresa om arkitekten Johan Fredrik Åboms kyrkor, till Oslo 2023, 5.000 sek

Till Danslärare Sophia Färlin-Månsson, Stockholm för deltagande i forskningskonferens inom dans på Åbo Akademi i Vasa 2022, 5.000 sek

Till Doktorand Jens Ewald, Nationalekonomi, Göteborgs univ. för deltagande i forskningskonferens inom energi och miljö i Bergen 2023, 10.000 sek

Till Doktorand Kasper Karlgren, Systemvetenskap, Stockholms univ. för doktorandkonsortium och forskningsmöte inom teknik och sömn i Århus och Köpenhamn 2022, 8.000 sek.

*Den danske afdeling 2022**Bevillinger 2022:*

Til ”Summartónar”, Nordurlenska Tonleikardagarnar juni-aug. Færøerne ”Fra Grønland til Estland”, 30.000 kr

Til Vera Knutsdottir, København, for deltagelse i nordisk konference ”Explorations of Counter-Memory” i Reykjavik, okt. 2022 7.500 kr

Til Heidar Kari Rannversson, København, for rejser til Talinn og Reykjavik inden for netværksprojektet ”Borderland Poetics” 2022-23 8.000 kr

Til Turid Hermannsdottir, Roskilde for rejser til Færøerne i socialmedicinsk undersøgelse om abortspørgsmål 7.500 kr

Til Gitte Kjær, Hellerup, for arkivstudier i Stockholm, Göteborg og Glücksburg vedr. afhandling om Gustav Blixen-Finecke (1857-1909) 8.000 kr

Til Annette Frölich, Charlottenlund for deltagelse med forelæsning ved medicinsk-historisk konference i Trier om romersk påvirkning af germansk kirurgisk tradition, sammenholdt med Store Frigaard-udgr. på Bornholm, 10.000 kr.

Den norske afdelinga 2022

Løyvingar i 2022:

Til skodespelar Jeanne Bøe, Ibsen Skiens International Theatre Company, Siljan til gjestespel på Nunatta Isiginnaartitsisarfia (Grønlands nasjonalteater) 2022 i Nuuk med forestillinga *Å leve er en kunst*, NOK 9000

Til Summartónar ved Kristian Blak, Tórshavn til Reisetilskot til fem norske musikarar til festivalen Summartónar på Færøyan 2022, NOK 15 000

Til Stig Audun Eriksson, professor emeritus i dramapedagogikk og anvendt teater, Høgskulen på Vestlandet, Bergen til deltaking og medverknad på konferanse og seminar under dramapedagogikk-konferansen IDEA 2022 i Reykjavík 2022, NOK 6000

Til førstekonservator Mattias Ekman, Østfoldmuseene, Sarpsborg til deltaking på Nordisk herregårdssymposium 2022 i Åbo og Västra Nyland - med presentasjon av prosjektet "En skog av muligheter", saman med Desirée Nævdal, NOK 5000

Til fagansvarleg for kulturminner - vann, Desirée Nævdal, Østfoldmuseene, Sarpsborg til deltaking på Nordisk herregårdssymposium 2022 i Åbo og Västra Nyland - med presentasjon av prosjektet "En skog av muligheter", saman med Mattias Ekman, NOK 5000

Til Konservator - forskning, Kathrine Sandstrøm, Østfoldmuseene, Sarpsborg til deltaking på Nordisk herregårdssymposium 2022 i Åbo og Västra Nyland - med presentasjon av prosjektet "Jernkvinner", NOK 5000

Til jazzgruppa ASTRA ved Andreas Dreier, Mjøndalen til reise og hotellutgifter for dei to islandske jazzmusikarane Andrés Thor og Sigurdur Flosason til konsertar i kyrkjene i Asker, Kragerø, Larvik og Mjøndalen 2022, NOK 12 000

Til Folkeakademiet Tvedestrand/Hans Olav Lahlums krimfestival, ved Inger Johanne Johnsen, Tvedestrand til reise og opphald for Johanna Mo, Öland, til Hans Olav Lahlums krimfestival 2023, NOK 4500

Til litteraturstudent Anna With, Oslo til studieopphald i Reykjavík med avtalar om nordiske poesikvelder på teateret, NOK 7000

Til Studentforeningen ved Senter for rettsinformatikk, Institutt for privatrett ved Det juridiske fakultet ved Universitetet i Oslo, ved seniorkonsulent Gro Halvorsen til reise og opphold for studenter til Nordisk konferanse i rettsinformatikk 2022 i København, NOK 10 000

Til NHH-symposiet, studentforeningen ved Norges Handelshøgskole i Bergen, ved Aria Khosravi til reise og opphold til studiestader i Sverige, Finland og Danmark for å rekruttere til NHH-symposiet 2023 og arrangere case-konkurranse mellom skolane. Emna er utdanning, innovasjon og klima-handtering, NOK 10 000

Til Norske Museumsvener, ved styreleiar Kjersti Sissener, Oslo til reise og opphold for tre nordiske deltakarar i 25-års jubileumskonferanse i Oslo, med innlegg også utsendingane frå Danmark og Sverige, NOK 10 000.

Avdelningen i Finland 2022

Utdelning av understöd år 2022:

Till Leni Grünbaum, Helsingfors, 500 euro för ett forskningsbesök hos forskningsgruppen NOMP – New Organization & Management Practices vid Mälardalens högskola i Västerås 2022.

Till Kim Kuuluvainen, Esbo, 500 euro för studieresor för att delta i närundervisning i kursen Naturvetenskap och teknik för grundlärare i årskurs 4–6 vid Högskolan i Gävle.

Till Timo Miettinen, Helsingfors, 500 euro för deltagande i Nordisk Selskab for Fænomenologis årsmöte på Södertörns högskola 2022.

Till Steg för steg rf, Helsingfors, 1 000 euro för studieresa till Stockholm för att besöka systerföreningen Inre Ringens styrelse i september 2022 (17 personer).

Till Lotta Valve, Åbo, 500 euro för konferensresa till Nordic New Testament Conference 2022 som hålls i Kristiansand, Norge, vid Universitetet i Agder.

Till Nayab Ikram, Åbo, 800 för resor i samband med en vistelse på konstnårsresidenset SIM Residency i Reykjavik 2022.

Till Jannika Lassus, Esbo, 500 euro för en studieresa till Uppsala och en vistelse vid institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 2022.

Till Jan Sten, Esbo, 500 euro för en intervjuresa till Stockholm med anknytning till en jämförande undersökning av marknadsföring på svenska i Finland och Sverige.

Till Christina Söderberg, Söderkulla, 800 euro för deltagande i kursen A Life Course Approach to Work and Health i Reykjavik 2022.

Till Hanna Dahlblom, Godby (Åland), 500 euro för deltagande i C-kursen i textilvetenskap vid Uppsala universitet läsåret 2022/2023.

Till Lovisa Östman, Åbo, 233 euro för resor i samband med praktik vid Fonden för mänskliga rättigheter i Stockholm och Örebro.

Till Björn Väyrynen, Lappböle, 500 euro för resor i samband med utbytesstudier vid Sveriges lantbruksuniversitet på campuset i Skinnskatteberg 2022–23.

Isländska avdelningen 2022

Utdelade anslag 2022:

Till Guðrún Hannesdóttir, författare och översättare. För vistelse på ett baltiskt författarcentrum där hon kommer att översätta poesi och skriva egna dikter, 60 000 ISK.

Till Guðrún Harðardóttir, doktorand i medeltidshistoria, för att studera isländska sigiller från medeltiden i Nationalmuseum i Köpenhamn, 50 000 ISK.

Till Hrannar Smári Hilmarsson, för att delta i Lantbrukarnas möte om byggodling i Svalöv i Sverige. Den Isländska Lantbrukshögskolan och Lantbrukarna har haft ett långtgående samarbete genom åren, 50 000 ISK.

Till Dr. Isabel C. Barrio för att delta i konferensen Observing Summit (AOS) 2022 i Tromsø i Norge, 60 000 ISK.

Till Katrín Gunnarsdóttir, koreograf, för att delta i NOFOD's konferens i Kaupmannahöfn 2022.

Till Bjargey Ólafsdóttir, bildkonstnär, för att delta i en utställning i ISSP-Gallery för samtidsfotografering i Riga i Lettland, 60 000 ISK.

Till Björg Árnadóttir, författare, för att delta i ett möte om det nordiska nätverket Ord i Nord i Oslo, 50 000 ISK.

Till Erling Kjærbo, överbibliotekarie i Nordens Hus i Reykjavík, för att resa till Helsingfors och träffa finska bibliotekarier i syfte att uppdatera den finländska avdelningen i Nordens Hus bibliotek, 60 000 ISK.

Till Þórdís Gísladóttir, författare och programledare, för att resa till Köpenhamn och samla in material till radioprogram om isländska kvinnor som var bosatta där under tidigt 1900-tal, 50 000 ISK.

Anslag för att delta i konferensen ARLIS-NORDEN i Oslo à 50 000 ISK:

Till Elín Guðjónsdóttir, arkivarie på Islands Konstmuseum

Till Gunnhildur Björnsdóttir, bibliotekarie vid Islands Universitet

Till Elísabet Valdemarsdóttir, bibliotekarie vid Islands Konsthögskola

Till María Loftsdóttir, bibliotekarie vid Islands Konsthögskola

Till Ingibjörg Rögnvaldsdóttir, avdelningschef vid Tekniska Högskolan i Reykjavík

Till Svanhvít Sif Th. Sigurðardóttir, projektledare vid Tekniska Högskolan i Reykjavík

Till Suðurhlíðarskóli i Reykjavík, som har ett pågående samarbete med Ekrehagen skole i Tromsø sedan 2016. Bidrag till resa för tre lärare och sexton elever som kommer att åka till Norge i april 2022, 500 000 ISK.

Gemensam utdelning

Utdelade anslag i juni 2022:

Till Föreningen Norden i Sverige för seminarier inom projektet Vision 2030 i Köpenhamn 2022, 10.000 sek

Till Föreningen Nordens regionkontor Väst, Göteborg för nordiskt forskarmöte om självmord i Göteborg/Kungälv 2022, 8.000 sek

Till Pohjola-Nordens Ungdomsförbund, Helsingfors för evenemanget "Nordisk ungdom i kris" och pamflett, Helsingfors 2022, 10.000 sek

Till Center for Studies in Memory and Litterature vid Islands universitet för konferensen "Explorations of Counter-Memory" i Reykjavik 2022, 10.000 sek

Till Sølvsberget bibliotek og kulturhus, Stavanger för nordisk barnbokskonferens i Stavanger 2023, 15.000 sek

Till Nätverket för litteraturdidaktisk forskning i Norden för workshop i Linköping 2022, 8.000 sek

Till Nordarb – Nordiskt nätverk för arbetarlitteraturforskning för nordisk konferens "Bortom arbetarlitteraturens kanon" i Karlstad 2022, 10.000 sek

Till Finlandssvenska Föreningen i Göteborg för nordiskt litteraturseminarium 2022, 8.000 sek

Till Instituttt for språk og kultur, Norges arktiske universitet för Tolvte nordiske dialektologkonferensen i Alta 2022, 10.000 sek

Till Professor Helgi Þorláksson, Historia, Islands universitet för seminarium inom Oddi-projektet kirkeligt senter på Sør-Island, Gunnarsholt 2022, 8.000 sek

Till Carsten Bach-Nielsen, Brødstrup, Danmark för 26:e Nordisk ikonografisk Symposium i Helsingör 2022, 12.000 sek

Till Språk- och litteraturcentrum, Lunds universitet för symposium om nordisk televisionshistoria i Köpenhamn 2022, 8.000 sek

Till Landskapsarkitekturprogrammet vid Landbúnaðarháskoli Íslands i Hvanneyri för konferens om utbildning och forskning 2023, 10.000 sek

Till NFL – Norsk Folkemusikklag, Sør-Fron för Nordiskt instrumentseminarium i Fagernes 2022, 10.000 sek

Till Föreningen Norden Åland för deltagande i Nordkalottkonferensen i Boden 2022, 5.000 sek

Till Föreningen Norden Arvika för studieresa till Bornholm 2022, 8.000 sek

Till Föreningen Norden Kiruna för studieresa till Lofoten 2022, 8.000 sek

Till Föreningen Norden Västerås för deltagande i vänortsutbyte med Lahtis 2022, 5.000 sek

Till FNUF – Föreningarna Nordens Ungdomsförbund för nordiskt deltagande i konferens i Köpenhamn 2022, 8.000 sek

Till Sex pedagoger från Valsätraskolan i Uppsala för vänortsutbyte med Tavastehus, Finland 2022, 8.000 sek

Till Islands Universitets udvalg for islandsk/færøsk samarbejde for inbjudan av färöiska huvudföreläsare till konferensen Frændafundur i Reykjavik 2022, 8.000 sek

Till Plattformen Förbundsarenan, Helsingfors för inbjudan av svensk gästföreläsare till Organisationskonferensen 2022, 5.000 sek

Till Hanken Svenska Handelshögskolan, Helsingfors för nordiskt deltagande i doktorandkurs om hållbarhet och företagsansvar i Stockholm 2022, 10.000 sek

Till Vigdís instituttet for fremmendsprog, Islands Universitet för inbjudan av nordiska gästföreläsare till konferens inom nordisk språkvetenskap NORDAND 15 2022, 10.000 sek

Till Föreningen Advokatklubbarnas råd, Stockholm för deltagande i Nordiska rättegångstävlingen om de mänskliga rättigheterna i Köpenhamn 2022, 10.000 sek

Till Malmö konstmuseum för publikationen ”HEM-utställningen” med svenska/danska kuratorer och forskare 2022, 10.000 sek

Till Nordiska Akvarellsällskapet för utställningskatalog, Kulturcentrum Ronneby, 2022, 15.000 sek

Till Göteborgs konstmuseum för forskningspublikation om finske konstnären Albert Edelfelt, 2022, 10.000 sek

Till Förlaget Skald för bok om Island för en norsk publik, 2022, 10.000 sek

Till Föreningen Norden i Sverige för digital publicering ”Nordperspektiv – framtidsdrömmar om Norden”, 2022, 10.000 sek

Till Förlaget Kronstork för svensk poesiantologi utvald och översatt för dansk publik, 2022, 10.000 sek

Till Förlaget Basilisk för utgivning av tre banbrytande svenska författare/poeter för dansk publik, 2022, 10.000 sek

Till FD Timo Miettinen, Helsingfors, för översättning från finska till svenska av ”Europa, en politisk gemenskaps historia”, 2023, 10.000 sek

Till Förlaget Multivers för tryckning av svensk bok om germanernas historia i dansk översättning, 2022, 10.000 sek

Till Arbetarnas Kulturhistoriska Sällskap, Huddinge, för tryckning av bok om 30-talets Norden – folkhemsbygge och kamp mot fascismen, 2022, 10.000 sek

Till Professor Elisabeth Mansén, Stockholm, stöd nyttgåva Mary Wollstonecrafts skandinaviska brev, översatta och kommenterade, 2022, 10.000 sek

Till ECM – Media för tryckning av bok om legal och illegal trafik över Öresund 1940-45, 2022, 10.000 sek

Till Violinist Rebecka Karlsson, Stockholm, för bok ”Svenska turer till Nordiska kadrljer”, 2022, 10.000 sek

Till Journalist Bosse Yman, Sveg, för biografi om Erik Nilsson Wallin, kyrkomålare i Norge och Sverige, 2022, 10.000 sek

Till Tigern rf, för tryckning av Ny tids temanummer om nordiska arbetarrörelsen, 2022, 15.000 sek

Till Medieforskare Torbjörn v Krogh, Stockholm, för jämförande studier av nordiska mediers självsanering, 2023, 15.000 sek

Till Nordens Biskops Arnös bibliotek för prenumerationer på nordiska dagstidningar 2022, 10.000 sek

Till Finnskogsmuseet, Alfta, Sverige för fortsatt inköp av finnskogslitteratur 2022, 10.000 sek

Till Østfolsmuseene, Sarpsborg, Norge för inköp av nordisk litteratur inom herrgårdsforskning 2022, 10.000 sek

Till Nordens Hus i Reykjavik för inköp av nordisk bildkonst 2022, 10.000 sek

Till Föreningen Norden på Åland för Nordjobbs fritidsprogram 2022, 15.000 sek

Till Nordjobbs nordiska sekretariat i Köpenhamn för språk- och kulturseminarier i Oslo och Geiranger, Norge 2022, 15.000 sek

Till Föreningen Norden på Åland för visning av nordisk film i Ålands kulturhistoriska museum och Bio Savoy, Mariehamn 2022, 10.000 sek

Till Keski-Suomen elokuvakeskus för nordisk filmfestival Arktisen Upeeta XXIII i Jyväskylä 2022, 10.000 sek

Till Konstnärerna Sara Nielsen Bonde och Jonas Bentzer, Göteborg för deltagande i utställningen ”Spring Pressure” i Bergen 2022, 6.000 sek

Till Sveriges ambassad i Reykjavik för konstutställningen ”Solander 250 – Bréf frá Íslandi 2022, 10.000 sek

Till Kulturföreningen 20TAL, Stockholm för inbjudan av dansk och norsk poet till Stockholms Internationella Poesifestival 2022, 8.000 sek

Till Textilkonstnär Ida-Lovisa Rudolfsson, Svanesund för studievistelse på Islands textilcenter, Blönduós 2022, 5.000 sek

Till Litteraturfestivalen på Mårbacka för inbjudan av norsk författare till festivalen 2022, 5.000 sek

Till Joensuu Pohjola-Norden för inbjudan av svenska författare till 75-årsjubileet 2022, 8.000 sek

Till Copenhagen Opera Festival för konsert med Malmö Operaorkester och -kör på festivalen 2022, 10.000 sek till resor

Till Kulturföreningen Katrina, Mariehamn för festivalen Katrina kammarmusik på Åland 2022, 10.000 sek

Till Föreningen Nordisk Sångfestival för inbjudan av föredragshållare från Danmark och Island till festivalen i Trollhättan 2022, 10.000 sek

Till Musiker Linnéa Andersson, Odense för deltagande i masterclass vid Nordisk Sångfestival i Trollhättan 2022, 5.000 sek

Till Kammarorkester Öresund, Malmö för konserter med nordisk musik i Köpenhamn och Malmö 2022, 10.000 sek

Till Selskabet Bellman i Danmark, Köpenhamn för konserten ”Bellmandagen på Sophienholm” i Lyngby 2022, 8.000 sek

Till Föreningen StrömstadOperan för inbjudan av norska sångare till föreställningen Orfeus i Strömstad 2022, 10.000 sek

Till Kosterhavsfestivalen i Strömstad för medverkan från Norge på festivalen 2022, 10.000 sek

Till Koreograf Linda Wardal och musiker Gustav Lejelind, Göteborg för föreställningen ”A Study of Choices” på Reykjavik Fringe Festival 2022, 8.000 sek

Till Forlaget Torgard, Hedehusene, Danmark för utgivning av noter för solostämman och klaver för svenska dikter av färöiska kompositören Regin Dahl 2022, 8.000 sek

Till Svenska Stiftelsen Ung Nordisk Musik för svenska musikers deltagande i UNM-festivalen i Reykjavik 2022, 10.000 sek

Till Påskfestival Gotland för inbjudan av norska slagverkstrion Bathos till festivalen 2022, 8.000 sek

Till Nordens Hus i Reykjavik för utställning om svenska barnboken Alfons Åberg 2022, 10.000 sek

Till Festivalen Summartónar för inbjudan av nordiska musiker till festivalen på Färöarna 2022, 10.000 sek.

Utdelade anslag i november 2022:

Till Forskningscenter for Innovation og Entreprenørskab, Aarhus för workshop vid konferensen 3E om entreprenörskap 2023, 15.000 sek

Till Nordens Folkhögskola Biskops Arnö för Det nordiska debutantseminariet 2023, 30.000 sek

Till Nordens Folkhögskola Biskops Arnö för Nordisk textilvecka 2023, 20.000 sek

Till Föreningen Norden Arvika för evenemanget "Träffpunkt Norden" i Morokulien, Sverige 2022, 5.000 sek

Till Föreningen Norden Göteborg för förmöten i Göteborg, Skagen, Åbo och Halden för en konferens och rapport på temat "Att åldras i Norden" 2022, 5.000 sek

Till Institutet för språk och folkminne, Stockholm för konferensen Nordterm 2023, 10.000 sek

Till Språk- och litteraturcentrum, Lunds univ. för inbjudan av talare till konferensen NLS 2023 om neurolingvistisk forskning, 10.000 sek

Till Språk- och litteraturcentrum, Lunds univ. för symposium om prosodi inom de nordiska språken 2022, 8.000 sek

Till Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab, Köpenhamns univ. för inbjudan av nordiska föreläsare till konferens om språk och kolonialism i Norden, 2022, 8.000 sek

Till Översättarfunktionen i Sveriges författarförbund, Stockholm för översättarseminarium i Sverige 2023, 8.000 sek

Till Docent Lars Lundsten, Journalistik, Helsingfors univ. för nätverksseminarium om hegemoni i Norden, Malmö 2023, 8.000 sek

Till Forskningscentret Snorrastofa, Reykholt för symposium om isländske härskaren Harald Hardrada 2023, 10.000 sek

Till Københavns museum för nordisk konferens om stadsarkeologi på Rådhuset i København 2023, 10.000 sek

Till Finsk Hornklubb, Lahti för Nordiska valthornseminariet i Rovaniemi 2023, 10.000 sek

Till Bellmansällskapet i Finland för Bellmanssynposium i Helsingfors 2023, 10.000 sek

Till KVASt – Föreningen Kvinnlig Anhopning av Svenska Tonsättare, Göteborg för seminarium för den webbaserade databasen Nordiska Repertoarbanken i Stockholm 2023, 8.000 sek

Till Föreningen BioFoto Finland, Ingå för workshop för finländska naturfotografer på Fårö, Gotland 2023, 8.000 sek

Till Föreningen Club Lejonhjärta, Helsingfors för Rättegångstävlingen om de Mänskliga Rättigheterna i Helsingfors 2023, 10.000 sek

Till Inst. för främmande språk och översättningsvetenskap, Östra Finlands univ. för inbjudan av nordiska gästföreläsare till konferensen Svenskan i Finland 20, Joensuu 2023, 8.000 sek

Till Finskurgiska och nordiska avdelningen, Helsingfors univ. för inbjudan av nordiska gästföreläsare till konferens om textforskning 2023, 5.000 sek

Till Árni Magnússon institutet för isländska studier, Reykjavik för inbjudan av nordisk gästföreläsare och nordiska deltagare till Klarspråkskonferensen 2023, 8.000 sek

Till NORDQUA – Nordiska unionen för kvartärsforskning för exkursion i anslutning till nordisk konferens om miljöförändringar i Arktis, Akureyri 2023, 8.000 sek

Till SAMS – Förbundet kring funktionshinder, Helsingfors för inbjudan av nordiska föreläsare till Funktionsrättsseminarium i Helsingfors 2022, 8.000 sek

Till Föreningen Norden i Huskvarna för studieresa till Åland 2022, 5.000 sek

Till Föreningen Norden i Arvika för inbjudan av nordisk föreläsare till evenemang i Arvika 2022, 5.000 sek

Till FNUF – Föreningarna Nordens ungdomsförbund för studiebesök ”En karriär i Norden” för svenska ungdomar till Köpenhamn 2022 och 2023, 7.000 sek

Till Journalist Anders Johansson, Strängnäs, för bokprojekt ”Över gränsen – tur – och retur Norge Sverige 1940-1945” 2023, 20.000 sek

Till Konst- och designmuseet Vandalorum, Värnamo, för katalog om Bruno Mathssonpriset, Nordens största designpris, 2024, 10.000 sek

Till Nordenforskaren Ruth Hemstad, Oslo, för publicering av bok om nordism och skandinavism 1840-1940, 2023, 20.000 sek

Till Sociologiska institutionen, Lunds universitet och Sociologiskt institut Köpenhamns universitet, för tryckning av interdisciplinär nordisk antologi, 2023, 10.000 sek

Till Professor Reinhard Henning, Universitetet i Agder för publicering av antologi som förenar studie av norrönlitteratur med ekokritik, 2023, 10.000 sek

Till Professor Thordis Arrhenius, Kungliga Tekniska Högskolan, Stockholm, för tryckning av boken ”Nordic Models of Architecture and Welfare”, 2023, 10.000 sek

Till Författare/grafisk designer Niina Ulmaja, Stockholm, för tryckning av bok med fokus på fotografen Edith Södergran, 2023, 10.000 sek

Till Jan Kløvstad, Arendal, för tryckning av bok om Viggo Ullman och den första folkhögskolan på Sørlandet, 2023, 8.000 sek

Till Veidarvon förlag, Gävle, för tryckning av antologi med föredrag från Finnsams konferens i Oslo, 2022, 10.000 sek

Till Göteborgs konstmuseum för tryckning av katalog till utställning om Göteborgskolorism i nytt ljus, 2023, 10.000 sek

Till Textilmuseet, Borås, för tryckning av fristående katalog till utställning om textila mönster från millenieskiftet och framåt, 2023, 10.000 sek

Till Överste löjtnant Tryggve J Smidt, Krigsskolen Oslo för illustrationer i bok om fälttåget i Norge 1808-1809, 2023, 10.000 sek

Till Museidirektör Andrea Rygg Karberg, Nivaagards malerisamling, för tryckning av publikation i samband med utställningen "Kunstnerkolonierne i Hornbæk & Arild", 2023, 10.000 sek

Till Doktorand Torgny Hedström, Uppsala universitet, institutionen för moderna språk, Finsk-urgiska språk för kartläggning av lulesamiska dialekterna, 2022/23, 10.000 sek

Till Filosofie doktor Mads Langnes, Åfarnes, för jämförelse mellan norska fellestuna och danska byar, 2023, 10.000 sek

Till Nordiska folkhögskolan i Kungälv för inköp av utrustning till nordiskt visbibliotek 2023, 20.000 sek

Till Kulturhuset Circolo scandinavo i Rom för aktiviteter i samband med nystart av verksamheten 2022, 10.000 sek

Till Föreningen Norden i Sverige för kulturaktiviteter i Stockholm inom ramen för Nordjobb 2023, 15.000 sek

Till Nordjobb Danmark för kultur- och fritidsprogram för Nordjobb 2023, 15.000 sek

Till Nordisk poesifestival Rolf Jacobsen-dagene, Hamar för inbjudan av nordiska författare till festivalen 2023, 15.000 sek

Till Nordisk poesifestival Rolf Jacobsen-dagene, Hamar för nordiskt seminarium om Gyrðir Elíassons författarskap på festivalen 2023, 15.000 sek

Till Föreningen Axelbandet, Åbo för musikfestivalen InterNordisk Kongress 2022, 10.000 sek

Till Kammarorkester Öresund, Malmö för konsert med nordisk musik i Köpenhamn och Malmö 2023, 10.000 sek

Till Forskare Davið Hörgdal Stefánsson, Reykjavik för dokumentär och bok om kompositören Jóhann Jóhannsson 2022, 8.000 sek

Till Kören Nota Bene i Zürich för studieresa till Helsingfors och Jakobstad i samband med projektet "Nordic Vocals United" 2023, 8.000 sek

Till Musiker Johanna Sjunnesson, Haninge för medverkan i konsertserie "Bréf frá Ísland" på Island 2023, 5.000 sek

Till Violinist Rebecka Karlsson, Stockholm för studieresa till Island för att presentera bok om nordiska kadriljer 2023, 5.000 sek

Till Foreningen Norden i Danmark för pilotprojekt för nordisk animations-tävling för skolbarn i hela Norden 2023, 10.000 sek.

LETTERSTEDTSKA FÖRENINGEN

Utlyser anslag till ansökan under 2023

Letterstedtska föreningens uppgift är att befordra gemenskapen mellan de fem nordiska länderna på vetenskapens och konstens och industrins områden. Föreningen delar ut anslag till nordiska ändamål, dels gemensamt, dels nationellt. Under 2023 kommer anslag att utdelas vid två tillfällen, dels under våren, dels under hösten. Ansökan skall insändas senast den 15 februari och senast den 15 september. Ansökan görs företrädesvis på skandinaviska språk. Alla mottagna ansökningar bekräftas. Besked om utdelade anslag ges i juni resp. november 2023. Ansökan tas endast emot digitalt per formulär. För information och ansökan se www.letterstedtska.org.

Det belopp som står till förfogande 2023 för gemensam utdelning uppgår till 1.000.000:- SEK. Ansökningsbeloppet bör ligga i intervallet 10.000 till 50.000 SEK.

I. Anslag utdelas i första hand till följande ändamål:

- Anordnande av nordiska konferenser och seminarier. Ansökan insändes av arrangörerna varvid konferensspråk och specificerade kostnader anges. Utgifter för administration, måltider, löner, arvoden och traktamenten beviljas ej.
- Gästbesök av forskare från annat nordiskt land eller till exkursioner för grupper av personer. Ansökan insändes av den mottagande institutionen eller motsvarande. Utgifter för administration, måltider, löner, arvoden och traktamenten beviljas ej.
- Tryckning, översättning eller publicering av skrifter av gemensamt nordiskt intresse. Även kvalitetssäkrad digital publicering kan komma i fråga. Offert skall bifogas ansökan. Till periodiska skrifter ges enbart engångsanslag. Doktorander skall bifoga handledarintyg.
- Vetenskapliga, jämförande studier av företeelser i de nordiska länderna som är av gemensamt nordiskt intresse. Doktorander skall bifoga intyg om sin forskning från handledaren. Av intyget skall framgå varför anslag bör ges till det uppgivna ändamålet.
- Inköp av litteratur eller kontorsutrustning till nordiska institutioner eller lärosäten med utpräglad nordisk inriktning. Kostnadsberäkning skall bifogas ansökan.

Anslag utdelas, enligt föreningens praxis, ej till:

- projekt som ägt rum vid ansökningstillfället,
- resor och uppehålle inom det egna landet,
- festskrifter till personer eller seminarier av avtackningskaraktär,
- språkgranskning av avhandlingar eller andra skrifter,
- löner, arvoden, traktamenten eller normala levnadsomkostnader samt
- medicinska ändamål.

II. Under 2023 står sammanlagt 150.000 SEK till förfogande för främjandet av nordiskt konstnärligt utbyte. Ansökt belopp bör ligga i intervallet 5.000 till 20.000 SEK.

Kontakt gemensamma ansökningar och Konstnärligt utbyte:
Letterstedtska föreningen, Huvudstyrelsen, sekr. Lena Wiklund,
info@letterstedtska.org.

III. Enskild person eller enskilda personer kan också ansöka om anslag för studieresor till annat nordiskt land. Ansökningsbeloppet bör ligga i intervallet 2.000 till 10.000 SEK.

Kontakt:

- Danska sökande: Letterstedtska föreningens danska avdelning, ordf./sekr. Steen A. Cold, steenadamcold@gmail.com.
- Finländska sökande: Letterstedtska föreningens finländska avdelning, sekr. Sophie Holm finland@letterstedtska.org.
- Isländska sökande: Letterstedtska föreningens isländska avdelning, sekr. Bryndís Sverrisdóttir, bryndis.sverris@gmail.com.
- Norska sökande: Letterstedtska föreningens norska avdelning, sekr. Jan Kløvstad, norge@letterstedtska.org.
- Svenska sökande: Letterstedtska föreningens svenska avdelning, sekr. Lena Wiklund, info@letterstedtska.org.
- För tekniska frågor: info@letterstedtska.org.

En checklista för ansökan finns på www.letterstedtska.org.

En förteckning över utdelade anslag återfinns i *Nordisk Tidskrift* 3/2019, 1/2020, 1/2021, 4/2021 osv. som också finns på hemsidan.

Letterstedtska föreningen hanterar personuppgifter i överensstämmelse med EU:s Dataskyddsförordning GDPR.

BOKESSÄ

VARIASJONER AV DEN LITTERÆRE BIOGRAFIEN:

Tre sønner minnes sine diktermødre

I 2021 kom det i Norge ut to dikterbiografier som har det felles kjennetegn at de begge er skrevet av menn som ikke er forfattere, men som nå portretterer sine mødre som var forfattere. En lignende biografi om en kvinnelig forfatter, også skrevet av en sønn, kom ut for over tretti år siden, men tas med her for sammenligningens skyld. Det er nokså uvanlig med så nær forbindelse mellom biograf og den biograferte, og slett ikke uten store fallgruver, siden slektskap og nærhet både er en styrke og et hinder for å se uhildet og klart. Det finnes utallige eksempler på barn som har skrevet om livet med sine forfatterfedre eller -mødre, uten at bøkene er biografier i egentlig forstand. Men de utgjør en blant mange varianter av den litterære biografien, og de overholder på ingen måte kravene til den forskningsbaserte, litteraturvitenskapelige biografien. Det har da heller ikke vært hensikten, men som biografier må de likevel måles opp mot veletablerte sjangerkrav.

Biografisjangeren – innledende drøfting

De tre biografiene som skal omtales her, må sies å være en underavdeling av den forholdsvis enkle biografien som følger et liv fra vugge til grav, helst i kronologisk orden, uten å gjøre krav på å forstå sammenhengen mellom liv og diktning – selv om lesere flest forventer en slik sammenheng. Det er kanskje nettopp tanken om at livet skal kunne forklare diktverkene som gjør denne type litterær biografi så populær, og det hjelper at dikterne som biografes, har et kjent navn og lever videre i sine verker etter at de er døde. Den enkle litterære biografien som har en historie å fortelle, har hatt stor appell i lang tid, selv om det ikke er forfatterbiografiene som er mest vanlig i sjangeren. De er for eksempel langt færre enn politiker-biografiene! Men gjennom de siste to-tre tiårene har det kommet mange dikterbiografier i Norge. Flere gjelder selvfølgelig store navn fra litteraturhistorien – Ibsen, Bjørnson, Kielland, Garborg, Skram og mange flere. Forfattere fra nyere tid – 1900-tallet – har også fått sine liv beskrevet og sine verker forklart, og i svært mange tilfeller er det forfattere i vår samtid som har skrevet om sine forgjengere. Tidlige eksempler er Kjartan Fløgstad om Claes Gill, Espen Haavardsholm om Aksel Sandemose, Edvard Hoem om Nordahl Grieg, Liv Køltzow om den unge Amalie Skram. To kjente forfatternavn på forsiden av en bok har kanskje en spesiell salgsappell – i alle fall er det blitt mange slike relativt enkle, ofte velskrevne, og nesten alltid letteste biografier som resultat.

Såpass tidlig som i 1988 kom det ut tre slike bøker, og den ene var skrevet av en ung mann som etter hvert ble en etablert forfatter, Klaus Hagerup, og han skrev en biografi om sin mor, lyrikeren Inger Hagerup. Så kom det altså to bøker av samme type i 2021 – sønner som skriver om sine forfattermødre – og det virket naturlig å behandle de tre bøkene sammen ut fra det viktigste fellestrekket – at sønner her skriver om sine diktermødre. Avstanden i tid er kanskje stor, og bøkene er ganske ulike, men de har også mer enn nok felles til å sammenlignes og vurderes i forhold til den sjangeren jeg har gitt en foreløpig og generell innledning til ovenfor. Det er nødvendig å si litt mer om den litterære biografien som sjanger, uten å bli altfor teoretisk, før vi presenterer, kommenterer og vurderer de tre biografiene. Bøkene det gjelder er disse:

Klaus Hagerup, *Alt er så nær meg. Om Inger Hagerup* (1988)

Magnus Takvam, *Hun skrev for å kunne leve. Min mor, Marie Takvam* (2021)

Lars Vik, *Björg Viks vei* (2021)

Den litterære biografien – noen kjennetegn og krav

Den litterære biografien er etter alt å dømme den vanskeligste og mest problematiske av alle prosaens langformer. Ut fra skiftende teoretiske posisjoner har biografer jaktet på mennesket bak diktverkene. Studiet av dikteren skulle være til hjelp i studiet av litteraturen, og dette ble selvfølgelig bedre og mer tilforlætelig om liv og diktning ble sett i forhold til historiske, sosioøkonomiske og kulturelle faktorer. En svak forflytning av vekt fra personligheten til andre omkringliggende faktorer kan være en styrke for biografiske arbeider. Forenkling og arbeid med praktiske problemer – utvalg, tilrettelegging, disposisjon ut fra liv eller forfatterskap – har vært rettesnoren for mange. Biografiene kan neppe være annet enn hardt arbeidende pragmatikere, stort sett med et enormt materiale å behandle og forme til det som mange i dag oppfatter som historiefortelling, fordi ingenting ville gi særlig mening om det ikke ble gitt narrativ form.

En forfatterbiografi behøver absolutt ikke være en litterær biografi. Skillet kan enkelt etableres mellom en livsbiografi – livet fra vugge til grav med diktverkene inn blant alle andre hendelser – og en seriøs litterær biografi der den litterære produksjonen må stå i sentrum, og nærmest være grunnen til at forfatterlivet også beskrives. For det kan ikke være tvil om at de viktigste begivenhetene i en stor dikters liv er diktningen, verkene, kampen med ordene, forholdet til konsulentene, agentene, forlagene, og i noen grad resepsjonen og betydningen av en enkelt bok for senere bøker og andre faser i en karriere. Samtidig – og det er kanskje det mest kompliserende av alt – må den litterære biografien lete etter det som ikke kan dokumenteres, som ikke er harde fakta, men som eventuelt kan utledes av disse og av diktverkene: de krefter, tilbøyeligheter og tildriv som så å si tilhører en persons indre liv – tanker, refleksjoner og følelser.

*De tre biografiene –
allmenne betraktninger*

Uansett hvilken variant av forfatterbiografien man skriver, må det ligge til grunn en antakelse eller en forståelse av at det skrives om mennesker med et indre liv som er ubegripelig mye rikere enn det ytre, og da er det synd at vi i alle tre biografiene først og fremst står igjen med det ytre og omkringliggende. Visst er det tilløp her og der til å se sammenhenger mellom noe som skjer i forfatterlivet og dikt eller bøker som har med det å gjøre, men noen dypere forståelse er vanskelig å spore. Så har det vel heller ikke vært hensikten. Det kan være fine koblinger fra faktiske hendelser til diktverk, men sjelden eller aldri blir diktverk analyserte og drøftet for å forstå hva de kan si om opplevelser, erfaringer og hemmelig liv hos forfatteren. Men alle våre tre forfattere har hatt som mål å komme nærmere sine mødre, som mødre og som diktere, og de har adgang til et stort materiale, samt alt det selvopplevde. Om det kan kalles «fakta», er selvfølgelig et spørsmål, men også det som bare perifert bidrar til å forstå eller komme nærmere en dikterpersonlighet, får sin rettmessige plass i alle tre bøkene. La oss bare slå fast at de tre biografiene er svært langt fra å oppfylle de kravene jeg som litteraturforsker må stille til den litterære biografien, men også

at de langt på vei lever opp til alt jeg som leser og litteraturinteressert kan forvente meg. Det er tross alt kanskje det viktigste av alt, selv om man alltid kan håpe at dikterbiografier bidrar til å føre leseren til diktverkene – eventuelt tilbake til dem. I hvor stor grad det skjer, vet vi knapt noe som helst om.

De tre biografiene har som sagt mye til felles, men det kan være at likhetene egentlig er overflatiske og at de ved nærmere ettertanke viser seg å være svært ulike. Det er nesten uunngåelig også fordi de tre forfatterne er ulike, både når det gjelder livshistorie og diktergjerning. Forskjellig må det også bli når den eldste av de tre er født i 1905 (Hagerup) og den yngste i 1935 (Vik). Mens to av bøkene har nære og fine portretter også av forfatternes ektefelle – skribentenes far – er far bortimot fraværende etter skilsmisse i Takvam-biografien. Magnus Takvam skriver seg selv klart og tydelig inn i boken om sin mor, men er også den som har skaffet seg mest avstand i tid til henne. Biografien kom ut 13 år etter hennes død; de to andre kom bare tre år etter at henholdsvis Inger Hagerup (død 1985) og Bjørg Vik (død 2018) gikk bort. Avstanden i tid betyr helt sikkert noe, men jeg tror faktisk den i alle tre tilfellene har vært et pluss ut fra hvordan forholdet sønn-mor fremstilles og hva som krevdes for å skrive om mor.

Spørsmålet om en annen type avstand enn tidsavstand blir påtrengende i alle tre bøkene. En viss avstand til både personen og materialet må til, både for å forklare og forstå og for å ordne alle inntrykk – også når den som skriver selv er del av det forfatterlivet som skildres. Biografen kan velge å stå i et distansert forhold til alt som beskrives, ved ikke å spekulere eller analysere hverken liv eller diktning, men forsøke å holde seg til alt man tror er fakta, men som ikke alltid er det. Nærheten til mennesket og til det livet som skildres – og det er ofte turbulente og vanskelige liv det gjelder – kan fort bli påtrengende. Men det er neppe mulig å unngå, og for alle tre forfatterne synes det å ha vært hensikten nettopp å komme så nært inn på mor som mulig, også der det blir pinlig, traumatisk og plagsomt både i det levde livet og i skildringen av det. Det gjelder særlig i Takvam-biografien der et ensomt og sykt menneske dør alene etter 25 år på ulike institusjoner, uten en eneste fortrolig venn. På annet vis kan Inger Hagerup fremstå som så nær sin sønn at han lurer på om hun til og med har lurt seg inn i det språket han bruker for å beskrive hennes liv og diktning. De to lyrikerne – Hagerup og Takvam – lever forskjellige liv, men det er langt flere likheter mellom dem enn den tredje kvinnelige forfatteren, Vik, som er journalist, kvinnesaksforkjemper og prosaforfatter med glitrende noveller og en serie selvbiografiske romaner som gir sønnen Lars rikelig materiale til sin biografi.

Inger Hagerup-biografien

Spørsmålet om distanse trer fram som avgjørende allerede i tittelen på Klaus Hagerups bok om Inger Hagerup: *Alt er så nær meg. Om Inger Hagerup*. Hvilke signaler er det vi får fra selve tittelen? Så vidt jeg kan se peker tittelen i to retninger, som i og for seg stemmer med det litt sprikende i bruken av Hagerups diktning gjennom hele biografien. På den ene siden leses diktene slik at de harmoniserer med levd liv, med biografiske opplysninger; på den andre siden blir diktene omtalt som like skiftende som hun selv var og dermed motsier hverandre. «Alt er så nær meg» er en diktlinje fra Inger Hagerup, fra det som blir portaldiktet i sønnens bok. Det peker mot en lykkelig og forsonet dikter, og bidrar til en grunnleggende forståelse av nærheten mellom liv og verk. Den nærheten er vanskelig å vise når dikteren først og sist er lyriker og avstanden mellom dikteren og diktet må antas å være større enn i alle andre litteratursjangrer! Klaus Hagerup kunne ha valgt et av sin mors mest kjente og beste dikt, «Detalj av usynlig november-landskap» – og biografien ville kanskje ha blitt annerledes:

Midt i det skoddeland som heter jeg
Står det et gammelt veiskilt uten vei.

...

Midt i det skoddeland som heter jeg
Står det et veiløst skilt og skremmer meg.

Her har vi et helt annet dikter-jeg – og aner et dypere lag av dikteren – enn i de fleste diktene vi finner i biografien. Men man kan være biograf og kjærlig sønn uten å være litteraturviter, og boken om Inger Hagerup bygger på en forståelsesmodell av en mor og dikter som kjemper for å være annerledes, i en strid mellom sterke behov som kolliderer med krav om innordning og tilpassning. Modellen bidrar lite til å forklare hvordan hun ble dikter eller hva som kjennetegner hennes diktunivers. Men noe er på plass og er utvilsomt viktig: en enorm appetitt på livet, en grenseløs nysgjerrighet og et evig ønske om å forbli barnslig. Men dette måtte innordnes det daglige livet med ektefelle og barn og de forpliktelsene og fortredeligheter som følger med. En uforløst spenning mellom lengsel og angst og smerte ligger under hennes beste dikt. Diktene uttrykker lengsel etter frihet, utvikling, liv og glede, fordi vissheten om at det engang ikke blir flere gåter, alltid er til stede.

Problemet med nærhet og avstand er stort i en biografi som denne, og det er fullt mulig å tenke seg at dette kanskje er mer av en endringsbok fra en sønn som oppriktig var glad i sin mor og viste det i aktiv handling den siste tiden hun levde.

Biografien om Marie Takvam

Det tok lang tid og har helt tydelig vært en utfordring og en kamp for Magnus Takvam å skrive biografien om «min mor, Marie Takvam». Biografien viser tydelig vanskelighetene med å forstå og deretter kanskje forsone seg med mor som han i flere tiår ikke hadde noen som helst kontakt med. Men han vokste opp hos mor etter at foreldrene ble skilt, før han flyttet ut og nærmest tok avstand til det livet hun levde. Skandalene var mange i et utsvevende liv med mye alkohol og et promiskuøst seksualliv med mange og yngre elskere. Så fulgte flere sammenbrudd og innleggelse på flere institusjoner. At biografien åpner med å skildre Maries død i fullstendig ensomhet, glemt av verden, gir et helt spesielt utgangspunkt for en biografisk fortelling som etterpå tar for seg familierøtter, oppvekst, debut, ekteskap og oppbrudd, og alt annet fra det som kanskje ble et bohémiliv som likevel ikke tok knekken på dikteren. Med to diktsamlinger sent i livet viste denne kvinnelige lyrikeren at talentet var bevart, og at hun fremdeles kunne, på tross av det som nok må beskrives som et traurig liv om det nå var selvforskyldt eller om tiden og kunstnermyten må ta noe skyld.

Av de tre biografene er Magnus Takvam, velkjent og dyktig politisk kommentator i *NRK*, den som skriver seg selv og sin egen strid klarest inn i biografien. Han innser at han kanskje burde ha vært i stand til å gjøre opp med seg selv og traumet som mor utgjorde, men at det tok tid, og at han kanskje hadde arvet noe av den uro som gjorde at morens liv ble som det ble.

Marie Takvam ble altså borte fra den litterære scenen og fra alt annet 25 år før hun døde, ifølge biografien. Men litt var hun med på. Jeg møtte henne tidlig på 1990-tallet, hadde flere samtaler med henne for å planlegge et videointervju ved Universitetet i Oslo. Det ble et opptak på 90 minutter der Marie gjorde en strålende figur både ved å lese dikt og ved å prate omkring dem. Det var et voksent og klokt menneske som var ferdig med sin diktergjerning, men tross diagnosene biografien legger sånn vekt på, var vennlig, hyggelig og fullt klar over hvor hun var i livet. Det jeg opplevde, stemmer bare delvis med sønnens beskrivelser, men ellers har vi fått en opplysende og leseverdige biografisk fortelling om en viktig stemme i den nynorske diktradisjonen.

Björg Vik-biografien

Björg Vik er den yngste av de tre biograferte forfatterne, født i 1935, som byjente i Oslo. Bakgrunnen er enkel, og oppveksten litt preget av trange kår, men hun unngår i det minste alle forflytninger og reiser fra bygd eller utkant til storby slik de to andre gjorde. At både Hagerup og Takvam tok artium var uvanlig og spesielt den gang, særlig for jenter fra landsbygda, mens Vik selv-sagt gikk på en vanlig skole i Oslo slik langt flere ungdommer gjorde der enn

noe annet sted. Hun ble journalist og fikk jobb i Porsgrunn der hun ble resten av livet, med hyppige reiser inn til hovedstaden og det litterære miljøet der. Med en ektemann som var arkitekt og tre barn øyner vi konturene av et høyst normalt, «borgerlig» liv. Men Vik ble forfatter ganske tidlig, med noveller som var lett erotiske og viste sterke kvinner. Noen oppfattet dem som pornografiske – i dag gjør ingen det. Bøker som *Nødrop fra en myk sofa* (1966) og *Kvinneakvariet* (1972) etablerte henne trygt i norsk samtidslitteratur. Hun var sentral og avgjørende for det nyfeministiske tidsskriftet *Sirene* som kom ut mellom 1973 og 1983. Sent i karrieren kom en rekke selvbiografiske romaner om Elsi Lund der forfatterens egen oppvekst er fint fanget inn.

Björg Viks vei er med noen få unntak en helt tradisjonell, pålitelig og enkel biografi der et liv skildres fra vugge til grav. Det gjøres på grunnlag blant annet av dagbøker (bruken av dem drøftes i fiktive samtaler med den døde dikter), og ved absolutt alt som sønnen får tak i, har adgang til, inkludert informasjon fra svært mange som sto Björg Vik nær. Vi får innsyn i sider ved livet hennes som for lesere flest må ha vært ukjent, og plutselig er hun ikke så mye annerledes enn Takvam eller Hagerup når det gjelder alkoholforbruk, sammenbrudd, utroskap – og mangt og mye som hører til de fleste menneskeliv, om det blir diktning av det eller ikke. Biografien om Björg Vik er velskrevet og utstyrt med et vell av noter og opplysninger, så alt er i god orden. Men å ta for gitt at nærhet er en styrke ut over dette at man har et materiale (dagbøker, brev o.l.) som ingen andre har hatt adgang til, er mer enn tvilsomt. Kommer man for nært, kan man også bli nærsynt.

Hans H. Skei

Kilder:

Klaus Hagerup, *Alt er så nær meg. Om Inger Hagerup* (1988)

Magnus Takvam, *Hun skrev for å kunne leve. Min mor, Marie Takvam* (2021)

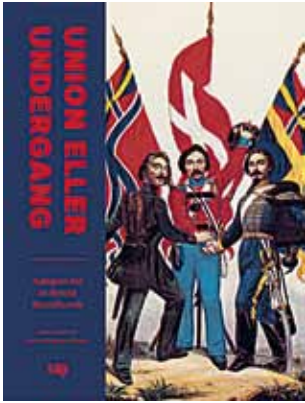
Lars Vik, *Björg Viks vei* (2021)

Jakob Lothe, «Variasjonar over ein problematisk genre» i *Norsk Litterær Årbok*, 1989

Hans H. Skei, «Den litterære biografien – en umulig genre?» i *Årbok 1995 for Det Norske Videnskap-Akademi*

KRING BÖCKER OCH MÄNNISKOR

HVERKEN UNION ELLER UNDERGANG

I den imponerende og omfangsrike boken *Union eller undergang – kampen for et forenet Skandinavien* byr historikerduoen Rasmus Glenthøj og Morten Nordhagen Ottosen på en dristig nyfortolkning og oppvurdering av den pan-nasjonale bevegelsen i Skandinavia midt på 1800-tallet. Her presenteres og utmales en annen – og mulig – historie som ville ledet til en skandinavisk union med et felles kongehus. Det er den «politiske skandinavismen» det handler om – og det vanskelige spørsmålet om Slesvig.

Det ble som kjent ingen skandinavisk stat – men det var nære på mange ganger. Dette er

bokens hovedbudskap. Glenthøj og Ottosen har som mål å nyskrive og rehabilitere den politiske skandinavismen fra tidligere tiders utstrakte tendens til å dømme skandinavismen som urealistiske drømmer målbåret av punsjdrikende studenter, en kritikk som går tilbake til samtidige aktører. Denne boken presenteres som et generaloppgjør med undervurderingen av skandinavismen som politisk program ved å vise til rekken av det forfatterne kaller mulighetsvinduer for en skandinavisk union midt på 1800-tallet. Verket forfølger i detalj de overraskende mange rundene relatert til spørsmålet om allianse, union eller føderasjon, gjennom forhandlinger, utspill, kontakter og møter mellom politikere, publisister, aktivister med ulik bakgrunn, diplomater, konger, prinser og statsledere (de få kvinnene som dukker opp er, i parentes bemerket, som regel ektefeller, fortrinnsvis kongelige). Mulighetsvinduene er ofte knyttet til krig, fra den første dansk-tyske krigen (1848-51), via Krimkrigen (1853-56), til den andre dansk-tyske krigen som førte til Danmarks tap av hertugdømmene Slesvig og Holstein i 1864 – og med endelig punktum først rundt 1871 med Tysklands samling. De nordiske unionsplanene – og spørsmålet om Danmarks grenser – var også avhengig av de skiftende geopolitiske vurderingene til stormakter som Storbritannia, Frankrike, Russland, Preussen og datidens Østerrike. Det argumenteres solid for at det fantes flere muligheter for å realisere en skandinavisk union, om enn knyttet til stormaktenes ulike egeninteresser, med Russland som den mest konsekvente motstanderen.

Verket er basert på et omfattende arbeid med diplomatiske kilder og politisk korrespondanse, både i de skandinaviske landene og i britiske og tyske arkiver. Historien bygger både på lite utnyttede kilder, nylesning og kontekstualisering av kjente kilder og gjennomgang av en omfattende gammel og ny faglitteratur.

I tillegg forholder boken seg – særlig i de innledende kapitlene – til litteratur av mer nasjonalismeteorisk art.

Skandinavismens politiske og diplomatiske historie som her fortelles er blitt en viktig, gjennomillustrert og påkostet koloss på 631 sider, fordelt på 16 kapitler, i alt 1555 sluttnoter (og det burde vært flere – nå er det konsekvent samlenoter etter til dels lange avsnitt), litteraturliste og register. Selv om formatet er stort – og en tanke uhåndterlig – er språket stort sett lett, designen delikat og strukturen relativt oversiktlig. Verket er så langt utgitt parallelt på dansk og norsk, på svensk er en tobinds-utgave på vei og en engelsk versjon er under arbeid. Denne type skandinavisk forlagssamarbeid, med en tilkoblet internasjonal utgivelse, er ikke hverdagskost, men er med hell prøvet ut av Glenthøj og Ottosen før, i deres prisbelønte bok om 1814.

Tittelen spiller på datidens politiske skandinavisters – navnlig de danske – frykt for å miste ikke bare hertugdømmet Slesvig, men for at hele staten skulle gå under. Terskelprinsippet, med et senere begrep, er et nøkkelord i boka, og beskriver aktørenes tro på at stater måtte ha en viss størrelse for å overleve. Frykten ble også gjort til et retorisk våpen. Slesvig, primært et dansk anliggende, ble gjort til et spørsmål om å forsvare Nordens sydgrense mot den fremvoksende tyskheden. De nasjonale og statsrettslige forholdene i grenselandet var intrikate og kronisk vanskelige, og noe av et kjerneproblem i skandinavismen. Disse forholdene redegjøres det godt for. Frykt for russisk dominans fantes både i Danmark og Sverige, der ønsket om en 'gjenforening' med Finland også spilte inn. En skandinavisk union ble derfor vurdert som en nødvendig løsning. Flere i Sverige så potensialet, ikke minst Oscar I og senere Karl XV, de påtenkte skandinaviske konger. Den norske posisjonen var annerledes, og blir i boken omtalt som «særnorsk nasjonalisme», rettet mot naboens dominans. Norge spiller en underordnet og perifer rolle, i skandinavismen som i denne boken, som like fullt gir et viktig bidrag til å nyansere bildet av den norske motstanden mot skandinavismen ved å fremheve flere støttespillere.

Skandinavismen som et sammensatt fenomen på 1800-tallet har tiltrukket seg en del faglig oppmerksomhet de siste årene, til dels koblet til den 'transnasjonale vendingen' innen historiefaget – en reaksjon på den dominerende tendensen til å ta det nasjonalstatlige perspektivet for gitt, det som er blitt kalt 'metodologisk nasjonalisme'. Det er en av denne bokens store fortjenester at den anlegger et så tydelig transnasjonalt perspektiv og i så stor grad også trekker inn en bredere internasjonal og komparativ tilnærming. Skandinavismen ses her som en samlingsnasjonalisme på linje med de samtidige tyske og italienske nasjonale bevegelsene. I mindre grad drøftes skandinavismen som en pan-nasjonalisme, som det også fantes flere av på midten av 1800-tallet, som pan-slavismen og pan-germanismen, der språkslektskap og kulturfelleskap ble vektlagt. Den kulturelle tilnærmingen og det tidlige skandinaviske samarbeidet er aspekter ved skandinavismen som behandles innledningsvis,

men ellers primært i forbifarten (her vises det for øvrig til nyere litteratur, i parentes bemærket også av denne anmelder). Kategoriseringer av ulike typer skandinavismer var utstrakt i den samtidige debatten, og har blitt videreført og utviklet i senere historiografi. Så også i denne utgivelsen, der «politisk» og «dynastisk» skandinavisme er omdreiningspunktet. Fruktbarheten av denne type merkelapper kan diskuteres, og det er heller ikke alltid tilstrekkelig tydelig om det er samtidens begreper eller forfatternes analytiske konsepter som er i bruk. Det tette samvirket mellom politiske og kulturelle elementer i all nasjonalisme er mye drøftet i nyere forskning, som det også vises til, selv om denne boken særlig er opptatt av det statspolitiske og utenrikspolitiske nivået. Som avgrensning er dette forståelig og kanskje formålstjenlig, men det fanger ikke inn hele bevegelsen eller dens ettervirkninger i Norden. Så bebuder eller etterspør også forfatterne flere verk om skandinavismens og Nordens historie.

Det ble hverken union – eller undergang. Unionene som fantes i Norden ble oppløst – her var det prinsippet om nasjonal oppdeling og ikke sammenslåing som ble fulgt. Dette la grunnlag for en annen type nordisk samarbeid enn det de skandinavistiske aktørene vi møter i denne boken arbeidet for. Deres visjoner bør likevel ikke avvises, men snarere ses som en integrert del av de nasjonale historiene, og perspektivene fra denne boken bør inspirere til videreutvikling av transnasjonal historieskriving i og om Norden.

Ruth Hemstad

Rasmus Glenthøj og Morten Nordhagen Ottosen. *Union eller undergang – Kampen for et forenet Skandinavia*. Gads Forlag, København 2021/ *Union eller undergang – Kampen for et forent Skandinavia*. Scandinavian Academic Press, Oslo 2021.

NY BOK OM FÖRVALTNING OCH RÄTTSSÄKERHET I NORDEN

Svenska litteratursällskapet i Helsingfors gör en viktig insats för det nordiska samarbetet genom sin skriftserie som nu har uppnått nr 864 med antologin *Förvaltning och rättssäkerhet i Norden*. Syftet med boken är, skriver redaktörerna i förordet, att lyfta fram centrala aspekter på förvaltningen som berör samtliga nordiska länder och att ge en bild av den offentliga sektorns utveckling ur ett juridiskt och statsvetenskapligt perspektiv. Kombinationen av dessa två perspektiv är, framhåller de, central för att synliggöra aspekter som annars kunde passera obemärkta; de kompletterar varandra och bidrar till en bättre förståelse av både förvaltningen och rättssäkerheten. Jag är helt ense med dem om den synen.

Det är alltså inte fråga om en monografi utan om separata studier, inalles tretton, som har förts samman med en kort inledning och några slutord av redaktörerna. Detta är en nackdel om man söker en bredare läsekrets; en sådan hade varit betjänt av en ytterligare uppsats med en översiktlig problembeskrivning. Boken riktar sig emellertid främst till mera sakkunniga läsare. För dem har den åtskilligt att ge, och den förtjänar även uppmärksamhet av en större krets av nordiskt intresserade. Alla studier är av god kvalitet.

Boken har tre avdelningar. Den första rubriceras ”Den nordiska rättsstaten och välfärdsstaten”. Den inleds med en mycket läsvärd studie över välfärdsstatens ”uppkomst och upplösning” ur ett finländskt perspektiv. Polemiken mot regeringen Sipilä ger den dock en onödig politisk anstrykning. Fyra studier följer, bl.a. om förvaltningsdomstolarna och om den kommunala självstyrelsen i Norden. Den andra avdelningen har rubricerats ”Aktuella problem och möjliga lösningar”. Tre studier handlar om Nordens och EU:s flyktingkris, om klimatflyktingar och om nordiska erfarenheter av tillgång till rättvisa. Den sista avdelningen behandlar ”Framtidsutsikter för den nordiska rätten och förvaltningen”. Särskilt givande i det oklara dagsläget är uppsatsen om framtiden för det nordiska lagstiftningssamarbetet. En annan ställer frågan om den nordiska lagstiftningsmodellen är en modell för framtiden. Alla texter är på svenska utom en på norska. Efter varje studie följer korta presentationer på finska och på engelska.

Bakgrunden till projektet är de problem som den nordiska välfärdsmodellen står inför. Då arbetet upptogs stod klimatförändring, migration, högerextrema rörelser och en åldrande befolkning högst på problemlistan. Under arbetet tillkom coronapandemin och strax före trycklov det ryska anfallet på Ukraina. Både förvaltningen och rättssäkerheten har utsatts för oerhörda prövningar som har visat hur fragilt systemet är, framhåller redaktörerna. Ytterligare stora utmaningar är att emotse. För att klara den ökade pressen på den offentliga förvaltningen och rättskipningen behövs det ny kunskap bl.a. om förhållandena i de andra nordiska länderna, framhålls i bokens slutord. Jag håller med men vill nämna att jag har irriterats något av vissa tonfall som antyder att välfärdsstatens tid är förbi (jfr ”upplösning” ovan). Vad det gäller är att möta svåra utmaningar i en kärv tid, inte att avveckla själva modellen.

Jag kan inte kommentera mer än några enstaka bidrag. Av särskilt intresse är den välgjorda studien om den kommunala självstyrelsen i Norden. Detta är ett ämne av grundläggande betydelse för all förvaltningsforskning. Alla fem nordiska länder bygger sin förvaltning på en stark kommunal självstyrelse. De kan karakteriseras som decentraliserade nationalstater. Det finns både likheter och skillnader mellan länderna, men likheterna överväger så pass att boken vågar tala om en nordisk modell. Ämnet har fått särskild aktualitet genom coronapandemin. I Sverige ligger t.ex. huvudmannaskapet över äldreården på kommunerna och för sjukvården på regionerna. Under pandemin har regeringens skyldighet att ”styra riket” hamnat i blickfältet; den har kritiserats av granskningskommissio-

nen för att inte ha axlat ”ledartröjan” i önskvärd utsträckning. Samtidigt gäller att vid den senaste större grundlagsreformen tillades ett kapitel om den kommunala självstyrelsen, som framför allt vill stärka dess ställning gentemot regeringen. Indelningsfrågor har från nittioalet fått ny aktualitet. De är ytterligt känsliga, mot bakgrunden att t.ex. de svenska kommunerna minskat till omkring tiondelen i antal sedan mitten av det förra seklet. Alla utom Island har numera valt frivilligvägen. Den regionala nivån har fått särskild uppmärksamhet. Danmark har genomfört en radikal amtsreform, Finland har infört s.k. välfärdsområden på regional nivå etc. Den välgjorda studien i boken kan rekommenderas.

De båda studierna rörande nordiskt lagsamarbete och nordisk lagstiftningsmetod förtjänar att uppmärksammas. Lagsamarbetet var något av en krona på det nordiska samarbetet, vilket fortfarande framgår av det grundläggande Helsingforsavtalet från 1962. Den tid är längesedan svunnen då de nordiska länderna efter gemensamt arbete antog likartade lagar i centrala ämnen som familjerätt. Man ska nog inte skylla detta på bristande intresse eller på det utvidgade samarbetet i Europa utan se det mera som en naturlig följd av en nyare tids krav. Att det fortsatta lagstiftningssamarbetet nyligen har gjorts till föremål för en särskild utredning inom Nordiska rådet ska ses som ytterst positivt. En redovisning och analys ges i den studie som jag förut nämnt. En särskild fråga är om vi i Norden ska slå vakt om vår traditionella lagstiftningsmodell med strävan efter konsensus, allsidigt sammansatta kommittéer för större ärenden, förnämliga lagförarbeten till rättsväsendets tjänst, i Sverige också Lagrådets granskning etc. Ämnet tas, som redan nämnts, upp i en studie som ställer frågan om vår modell är värd att bevara. Svaret blir ett klart ja, och jag kan bara instämma. När det gäller lagstiftning har vi ingen anledning att huka oss inför EU. Vi har en gammal fin kultur som det är i hög grad angeläget att slå vakt om. Idag hör jag ofta klagomål från gamla kollegor om den lagtekniska försämring som följt av att en mängd EU-produkter måst infogas i vår rättsordning. På det här området har Norden något att komma med som är värt att slå vakt om.

Man talar ofta om Östnorden, bestående av Finland och Sverige, och Västnorden, omfattande övriga tre stater. Skillnaderna överdrivs ofta men på förvaltningsrättskipningens område är de onekligen påtagliga. Endast i Östnorden finns särskilda förvaltningsdomstolar, i Sverige med tre instanser – en överorganisation? – i Finland två. En mycket läsvärd studie ägnas ämnet.

Flera av studierna i boken hade förtjänat ett omnämnande men utrymmesskäl utesluter det. Jag avslutar med att framhålla att boken som helhet är ett välkommet nordiskt projekt av hög kvalitet och med en klar framtidssinriktning. Den kommer otvivelaktigt att följas av nya studier.

Fredrik Sterzel

Sebastian Godenhjelm, Eija Mäkinen, Matti Niemivuo (red.) *Förvaltning och rättssäkerhet i Norden. Utveckling, utmaningar och framtidsutsikter*. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors och Appell Förlag, Stockholm 2022.

NORGE I SVERIGE –
DEN NORSKE AMBASSADEN I STOCKHOLM

”En bukett till byen”, ”Stillhet” och ”Det hensynsfulle” är några exempel på namn som arkitekten Knut Knutsen gav sina byggprojekt. ”Det hensynsfulle” syftar på Norges ambassad i Stockholm, ett hus som paradoxalt nog sticker ut genom sin strävan att smälta in i sin omgivning. Ambassaden och dess tillkomst beskrivs i boken *Norge i Sverige – Den norske ambassaden i Stockholm*.

Boken som berättar historien om den norska ambassaden i Stockholm ser ut som en coffee table-bok, soffboardsbok, med sina tjocka pärmar och Yanan Lis vackra bilder exteriört och interiört från huset vid Djurgårdsbrunnsviken. Men om man sjunker ner i soffan och börjar läsa texten i boken blir det uppenbart att det här också är en historia om en politiskt präglad tid och ett politiskt präglat hus.

Konsthistorikern Ole Rikard Høisæther berättar i bokens första kapitel att när Knutsen 1948 skickade in sitt förslag för ambassadbygget var han en outsider som konkurrerade med dåtidens kanske mest kände norske arkitekt, Arnstein Arneberg. Knutsen hade inte oddsen för sig, men när han väl tilldelades uppdraget fick han uppbackning för sina idéer. Høisæther berättar att den socialistiske Knutsen sågs som en ”folkets arkitekt” och någon kallade honom också Arbetarpartiets ”hovarkitekt”, med vänner och kontakter högt upp i partiet. En av dessa var ambassadören själv, Birger Bergersen. Ambassadören var konstintresserad och socialist precis som Knutsen. Ambassadörens hustru Benedicte Nicolaysen hade samma värderingar och intressen. Ambassadören ledde byggkommittén för huset med sin hustru som viktig rådgivare utifrån hennes kunskap om den dagliga verksamheten på en ambassad. Knut Knutsen var mycket tacksam över hennes medverkan. När Knutsen analyserade det färdiga bygget sa han bland annat ”Fru Bergersen har vært rådgiver for byggekomiteén ut fra sin kjennskap till ambassadens funksjon, og hun har sitt til at ambassadens formgivning har kunnet gjøres etter nye linjer, kanskje den første ambassaden som er formet uten falsk stilkopiering”.

Det som Knutsen ville åstadkomma var ett hus där inte det pråliga utan det vardagliga skulle stå i centrum, det som var uppnåeligt för alla. Detta var något radikalt nytt när det gällde ambassadarkitektur.

Knutsen stack också ut genom att så starkt betona att människans ingrepp i naturen skulle vara så skonsamma som möjligt. Man skulle helst använda byggmaterial som gick att återanvända och minimera energiförbrukningen.

Han var en ekologiskt medveten person som var engagerad för hållbar utveckling, årtionden innan detta kom på agendan i den politiska diskursen.

En viktig inspirationskälla för Knutsen var Kväkarna och deras enkla levnadssätt, skriver Ole Rikard Høisæther. Knutsen bestämde sig för att genomgående använda naturmaterial och att dela upp större byggnadskomplex i mindre volymer för att mer ge intrycket av en villa som smälter in i omgivningarna än en stor kontorsbyggnad. Han tog intryck av bland annat Frank Lloyd Wright, japansk palatsarkitektur och svenska arkitekter som Sigurd Lewerentz och Gunnar Asplund.

Ideal och värderingar är en sak, att förverkliga dem är en annan. Lyckades Knut Knutsen med det han föresatt sig? Ja, så tycks det vara. Huset invigdes 15 juli 1952 med den norske utrikesministern Halvard Lange och den svenske motsvarigheten Östen Undén närvarande.

Den svenske arkitekten Leif Reinius skrev entusiastiskt i tidskriften *Byggekunst*: ”Vilken innehållsrik värld huset har blivit i motsats till många av grannarna i ’Diplomatstaden’, där olika nationer eller enstaka rikemän, omedvetet får man väl anta och i större eller mindre grad, avslöjar en grovt vulgär mentalitet. Norska ambassaden blir i kontrast härtill en vänlig och generös insats som varken är skrytsam eller pressat anspråkslös. Dess byggande utgör en positiv vänlig handling, som man är glad och tacksam för”.

Den norske arkitekt Helge Heilberg skrev att ambassaden var så överlägsen i sin arkitektoniska konception och även strikt demokratiskt. Det visar sig i arkitektens medvetna val med återkommande samma material i både hus och möbler, där det inte görs någon skillnad mellan kontor, flickrum eller salarna för representation.

Det talas också mycket om husets vänlighet. Den svenske designern Åke H Hultdt, skriver i tidskriften *Byggekunst* 1952 att interiörens fria och okonventionella och påtagligt norska karaktär gör besökaren omedelbart vänligt sinnad i mötet med ambassaden, särskilt materialvalet med furu och grovt ull i kombination med rustika tegelstensväggar, bidrog till intrycket. Det gjorde också färgerna med återkommande röda och bruna toner som leder tankarna mot de norska fjällarna i höstprakt – samtidigt fanns påverkan av amerikansk samtida arkitektur och traditionell japansk byggkonst, men det var ett internationellt byggspråk översatt till norska.

Knut Knutsen fick sätta sin prägel på allt i huset, även möblering och placering av konst. Ingenting lämnades åt slumpen. Han tecknade själv alla möbler och ansvarade för inredningen, men tog också hjälp av experter som den erkände möbeldesigner Bjørn Ianke och ljusarkitekt Jonas Hilde.

Mönster och färger på gardiner och möbler ansvarade Knut Knutsens hustru, textilkonstnären Hjordis Knutsen, för.

Tone Rasch ägnar ett kapitel i boken om ambassaden åt denna kvinna och husets textilier. Knut Knutsen betonar själv hustruns betydelse för ambassaden, och skriver i tidskriften *Byggekunst* om det "Hjordis och meg" har åstadkommit, men trots det finns mycket lite information om hustrun i norsk designhistoria. Hon är bortglömd likt många andra kvinnliga textilkonstnärer och designers, konstaterar Rasch.

Textilierna till den norska ambassaden i Stockholm skapades i ett samarbete med Norges dominerande brukskonstmiljöer och en levande textilindustri. Textilierna verkade hemvävda men var gjorda av professionella vävare. Det enkla var förmodligen ett medvetet grepp, och det vardagliga bröt mot det pompösa som ofta kännetecknar ambassader och representativa byggnader. Mattorna är nu utbytta mot massproducerade, den mest markanta interiörmässiga ändringen sedan ambassaden stod färdig 1952, men några av de ursprungliga mattorna finns bevarade på Norsk Folkemuseum och Nasjonalmuseet.

Vad som anses vara god smak och kvalitet, kan växla från tid till annan. Att Henrik Sørensens tavlor skulle komma att hängas upp i ambassaden var inte särskilt märkligt. På 1950-talet var han en väl etablerad konstnär. Men när han ställde ut i Stockholm 1911 blev han totalt sågad. Han kan inte måla, bara kludda och knappast det, skrevs det nedlåtande i *Nya Dagligt Allehanda*. Den fräna kritiken fick Prins Eugen att reagera, skriver Karin Sidén. Sidén, som är museichef på Prins Eugens Waldemarsudde, berättar att prinsen 1911 köpte den mest kritiserade tavlan på hela utställningen – *Variteartist*. Det blev början på en mycket lång vänskap, bland annat bidrog Prins Eugen till att Sørensen kunde frisläppas från fånglägret Grini, där han en kort tid satt på grund av sitt motstånd mot ockupationsmakten och Quisling-regimen. Att ett kapitel i boken om Norges ambassad ägnas vänskapen mellan mannen av folket "Sorensen" och Prins Eugen känns passande. Boken handlar om en ambassad som vill möta sina besökare med vänskap och att huset också uttrycker vänskapen mellan Norge och Sverige. Inköpet av ambassadtomten gjordes 1947 som en del av en ekonomisk slutuppgörelse mellan Norge och Sverige som var skyldiga varandra pengar efter kriget. Det gjordes i mycket god anda, ambassadör Hersleb Vogt gav ord för det när han uttalade sig om saken 1977. Han sa att tomten var "en salderingspost, eller snarare en vennlighet". En grund för Norge i Sverige.

Louise Hertzberg

Norge i Sverige – Den norske ambassaden i Stockholm. Arvinius+Orfeus Publishing/ Norges ambassade. Stockholm 2021.

STENBÄCK OMFAMNAR VÄRLDEN

Den finlandssvenske politikern och samhällsdebattören Pär Stenbäcks reflektioner är som många böcker i en, utan att vara en antologi. Boken har så många spår: ideologiernas, världspolitikens, Svenskfinlands, Jörn Donners. Men helheten är allra mest ett spår av Pär Stenbäck själv.

Den här gången skriver han i egenskap av betraktaren, resenären, den som reflekterar.

Det är fascinerande att inse att den man som besökt American Colony i Jerusalem 30 gånger och som efter flera besök till Nya Zeeland utnämmer det till favoritresmålet, är samma man för vilken en resa med s/s Birger Jarl till

Stockholm 1953 var ett sådant äventyr. Den resan gjorde han som tonåring,

Många av resorna på all världens vägar senare i livet har varit arbetsresor, som minister, som generalsekreterare för Internationella Röda Korset, som medlare i internationella konflikter. Stenbäck har sett världen, men ändå rannsakar han vad han egentligen har sett: "Kvaliteten i mina personliga upplevelser har lidit av ytligheten, brådskan, huvudstadsdominansen".

Boken tar sin avstamp i att coronapandemin bröt ut. Stenbäck gör ingen hemlighet av att stilleståndet i det sociala livet, de uteblivna resorna och uppdragen, inte var någon tilltalande tillvaro. Då blev skrivandet ett andrum.

Plötsligt reser han igen, berättar om hur den som växte upp i 1940- och 1950-talets Finland hoppades få vidga sin horisont. Hur förhoppningarna i hans fall inte enbart besannades, utan faktiskt följdes av 60 år av vad han kallar obekymrat resande – tills pandemin bröt ut.

Bokens förord är daterat i mars 2021. På grund av pandemin utlyste Finland undantagstillstånd den 16 mars 2020. Undantagstillståndet följdes av tider av restriktioner och nya regler för samvaro. Det är under det här året *All världens vägar* är författad. Texterna kretsar kring teman som författaren intresserar sig för, och som han har skrivit om tidigare. För läsaren kan språnget från reseupplevelser till liberalism-analys eller till Jörn Donner-analys kännas stor. Men tar man ett kapitel i taget får man snarare känslan av att man kunde ha sett Stenbäck sitta i någon tv-soffa och i intervjuform berätta det som här återges. Det är betraktelser och analyser både om en dåtid och om vår samtid som läsaren får ta till sig.

Till de viktigaste hör enligt min mening analyserna om Ryssland – som med insikt om världsläget i dag – känns skrämmande träffande. Reflektionerna är

nedtecknade drygt ett år innan invasionen i Ukraina. Stenbäck beskriver hur stark idén om Rysslands storhet är i vårt östra grannland, och hur det mantrat vuxit sig starkare under Putins tid. "Finland har ingen nytta av ett krisande Ryssland, men vi får hoppas att den återupplivade ryska idén inte leder in Ryssland på farliga vägar".

Att ägna Jörn Donner så många rader och sidor (ungefär 40) kan ifrågasättas. Å andra sidan kan förstås den som i komprimerad form vill lära sig något om fenomenet Jörn Donner rekommenderas just dessa sidor. För Stenbäck var Donner också en reskamrat, eller så kan de med Donners ord beskrivas ha haft en "funktionell vänskap".

Det vilar en viss nostalgi också, i texten kring en bortgången vän. På samma sätt finns det något sentimentalt i att resenären, författaren som instängd i coronatidens bubbla och i en ålder av 80 skriver om hur han saknar resandet.

Kan en resenär få nog, undrar han. Han som sett så många folk, nationer, länder och städer. Nej, naturligtvis inte, är hans svar.

Det är ett svar som känns självklart för den som känner glädjen över färder på all världens vägar. Framförallt känns det som ett svar som ger hopp om att det inte är med dessa reflektioner Stenbäck avslutar sin litterära produktion.

Anja Kuusisto

Pär Stenbäck. *All världens vägar. Reflektioner på distans*. Litorale, Helsingfors, 2021.

FINSKA ÄVENTYR I STORPOLITIKEN

När finska regeringstrupper slog ner de sista resterna av det röda upproret i maj 1918 i Viborg hade Finland slutfört den första fasen av den nya självständiga statens, enligt vita aktivister, tre historiska uppdrag.

Fas två skulle bli att bistå frändefolket söder om Finska Viken att slå tillbaka sovjetiska och andra väpnade styrkors attacker mot Estlands självständighet. Det tredje uppdraget skulle bli att, på något sätt, söka bistå frändefolket i den ryska Karelen att införlivas i ett framtida Storfinland.

Situationen i de baltiska provinserna var efter den ryska revolutionen kaotisk. I sin nya bok, *Finlands okända krig. Finska och skandinaviska frikårer i Baltikum och Ryssland 1918-1920* gör de finska historikerna Aapo Roselius och Oula

Silvennoinen sitt bästa för att reda ut de trassliga förhållanden som rådde i Estland och Lettland under dessa år. Då stred estniska och lettiska nationalisterna mot inhemska och ryska bolsjeviker och monarkister och mot frikårens uppsatta av den balttyska minoriteten. De stred även mot reguljära tyska förband som, trots vapenstillståndet och med de allierades goda vilja, sökte upprätthålla ett mått av ordning i regionen. Detta väckte stor sympati i Finland och många vitgardister och jägarsoldater som utbildats i Tyskland under första världskriget fann på nytt utlopp för sin aktivitetslust. Några frikårens gav sig av över Finska Viken till Estland. Även åtskilliga svenskar och danskar anslöt sig till kampen. Tidigare generationer danskar hade ju, innan området under andra hälften av 1500-talet blev svenskt, lämnat spår som väckte dansk nostalgi.

Frikårens tid i Estland blev ganska kort, några månader. Den estniska staten hade, med hjälp av de finska frikårens, stabiliserats vårvintern 1919. Striderna i Lettland involverade balttyska styrkor liksom reguljära tyska trupper.

Många av dessa drömde om att skapa en ny tysk Oststaat som från Baltikum skulle rulla upp den för många förhatliga socialdemokratiska regimen i Berlin.

När det gäller det tredje steget i den finska pånyttfödelsen får Roselius och *Silvennoinens* bok nästan drag av äventyrsroman. Redan innan ens inbördeskriget tagit slut ville en skara jägarsoldater och finskhetsivrare sända en expedition på ca 400 man in i det s.k. Vita Karelen. Detta omfattar de vidsträckt områdena mellan Finland och Vita Havet fram till staden Belomorsk (finska Sorokka), ödsligt, glest bebyggt, nästan väglöst och skogbevuxet. Den norra delen av Karelen som aldrig tillhört Sverige eller storfurstendömet Finland var det område där Elias Lönnrot under 1800-talets första hälft samlat de folksägnerna och sånger som skulle bli nationaleposet Kalevala. Karelen uppfattades av många som den finska kulturens ursprung och hade i många finländares ögon en romantisk aura.

Stödet från den finska staten var ljumt. Mottagandet av de finska frivilliga blev dessutom blandat. Vid denna tid talade sannolikt majoriteten av befolkningen karelska eller andra finskspråkiga dialekter. Men deras entusiasm för närvaron av kusinerna från andra sidan gränsen var uppenbarligen måttlig. Det sovjetiska motståndet blev dessutom hårdare än man trott och underhållslinjerna för den lilla finska expeditionskåren i längden omöjligt. Det karelska uppror man hoppats på kom aldrig. Men en tredjedel av de frivilliga stupade.

Året därpå, 1919, utrustades nya frivilligkontingenter för en annan expedition, till Olonets-Karelen, området kring staden Olonets mellan de stora sjöarna Ladoga och Onega norr om floden Svir. Det blev ett betydligt större företag med kanske 4000 man inblandade, av vilka ca 400 stupade. Här kom ambitionerna att införliva området tydligt i dagen. Problemet var emellertid att ju närmare man kom floden Svir, desto närmare låg Petrograd. Många tycks dessutom ha uppfattat landet som överraskande ”ryskt”.

När Finland i freden med ryska Rådsrepubliken i Dorpat, där regeringen f.ö. företrädde av J.K. Paasikivi, i stora drag fick nöja sig med ungefär de gränser som dragits upp mellan Sverige och Ryssland 1721, var det många som ansåg att fördraget innebar ett svek mot frändefolket på andra sidan gränsen. En del mindre intrång från finska sidan skulle ske de första åren på 1920-talet. För att motverka den dragningskraft som Finland hade på kare-larna och locka flera immigranter upprättades i början av 1920-talet den sovjetkarelska republiken med finska som andra officiella språk. Där samlades många av de röda som efter inbördeskriget flytt till Ryssland. Till detta andra och socialistiska Finland emigrerade också ett antal svenskar från Norrbotten. Men när den sovjetkarelska republikens ganska osannolika mångårige ledare, den ursprungligen svenskspråkige statistikdocenten från Helsingfors, Edvard Gylling, i Stalins ögon blev alltför populär föll han offer för utrensningarna i mitten på 1930-talet. Det ”andra Finland” motades brutalt in i fällan. De flesta av de överlevande svenska immigranterna återvände i tysthet hem.

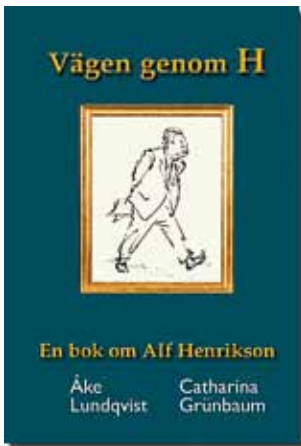
Men ett slags kortvarig revansch skulle krafterna bakom Olonetsexpeditionen 1919 få från december 1941, då finska trupper nådde Svir, och stannade till juni 1944 då man efter det sovjetiska storanfallet inledde reträtten. Då upprättades i Petrozavodsk (finska Äänislinna), ryska Karelen huvudstad vid Onegas västra strand, en finsk ockupationsförvaltning. Idag, 100 år efter den tid som Aapo Roselius och Oula Silvenoinen skildrar, är i stort sett hela Östkarelen ryskspråkigt. En följd av deportationer och en medveten förryskningspolitik. De få finsktalande är mycket gamla.

Det är många märkliga personer med en rad olika nationaliteter som passerar revy i Roselius och Silvenoinens bok. De drivande var givetvis i allmänhet styrda av en nationalistisk, för att inte säga extremnationalistisk, övertygelse. Den ledande rikssvenske aktören, Martin Ekström, som ledde en av de finska frikåreerna i Estland vintern 1919 skulle t.ex. sedermera aspirera på att leda de fåtaliga svenska nazisterna. Det är inte att förvåna att många kom att hamna i nazismens och liknande rörelsers garn. Vilsna själar lockades av äventyret, försörjning och möjligheten att berika sig. Frikåreernas ledningar och meniga utvecklade en våldskultur som på något sätt förebådade vad som skulle komma några decennier senare. Striderna i Estland och Lettland utmärktes av en brutalitet och hänsynslöshet som ändå i efterhand skrämmer. De nya baltiska staterna fick, liksom Finland, vilket Aapo Roselius och Oula Silvenoinen erinrar om, en blodig start. Finland undkom dock äventyren i Östkarelen utan större skador.

Mats Bergquist

Aapo Roselius. & Oula Silvenoinen, *Finlands okända krig. Finska och skandinaviska frikårer i Baltikum och Ryssland 1918-1920*. Lindh & Co, Stockholm 2021.

ALF HENRIKSON – DAGSVERSENS MÄSTARE

Alf Henrikson var en flitig skribent. Under sex decennier skrev han så gott som dagligen dagsvers i *Dagens Nyheter*, uppskattningsvis runt 20.000 totalt. Han gav ut ett otal böcker, han skrev teater- och sångtexter, översatte operatexter och mycket mera.

Däremot skrev han inga memoarer. ”I mitt liv har ingenting särskilt hänt”, påstod han. Han var också skeptisk till biografier.

Nu har det i alla fall kommit ett biografiskt verk om honom: *Vägen genom H. En bok om Alf Henrikson*. Det visar att det faktiskt hänt mycket i hans liv och att biografier kan vara läsvärda. Man inser också att han förtjänar ett

litterärt sällskap, Alf Henrikson-sällskapet, som tillsammans med författarna står bakom utgivningen av biografien. Boken innehåller mängder med illustrationer av tecknare som ledsagat Henriksons texter.

Huvudförfattare är författaren och journalisten Åke Lundqvist och språkskribenten och tidigare språkvårdaren Catharina Grünbaum, som båda samarbetade med Henrikson på *Dagens Nyheter*.

Boken består av två delar. I den första delen ger Åke Lundqvist en levnadsteckning av Henrikson från födseln 1909 till döden 1995. Den andra delen fördjupar sig i Henriksons författarskap. Den är i huvudsak skriven av Catharina Grünbaum. Men dessutom medverkar Henrikson själv samt förlagsredaktör Gil Dahlström, litteraturvetaren Christer Åsberg och skribenten Björn Barlach.

Sammanlagt ger de två delarna en fyllig bild av Henrikson som person och hans gärning.

Henrikson var en vetgirig gosse, som hela sitt liv fortsatte att bilda sig och som delade med sig av sina kunskaper på ett lättsamt sätt. Han förenade som det sägs i boken, ”lärdom och lättsinne i samma andetag”. Han blev anställd på *Dagens Nyheter* redan 1929, skrev allt möjligt där, men framför allt dagsverser. Vid sidan av sin journalistiska gärning skrev han pjäser, sångtexter, egna operatexter och översatte andras operatexter. Bl.a. skrev han 1940 på beställning texten till ”Obligationsmarschen” med musik av ingen mindre än Lars-Erik Larsson. En annan succé var schlagn ”Roslagsvår”, även den med musik av en världskänd kompositör, Hugo Alfvén, som själv vände sig till Henrikson för att få en text till denna polka ingående i rapsodin ”Midsommarvaka”. Och det är Henrikson som gjorde den lovprisade översättningen av ”Trollflöjten” som Ingmar Bergman använde i sin tv-film.

Han gav ut flera lexikografiska och historiska verk. Det började 1949 med *Vägen genom A* om två bokmalar som åter sig igenom bokstaven A i ett konver-

sationslexikon. Det är alltså den boken som biografins titel anspelar på. Sedan följde flera historieverk, framför allt *Antikens historier* och *Svensk historia*, både sålda i stora upplagor och även uppskattade av historiker av facket. Bland andra vittra verk kan nämnas *Vårt antika modersmål* och *Verskonstens ABC*. Han var också en eftertraktad föredragshållare. Han var den typiske folkbildaren.

Många förknippar nog ändå Henrikson mest med *dagsversen*, detta specifikt nordiska fenomen, som blomstrade under 1900-talet. Enligt Nationalencyklopedin är dagsvers ”ett nyskrivet poetiskt bidrag som, helst dagligen, uppträder med fast placering på en dagstidnings lätta sida”. Man kan tillägga att författaren oftast skriver under signatur. Henrikson använde flera, men oftast *H*. Dessutom är en dagsvers ofta illustrerad. De flitigaste illustratörerna till Henriksons texter var Birger Lundquist och Björn Berg.

I boken ges mängder med smakprov på Henriksons dagsverser. Utrymmet här tillåter inte så långa citat. Men här två korta:

Dagen i dag är en märkvärdig sak
Tänk, evighet fram och evighet bak.

och

Kunskapens urgrund är detta
och lärdomens hemlighet
att någon som vet får berätta
för andra som inte vet.

Henrikson var noga med att framhålla att dagsverser var journalistik, inte poesi. ”Han [dagsverspoeten] skriver inte för evigheten utan för morgondagens tidning”, som han själv formulerar det. Men det framgår av flera kapitel i denna biografi att många av hans dikter inte bara var lättsam vers med en vanvördig knorr. Många förtjänar ett bättre öde än att bli makulatur.

I kapitlet ”Tre diktkommentarer” presenterar Catharina Grünbaum något som sällan vederfars denna genre, nämligen en seriös diktanalys av tre verk, som visar att Henrikson väl kan mäta sig med det vi brukar kalla poesi. Hon visar hur han kan dikta om något så prosaiskt som trätjära, en gång Sveriges viktigaste exportprodukt. Dikten är så tekniskt skicklig att den kunde bli ”ett undervisningsexempel i en lärobok i poetik” enligt Grünbaum. Men hon visar också hur fint Henrikson anspelar på doft- och bildminnen med fraser som ”solvärmda barrskogar” och ”nordliga granmoars svärta”. Dofter som spreds över jordklotet.

Dikten ”Drottningholm” om Katarina Jagellonica ger som Grünbaum säger en förtätad bild av en drottning som kämpade för att utöva sin katolska tro mot ”snåla lutherska vindar”.

I dikten ”Vadstena” ges en annan allvarligare sida. Där skildras med medkänsla en okänd klostersisters Gertrud, som vet att hon ska ta farväl av sin ungdom, symboliserad av äppelblom som faller. Grünbaum visar hur Henrikson samtidigt som han inte ifrågasätter den unga kvinnans val ändå låter läsaren

”uppleva det orimliga i att livets glädje i röster och skratt och gökrop [...] skulle höra till det frestande onda”.

Grünbaum konstaterar att Henriksons dikter nästan aldrig får plats i diktantologier. En som borde vara självskriven är den dikt som ofta återges i dödsannonser, ibland utan uppgift om upphovsman, och som Henrikson skrev med anledning av DN-kollegan Jolos bortgång:

Ibland liksom hejdar sig tiden ett slag
och någonting alldeles oväntat sker.
Världen förändrar sig varje dag
men ibland blir den aldrig densamma mer.

Henrikson själv fick efter sin död en storartad avskedshyllning av Björn Barlach med dikten ”Alf Henrikson hos Sankte Per”. Den står som ett passande slutkapitel i denna biografi över en person vars väldiga produktion ”speglar det svenska samhället under nästan hela 1900-talet” som det står i förordet.

Birgitta Agazzi

Åke Lundqvist och Catharina Grünbaum. *Vägen genom H. En bok om Alf Henrikson*. Förlaget Explicare AB, Ekerö 2021.

HÄSSELBY SLOTT – EN NORDISK REPLIPUNKT

Stiftelsen Hässelby – de nordiska huvudstädernas centrum för kulturutbyte – arbetade åren 1963-2000 med Hässelby slott i Stockholm som bas. Syftet var att sprida kunskap och intresse för kultur och språk i Norden. Torbjörn Forsell, stiftelsens direktör år 1982-2000, har i en skrift skildrat stiftelsens och slottets historia och verksamhet.

Hässelby slott härstammar från mitten av 1600-talet och har främst varit i släkten Bondes ägo. På 1930-talet förvärvades det av Stockholm stad. Efter andra världskrigets slut växte intresset för nordisk samverkan och Föreningen Norden visade intresse för att använda Hässelby slott som nordisk folkhögskola. Valet föll dock på Biskops Arnö. På 1960-talet tog Föreningen Norden ett nytt initiativ och närmade sig Stockholms finansborgarråd med förslag om en samnordisk institution driven av de nordiska huvudstäderna. Efter förhandlingar mellan huvudstäderna bildades så Stiftelsen Hässelby, och Hässelby slott kunde invigas som nordiskt kulturcentrum 1963.

Stiftelsens huvudmän var således de nordiska huvudstäderna, och centret en nordisk institution på kommunal grund. På 1990-talet ingicks ett särskilt samarbetsavtal med Torshavn, Nuuk och Mariehamn.

På 1970-talet utvidgades verksamheten genom att ett galleri, Plaisiren, installerades i spannmålsbyggnaden och en av slottets arbetarbostäder inreddes till stipendiatbostäder för konstnärer. I slutet av 1970-talet utlyste man en arkitekttävling för utbyggnad av slottet. Tre nya byggnader uppfördes på

slottsområdet, en för konferens och restaurang, en för gästrum och en för bastu. Man använde danskt golvtegel, finsk björk och norsk plywood. I konferensbyggnaden fick en konstnär från varje nordiskt land uppföra ett plats-specifikt verk.

Verksamheten omfattade årliga nordiska huvudstadskonferenser på skilda teman som arrangerades från 1960-talet och framåt. Därtill hade man föreläsningar, konserter samt på somrarna författar- och tonsättarmöten. Nordiska rådets litteraturpristagare presenterades varje år med uppläsning. Tillsammans med Schæffergården i Danmark, Hanaholmen i Finland och Voksenåsen i Norge hade man också kursverksamhet för blivande lärare. Galleriet Plaisiren hade varje år ca 5-6 utställningar med nordiska konstnärers verk.

Vid ett möte i Stiftelsen 1989 konstaterades att intresset för och kunskapen om de nordiska länderna minskat, eftersom det europeiska politiska samarbetet fått alltmer plats. Oslo kommuns ordförande meddelade 1999 att bystyret i Oslo beslutat att dra sig ur stiftelsen. Torbjörn Forsell menar att detta egentligen inte hade så mycket att göra med stiftelsens verksamhet, utan handlade om delade politiska meningar om det norska bidraget till verksamheten. Stockholm svarade att det inte var meningsfullt att driva ett nordiskt huvudstadssamarbete om inte alla var med.

Stiftelsen avvecklades den 31 december 2000. Flera invände mot nedläggningen. Voksenåsen argumenterade för att Hässelby slott och den nordiska verksamheten kunde räddas genom att få ett statligt stöd liksom det Voksenåsen har. En vänförening bildades med Föreningen Norden och en rad andra bilaterala och nordiska föreningar.

Torbjörn Forsell visar på att det var ett svalare intresse för det nordiska som ledde det till att Stiftelsen Hässelbys verksamhet lades ner. Han poängterar att man kanske antog att det nordiska intresset var så självklart att det nog skulle leva vidare av sig självt.

Lena Wiklund

Torbjörn Forsell. *Stiftelsen Hässelby – ett unikt nordiskt projekt. Rapport om verksamheten 1962-2000*. Författarens Bokmaskin, Stockholm 2022.

Bokessä och Kring böcker och människor har följande medarbetare:

Birgitta Agazzi, ledamot av LF:s huvudstyrelse, Stockholm

Mats Bergquist, docent, fd ambassadör, Stockholm

Ruth Hemstad, førsteamanuensis II ved Universitetet i Oslo;

forskningsbibliotekar ved Nasjonalbiblioteket, Oslo

Louise Hertzberg, NT:s redaktionssekreterare, Stockholm

Anja Kuusisto, bitr. chefredaktör *HSS Media*, Kaskö

Hans H. Skei, NT:s norske redaktör, Oslo

Fredrik Sterzel, professor em, fd justitieråd, Stockholm

Lena Wiklund, NT:s huvudredaktör, Stockholm

SAMMANFATTNING

2022 års sista utgåva av *Nordisk Tidskrift* inleds med en artikel om Jon Michelets kriminallitterära författarskap av Hans H. Skei. Henrik Wivel skriver om en av Nordens längst varande TV-serier om kriminalkommissarie Beck. Björn Bjarnason har nedtecknat en text på temat Nordens säkerhet och försvarspolitik. Torben Weirup har besökt Moesgaard Museum i Danmark. Med anledning av 25-årsjubileet för Grönlands kulturhus Katuaq gästade Jan Kløvstad huset. Eyvind Elstad skriver om lärarutbildningarna i den nordiska regionen. Den svenske bildkonstnären Isaac Grünewald var en av Nordens mest kända och inflytelserika under 1900-talets första hälft, Marianne Nordenlöw har besökt utställningen på Waldemarsudde i Stockholm. I *NT*-serien Nordiska lyriker har turen kommit till Sverige där Niklas Schiöler porträtterar Tomas Tranströmer. I *NT*-intervjun samtalar Lisbeth Bonde med den danska arkitekten Dorte Mandrup.

För egen räkning har rubriken ”Ett nordiskt framtidskonvent?” och är skriven av Mari Herranen. I *Krönikan för nordiskt samarbete* betonar Anders Ljunggren behovet av nordiskt samarbete för att trygga Arktis framtid.

I avdelningen *Letterstedtska föreningen* återfinns utdelningen av Jacob Letterstedts nordiska förtjänstmedalj för 2022 till Hilde Sandvik. Prisutdelningen ägde rum den 23 november i Stortinget i Oslo. I avdelningen återfinns också förteckningen över LF avdelningar, styrelser och medlemmar 2022, utdelade anslag 2022 samt anslagsutlysningen för 2023.

Bokessän handlar om tre söner som minns sina diktmödrar. Den är författad av Hans H. Skei.

Under *Kring böcker och människor* finns sju bidrag. Ruth Hemstad har fördjupat sig i verket *Union eller undergang – kampen for et forenet Skandinavien*. Fredrik Sterzel skriver om förvaltning och rättssäkerhet i Norden. Louise Hertzberg har nedtecknat en recension om en bok om Norges ambassad i Stockholm. Mats Bergquist har läst *Finlands okända krig. Finska och skandinaviska frikårer i Baltikum och Ryssland 1918-1920*. Birgitta Agazzi omskriver boken *Vägen genom H. En bok om Alf Henrikson*. Sist i årgången återfinns Lena Wiklunds betraktelse över Hässelby slott som under nästan fyra decennier var ett centrum för kulturutbyte för de nordiska huvudstäderna.

Årsregistret för 2022 återfinns inbladat i numret.

LW

TIIVISTELMÄ

Nordisk Tidskriftin vuoden 2022 viimeisen numeron aloittaa Hans H. Skein artikkeli Jon Micheletin kriminaalikirjailijantyöstä. Henrik Wivel kirjoittaa yhdestä Pohjoismaiden pitkäaikaisimmasta, kriminaalikomissaari Beckiä käsittelevästä TV-sarjasta. Björn Bjarnason on kirjoittanut aiheesta Pohjoismaiden turvallisuus ja puolustuspolitiikka. Torben Weirup on käynyt Moesgaardin museossa Tanskassa. Grönlannin kurttuuritalon Katuaqin 25-vuotisjuhlan johdosta talossa vieraili Jan Kløvstad. Eyvind Elstad kirjoittaa pohjoisen alueen opettajankoulutuksista. Ruotsalainen Isaac Grünewald oli Pohjoismaiden tunnetuimpia ja vaikutusvaltaisimpia kuvataiteilijoita 1900-luvun alkupuoliskolla; Marianne Nordenlöw on tutustunut Waldemarsudden näyttelyyn Tukholmassa. *NT:n* pohjoismaisia lyyrikoita käsittelevässä sarjassa on tullut Ruotsin vuoro. Niklas Schiöler kuvaa Tomas Tranströmeriä. *NT:n* haastattelussa Lisbeth Bonde keskustelee tanskalaisen arkkitehdin Dorte Mandrupin kanssa.

För egen räkning -palstan otsikko on ”Ett nordiskt framtidskonvent?” ja sen on kirjoittanut Mari Herranen. *Krönikan för nordiskt* -osastossa Anders Ljunggren korostaa pohjoismaisen yhteistyön tarvetta Arktiksen tulevaisuuden turvaamiseksi.

Letterstedtska föreningens -osiossa kerrotaan, että Jacob Letterstedtin pohjoismaisen ansiomitalin 2022 sai Hilde Sandvik. Jakotilaisuus oli 23. marraskuuta Suurkäräjillä Oslossa. Mukana on myös luettelot LF:n osastoista, johtokunnista ja jäsenistä 2022 sekä tiedot vuoden 2023 apurahoista.

Bokessän käsittelee kolmea poikaa, jotka muistelevat runoitejään. Sen on kirjoittanut Hans H. Skei.

Under Kring böcker och människor -osastossa on seitsemän artikkelia. Ruth Hemstad on syventynyt teokseen *Union eller undergang – kampen for et forenet Skandinavien*. Fredrik Sterzel kirjoittaa Pohjolan hallinnosta ja oikeusturvasta. Louise Hertzberg arvostelee Norjan Tukholman-lähetystä käsittelevän kirjan. Mats Bergquist on lukenut kirjan *Finlands okända krig. Finska och skandinaviska frikårer i Baltikum och Ryssland 1918-1920*. Birgitta Agazzi kuvaa teosta *Vägen genom H. En bok om Alf Henrikson*. Viimeisenä numerossa on Lena Wiklundin katsaus Hässelbyn linnaan, joka oli Pohjoismaiden pääkaupunkien kulttuurivaihdon keskus lähes neljä vuosikymmentä.

Vuoden 2022 hakemisto on lehden liitteenä.

LW

Suomennos: Paula Ehrnebo

Nordisk Tidskrift för vetenskap, konst och industri utges sedan 1878 av Letterstedtska föreningen, sedan 1925 i ny serie i samarbete med Föreningen Norden. Tidskriften vill framför allt ställa sina krafter i det nordiska kulturutbytet tjänst. Särskilt vill tidskriften uppmärksamma frågor och ämnen som direkt hänför sig till de nordiska ländernas gemenskap och samarbete. Tidskriften har en samnordisk redaktion och arbetsspråken är danska, norska och svenska. Artiklar på finska och isländska översätts till något av de skandinaviska språken.

I Nordisk Tidskrift publiceras översikter, artiklar, intervjuer, bokessäer, recensioner, krönikor samt under rubriken För egen räkning personligt hållna bidrag om nordiskt samarbete. I varje årgång återkommer ett temanummer om Politik och ekonomi i Norden respektive Litteraturen i Norden under det gångna året.

Tidskriften utkommer med fyra nummer per år. Prenumerationspriset inom Norden för 2022 är 250 kr, lösnummerpriset är 65 kr. Prenumeration för 2022 sker enklast genom insättande av 250 kr på plusgirokonto nr 40 91 95-5. Nordisk Tidskrift för vetenskap, konst och industri, c/o Blidberg, SE-179 75 Skå. För medlemmar av föreningarna Norden gäller, att dessa genom hänvändelse direkt till redaktionen kan erhålla tidskriften till nedsatt pris. Tidskriften distribueras i samarbete med svenska Föreningen Norden, Box 1083, SE-101 39 Stockholm. Tel +46-(0)8-50611300. Äldre årgångar kan rekvireras från redaktionen.

Letterstedtska föreningen arbetar sedan 1875 med att befrämja samarbetet mellan de fem nordiska länderna inom vetenskap, konst och industri. Föreningen har nationella avdelningar i Danmark, Finland, Island, Norge och Sverige. Föreningen delar ut anslag till nordiska ändamål, arrangerar nordiska seminarier, utdelar en nordisk förtjänstmedalj och ett översättarpris samt ger ut Nordisk Tidskrift.

Letterstedtska föreningens och Nordisk Tidskrifts hemsida: www.letterstedtska.org

Nordisk Tidskrifts redaktion:

Nordisk Tidskrift, Box 1074, SE-101 39 Stockholm
Besöksadress c/o Föreningen Norden, Vasagatan 28, Stockholm
Tel +46-(0)8-654 75 70. Telefontid fredagar 10-12. E-post: info@letterstedtska.org
Redaktionssekreterare: Fil. kand. Louise Hertzberg
Tel. +46(0)73-327 69 90. E-post: louise.hertzberg@letterstedtska.org

Huvudredaktör och ansvarig utgivare:

Fil. kand. Lena Wiklund, Nordisk Tidskrift, Box 1074, SE-101 39 Stockholm
Tel. +46-(0)70-405 00 31. E-post: lena.wiklund@letterstedtska.org

Dansk redaktör:

Dr. Phil. Henrik Wivel, Nordre Frihavnsvej 26, 3. tv., DK-2100 København Ø
Tel. +45-20 21 24 66. E-post: henrikwivel@yahoo.dk

Finländsk redaktör:

Pol. mag. Guy Lindström, Grankullavägen 13 B26, FI-02700 Grankulla
Tel. +358-(0)50 552 1151. E-post: guylindstrom@yahoo.com

Isländsk redaktör:

Jur. kand. Snjólaug Ólafsdóttir, Hallgerðargata 7, IS-105 Reykjavík
Tel. +354-854 21 70. E-post: sngola@simnet.is

Norsk redaktör:

Professor Hans H. Skei, Solbergliveien 27, NO-0671 Oslo
Tel. +47-97 51 84 15. E-post: h.h.skei@ilos.uio.no